

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АЕРОКОСМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
М. Є. ЖУКОВСЬКОГО «ХАРКІВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

*читай,
аналізуй,
спостерігай,
опановуй,
підкорюй,
імпровізуй,
самовдосконалюйся !*

науково-виробничий журнал

№ 2 (38), 2020

Харків 2020

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

№ 2 (38) 2020

Науково-виробничий журнал

засновано у 2010 році

Співзасновники: Східноукраїнський національний університет імені В. Даля; Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

Журнал зареєстровано в Міністерстві юстиції України

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації

Серія КВ № 23547-13387 ПР

від 31.08.2018 р.

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORMS

№ 2 (38) 2020

The scientific and production journal was founded in 2010

Founders: Volodymyr Dahl East Ukrainian National University; National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute»
Registered by the Ministry of Justice of Ukraine

Registration Certificate

KB № 23547-13387 ПР dated 31.08.2018

ISSN 2221-8440 (Print)

ISSN 2663-2896 (Online)

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

Журнал внесено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора та кандидата наук (економічні науки).

Наказ Міністерства освіти і науки України № 1301 від 15 жовтня 2019 р.

Журнал індексується міжнародними наукометричними базами :

Index Copernicus International (*Польща*);

Ulrich's Periodicals Directory (*США*);

Research of Bible (*Японія*); РІНЦ (*Росія*);

Scientific Indexing Services (*США–Австралія*);

Google Scholar; CrossRef; WorldCat;

Eurasian Scientific Journal Index;

Open Academic Journal Index;

International Innovative Journal Impact Factor.

Головний редактор:

Т. В. Калінеску, д-р екон. наук, проф.,

заслужений діяч науки і техніки України, Scopus ID 57201301529

Відповідальний редактор:

Г. С. Ліхоносова, д-р екон. наук, доц., Scopus ID 57201290872

Редакційна колегія:

Л. А. Костирко, д-р екон. наук, проф. (*заступник головного редактора*); С. К. Рамазанов, д-р екон. наук, д-р техн. наук, проф. (*голова редакційної колегії*); М. Г. Безпарточний, д-р екон. наук, доц.; І. Р. Бузько, д-р екон. наук, проф.; В. В. Дружиніна, д-р екон. наук, проф.; Ю. Ю. Д'яченко, д-р екон. наук, проф.; І. В. Заблудська, д-р екон. наук, проф.; О. В. Панухник, д-р екон. наук, проф.; Е. Гамс, Ph.D. in Economic, проф. (*Естонія*); В. Драшківич, Ph.D. in Economic, проф. (*Чорногорія*); Ю. Закжевський, Ph.D. in Economic (*Польща*); Н. М. Іманов, д-р екон. наук, проф. (*Азербайджан*); М. Т. Койчуева, д-р екон. наук, проф. (*Киргизстан*); В. Г. Папава, д-р екон. наук, проф. (*Грузія*); П. Димова Пеева, д-р наук, проф. (*Болгарія*); А. Ф. Расулев, д-р екон. наук, проф. (*Узбекистан*); М. У. Рахімбердінова, Ph.D. in Economic (*Казахстан*); Б. Сегаль, Ph.D. in Economic, проф. (*Угорщина*); Л. Стемплевська, Ph.D. in Economic (*Польща*); А. Стратан, д-р екон. наук, проф. (*Молдова*); Сузі Сухендра, Ph.D. in Economic (*Індонезія*); У. С. Хикматов, д-р екон. наук, проф. (*Таджикістан*); Н. Цогані, Ph.D. in Economic (*Греція*).

Відповідальний за випуск: Костирко Л. А., д-р екон. наук, проф. (*Україна*).

Рекомендовано до друку та поширенню в мережі Internet:

Вченою радою Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут» (протокол № 12 від 24 червня 2020 р.).

Вченою радою Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (протокол № 9 від 26 червня 2020 р.).

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, назв підприємств, організацій, установ та іншої інформації несуть автори статей. Висловлювані у статтях думки можуть не співпадати з точкою зору редакційної колегії та не покладають на неї ніяких зобов'язань.

Передруки і переклади дозволяються лише за згодою авторів та редакційної колегії.

© Національного аерокосмічного університету імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», 2020

© National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», 2020

Цей твір ліцензовано на умовах Ліцензії Creative Commons із зазначенням авторства — Некомерційна 4.0 Міжнародна.

Номер пропонує
БЛОГ ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Калінеску Т. В.
Карантин, освіта та інша дистанційна діяльність _____ 5

ТЕМАТИЧНІ РУБРИКИ

• **Економіка**

Горбенко Р. О., Заблодська І. В., Рогозян Ю. С., Дьякон Ю. Г.
Перспективи розвитку вільних митних зон в Україні _____ 6

Зеленко О. О., Денищенко Л. В.
Прибутковість туристичної галузі як фактор соціально-економічного розвитку
постконфліктної території _____ 14

Максакова Л. П.
Демографическая безопасность в современном Узбекистане _____ 22

Самоховец М. П., Гречишкина Е. А.
Евразийский экономический союз: развитие взаимной торговли государств-членов _____ 31

• **Фінанси, банківська справа та страхування**

Пригодич И. А., Конончук И. А., Киевич А. В.
Внешнеэкономическая деятельность как фактор активизации инвестиций
в Брестской области Беларуси _____ 38

• **Облік і оподаткування**

Калінеску Т. В. Пономарьова С. С.
Використання спрощеної системи оподаткування агровиробниками _____ 45

Ліхоносова Г. С., Богомол С. П.
Удосконалення обліково-аудиторських процедур щодо дебіторсько-кредиторського
забезпечення підприємств _____ 52

Расулев А. Ф., Воронин С. А.
Реформа налогообложения в Республике Узбекистан: новые риски и новые возможности ____ 60

Столярчук Г. В., Шевелін М. С.
Досвід організації внутрішнього аудиту в Німеччині: історичний огляд та методологія ____ 71

• **Менеджмент**

Бурлуцька С. В., Бурлуцький С. В.
Менеджмент ресурсів в системі локалізації імперативів сталого розвитку
бізнес середовища _____ 79

Попова Л. А., Зорина Е. Н.
Вопросы реализации ресурсного потенциала пожилых людей в сфере образования _____ 89

НОВИНИ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

Особливості вступної кампанії – 2020 р. _____ 98

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ РЕКОМЕНДУЄ

Нові видання економічної літератури _____ 100

ПЕРЕЛІК РЕЦЕНЗЕНТІВ ПОТОЧНОГО ВИПУСКУ ЖУРНАЛУ

Вимоги щодо змісту та оформлення статей до науково-виробничого журналу
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Sentence of number
BLOG SHEFF-EDITOR

Calinescu Tetyana
Quarantine, education and other distance activity _____ 5

TOPICAL SUBJECTS

• *Economy*

Horbenko R., Zablodska I., Rohozian Yu., Diakon Yu.
Development prospects of the free-trade zones in Ukraine _____ 6

Zelenko O., Denyhchenko L.
profitability of the tourist industry as a factor of socio-economic development
of the post-conflict territory _____ 14

Maksakova L.
Demographic security in modern Uzbekistan _____ 22

Samakhavets M., Hrechyshkina O.
Eurasian economic union: mutual trade development between the member states _____ 31

• *Finance, Banking and Insurance*

Prigodich I., Kononchuk I., Kievich A.
Foreign economic activity as a factor of investment activation in the brest region of Belarus _____ 38

• *Accounting and taxation*

Calinescu T., Ponomarova S.
Use of the simplified taxation system by agriculture business _____ 45

Likhonosova G., Bogomol S.
Improving accounting and auditing procedures for receivables and payables
provision of enterprises _____ 52

Rasulev A., Voronin S.
Reform of taxation in the Republic of Uzbekistan: new risks and new opportunities _____ 60

Stoliarchuk H., Shevelin M.
Experience of internal audit organization in Germany: historical overview and methodology _____ 71

• *Management*

Burlutska S., Burlitskyi S.
Resource management in the system of localization of sustainable development
imperatives of the business environment _____ 79

Popova L., Zorina E.
Issues of resource potential implementation elderly people in education _____ 89

NEWS SCIENCE AND PRACTICE

Features of the admission campaign – 2020 _____ 98

EDITORIAL BOARD RECOMMENDS

New edition of economic literature _____ 100

THE LIST OF REVIEWERS OF THE JOURNAL'S CURRENT ISSUE

REQUIREMENTS the content and the articles to scientific production journal
"TIME DESCRIPTION OF ECONOMIC REFORM"

Карантин, освіта та інша дистанційна діяльність

Ми починаємо досить невпевнено виходить із тих тенет, в які загнав усіх карантин. До останнього усі вважали, що це станеться з ким завгодно, але не з нами. Проте, коли «грянув грім», він застав нас зовсім не налаштованими, не організованими до дистанційної праці і не тільки конкретно кожного викладача, фахівця та будь-кого, хто мав працювати майже цілодобово у Інтернеті, але й не пройшли перевірку й самі дистанційні системи в університетах, освітніх установах, які мали б забезпечити цілодобову безперебійну роботу з учнями та студентами. І тут слід говорити не тільки про те, що не були готові до такого перевантаження більшість університетських дистанційних систем в Україні, але й студентів, міста і села, куди вони вимушені були в період карантину повернутися. І якщо деякі студенти якось мали змогу спілкуватися по мобільному Інтернету з викладачами, то хтось й не мав ні таких телефонів, ні Інтернету зовсім. Бо ніхто ніколи не очікував, що настане такий час, що знання можна отримати тільки за допомогою Інтернету. Тому викладачі шкіл, вишів, учні та студенти мали налаштовуватися на новий стиль отримання знань та ще й оцінювання якості розуміння того, що навіть не доходило та не сприймалося у такий спосіб подання.

Карантин, показав нам усім цілу низку проблемних аспектів, до яких не готові ні школи, ні виші, ні їх викладачі, ні учні та студенти. Якщо замість надання конкретної допомоги в організації проведення дистанційного навчання, перегляду навантаження на кожного викладача, котрий мав працювати цілодобово зі студентами різних країн, більшість вишів видавали тільки накази, щодо термінів продовження карантину та праці в рамках існуючих зовсім неопрацьованих дистанційних платформ. Тут слід говорити й про те, що саме Міністерство освіти та науки не має ні нормативної, ні законодавчої, ні методичної бази, яким чином слід застосовувати дистанційне навчання, а там більше проводити за цією системою оцінювання та атестацію студентів. Тобто уся відповідальність, як і завжди, перекладається на самі виші, а точніше сказати - на гарантів освітніх програм, за якими отримуються такі знання.

Тому бажаємо усім освітянам, котрі несуть добрі, розумні і так необхідні знання у маси, наснаги та продовжувати доводити, напередодні нової приймальної компанії, усім майбутнім абітурієнтам, що ваш виш найліпший, а ви самі найкращі професіонали, котрі попри всі умови створені в нашій країні переважно навчатися за кордоном, доказувати доцільність отримувати професійні знання у себе! Бо ще й досі наша освіта є найкращою, й наші випускники – є професіоналами, котрі працевлаштовуються по всьому світу. І запрошуємо усіх випускників до наших вітчизняних вишів! Бо немає ніде краще своєї української освіти!

Головний редактор науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»

Т. В. Калінеску

УДК 338.4:339.5

JEL Classification: F13, O24

ГОРБЕНКО Р. О.¹, ЗАБЛОДСЬКА І. В.², РОГОЗЯН Ю. С.³, ДЬЯКОН Ю. Г.⁴

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЛЬНИХ МИТНИХ ЗОН В УКРАЇНІ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.01

Постановка проблеми. Необхідність створення зони вільної торгівлі зі значним рівнем лібералізації торговельних зв'язків в рамках реалізації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС формує необхідність дослідження сучасних перспектив розвитку вільних митних зон на теренах нашої країни. *Метою статті* є дослідження перспектив розвитку вільних митних зон в Україні з метою створення оптимальних умов для підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому. *Об'єкт дослідження* – розвиток вільних митних зон в Україні. *Методи, використані в дослідженні:* методи системного, компаративного та структурно-логічного аналізу, графічний та абстрактно-логічний методи. *Гіпотезою дослідження* стало припущення, що забезпечення розвитку вільних митних зон в Україні можливе завдяки внесенню обґрунтованих змін у нормативно-правову базу з питань регулювання їх діяльності. *Виклад основного матеріалу:* досліджено порядок та особливості функціонування вільних митних зон в Україні; проаналізовано чинні положення національної нормативно-правової бази, визначено обмежуючі фактори та колізії, які заважають розвитку вільних митних зон; розроблено рекомендації до чинного законодавства для ефективної діяльності вільних митних зон в Україні; запропоновано схему руху та оподаткування товарів і послуг у межах вільної митної зони згідно представлених рекомендацій. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягають у чіткій аутентифікації змін до положень чинної нормативно-правової бази щодо діяльності вільних митних зон в Україні, імплементація яких сприятиме створенню оптимальних умов для підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому. *Висновки.* Практика доводить, що реалізація нормативно-правових положень щодо діяльності вільних митних зон в Україні демонструє наявність економічних та правових колізій, що унеможливають їх ефективний розвиток. виправити дану ситуацію та пом'якшити вплив сукупності існуючих загроз на українську митну систему видається можливим шляхом внесення запропонованих авторами змін до нормативно-правової бази, імплементація яких дозволить забезпечити розвиток вільних митних зон в Україні та створить оптимальні умови для підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому.

Ключові слова:

перспективи, розвиток, вільні митні зони, створення і функціонування, митні платежі.

¹ Горбенко Руслан Олександрович, канд. екон. наук, Народний депутат України IX скликання, м. Київ, Україна.
Horbenko Ruslan, Ph.D. in Economic, People's Deputy of Ukraine of the IX convocation, Kyiv, Ukraine.
e-mail: horbenko@rada.gov.ua

ORCID ID: 0000-0002-7598-330X

² Заблодська Інна Володимирівна, д-р екон. наук, професор, Заслужений економіст України, завідувач відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна.

Zablodska Inna, Doctor of Economic Science, Professor, Honored Economist of Ukraine, Head of the Department of Interregional Cooperation Problems, State Institution "V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

e-mail: zablodin@yandex.ua

ORCID ID: 0000-0002-1410-6194

³ Рогозян Юлія Сергіївна, д-р екон. наук, заступник завідувача відділу проблем міжрегіонального співробітництва, Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова Національної академії наук України», м. Київ, Україна

Rohozian Yuliia, Doctor of Economic Science, Deputy Head of the Department of Interregional Cooperation Problems, State Institution "V. K. Mamutov Institute of Economic and Legal Research National Academy of Sciences of Ukraine", Kyiv, Ukraine.

e-mail: j.s.rohozian@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5325-4213

⁴ Дьякон Юрій Григорович, канд. екон. наук, Директор з економіки ТОВ «АТП «Автотехпром», м. Київ, Україна.
Diakon Yurii, Ph.D. in Economic, Director of Economics of the LLC "ATE" Avtotekhprom", Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-3681-0382

e-mail: ydiakon75@gmail.com

DEVELOPMENT PROSPECTS OF THE FREE-TRADE ZONES IN UKRAINE

Problem formulation. The need to create a free-trade zone with a significant level of trade liberalization in the framework of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU makes it necessary to research the current prospects for the development of free-trade zones in our country. *The aim of the article* is to research the development prospects of the free-trade zones in Ukraine in order to create the optimal conditions for increasing the level of investment attractiveness of regions and the country as a whole. *The object of research* is the development of free-trade zones in Ukraine. *The methods used in the research are:* methods of systematic, comparative and structural-logical analysis, graphical and abstract-logical methods. *A research hypothesis* was the assumption that ensuring the development of free-trade zones in Ukraine is possible through the introduction of reasonable changes in the regulatory framework for regulating their activities. *Presentation of the main material:* the order and features of functioning of free-trade zones in Ukraine are investigated; the current provisions of the national legal framework are analyzed, limiting factors and conflicts that hinder the development of free-trade zones are identified; developed recommendations for current legislation for the effective operation of free-trade zones in Ukraine; the scheme of movement and taxation of goods and services within the free-trade zone according to the presented recommendations is offered. *The originality and practical significance of the research* lies in the clear authentication of changes to the provisions of the current legal framework for the activities of free-trade zones in Ukraine, the implementation of which will create the optimal conditions for increasing the investment attractiveness of regions and the country as a whole. *Conclusions and prospects for further research.* Practice proves that the implementation of legal provisions on the activities of free-trade zones in Ukraine demonstrates the existence of economic and legal conflicts that prevent their effective development. To correct this situation and mitigate the impact of all existing threats on the Ukrainian trade system seems possible by making the proposed changes to the legal framework, the implementation of which will ensure the development of free-trade zones in Ukraine and create optimal conditions for increasing investment attractiveness of regions and countries in general.

Key words:

prospects, development, free-trade zones, creation and operation, customs payments.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СВОБОДНЫХ ТАМОЖЕННЫХ ЗОН В УКРАИНЕ

Постановка проблемы. Необходимость создания зоны свободной торговли со значительным уровнем либерализации торговых связей в рамках реализации положений Соглашения об ассоциации между Украиной и ЕС формирует необходимость исследования современных перспектив развития свободных таможенных зон в нашей стране. *Целью статьи* является исследование перспектив развития свободных таможенных зон в Украине с целью создания оптимальных условий для повышения уровня инвестиционной привлекательности регионов и страны в целом. *Объект исследования* – развитие свободных таможенных зон в Украине. *Методы, использованные в исследовании:* методы системного, сравнительного и структурно-логического анализа, графический и абстрактно-логический методы. *Гипотезой исследования* стало предположение, что обеспечение развития свободных таможенных зон в Украине возможно благодаря внесению обоснованных изменений в нормативно-правовую базу по вопросам регулирования их деятельности. *Изложение основного материала:* исследован порядок и особенности функционирования свободных таможенных зон в Украине; проанализированы действующие положения национальной нормативно-правовой базы, определены ограничивающие факторы и коллизии, которые мешают развитию свободных таможенных зон; разработаны рекомендации в действующее законодательство с целью создания благоприятных условий для эффективной деятельности свободных таможенных зон в Украине; предложена схема движения и налогообложения товаров и услуг в рамках свободной таможенной зоны согласно представленных рекомендаций. *Оригинальность и практическая значимость исследования* заключаются в четкой аутентификации изменений в положения действующей нормативно-правовой базы по деятельности свободных таможенных зон в Украине, выполнение которых будет способствовать созданию оптимальных условий для повышения уровня инвестиционной привлекательности регионов и страны в целом. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Практика показывает, что реализация нормативно-правовых положений о деятельности свободных таможенных зон в Украине демонстрирует наличие экономических и правовых коллизий, которые делают невозможным их

эффективное развитие. Исправить данную ситуацию и смягчить влияние совокупности существующих угроз на украинскую таможенную систему представляется возможным путем внесения предложенных авторами изменений в нормативно-правовую базу, имплементация которых позволит обеспечить развитие свободных таможенных зон в Украине и создаст оптимальные условия для повышения уровня инвестиционной привлекательности регионов и страны в целом.

Ключевые слова:

перспективы, развитие, свободные таможенные зоны, создание и функционирование, таможенные платежи.

Постановка проблеми. Наявність вигідного розташування нашої країни, обумовленого сукупністю історично-географічних умов та досить високого рівня експортного потенціалу створюють передумови для розвитку торговельних відносин між адміністративно-територіальними одиницями як у внутрішньому, так і зовнішньому середовищі. У зв'язку з реалізацією положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС одним з найбільших світових ринків для експорту українських товарів виступає ринок країн Європейського Союзу з обсягом охоплення у розмірі 532 мільйонів споживачів, що створює додаткові передумови для збільшення обсягів виробництва продукції, підвищення рівня експорту, розширення товарної спеціалізації, а також зміцнення позицій національних виробників з метою торговельного зближення українського та європейського ринків. Окрім цього, положення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом передбачають створення всеосяжної зони вільної торгівлі із значним рівнем лібералізації торговельних зв'язків між сторонами, в тому числі гармонізацію нормативно-правової бази України із законодавством ЄС задля розширення доступу вітчизняних виробників до європейських ринків збуту, покращення інвестиційного клімату та підвищення конкурентоспроможності української продукції. Разом з тим слід зазначити, що подібний досвід за останні два роки не приніс очікуваних результатів, що стало передумовою для виникнення ініціативи Міністерства економічного розвитку і торгівлі України ще у 2018 році, пов'язаної з переглядом умов вільної торгівлі, яка обґрунтовує необхідність зміщення акцентів у бік розвитку вільних митних зон з метою визначення оптимального формату співпраці між нашою країною та ЄС у середньостроковому та стратегічному вимірі. Вищевказане обґрунтовує необхідність дослідження сучасних перспектив розвитку вільних митних зон на теренах нашої країни з метою створення оптимальних умов для стимулю-

вання як макроекономічного, так і мезорівневого розвитку України та, відповідно, збільшення обсягів залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Загальнотеоретичне підґрунтя для дослідження ролі митниці та митних зон як елементів інституційної державної системи заклали такі вітчизняні вчені як К. Колесников, О. Морозов, Г. Виноградова, О. Дячок, Ю. Шемшученко. Важливо також виділити закордонних та вітчизняних дослідників, які присвячували свої наукові праці вирішенню питань загальної проблематики організації та розвитку державних митних органів, серед яких А. Бера, С. Вітте, К. Лодженський, О. Гребельник, Є. Додін, Л. Марков, К. Сандровський, С. Терещенко, А. Тодощук тощо. Позитивно оцінюючи наукові здобутки вищевказаних вчених з обраної тематики, необхідно зазначити, що більшість з них акцентувало свою увагу на загальнотеоретичних особливостях формування та функціонування митниці в контексті державотворчої та міжнародно-політичної системи, залишаючи питання, пов'язані з визначенням перспектив розвитку вільних митних зон в Україні, не вирішеними.

Метою статті є дослідження перспектив розвитку вільних митних зон в Україні з метою створення оптимальних умов для підвищення рівня інвестиційної привабливості регіонів та країни в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно положень Митного кодексу України вільною митною зоною (далі – ВМЗ) визнається митний режим, відповідно до якого іноземні товари ввозяться на територію даної зони та вивозяться з цієї території без оподаткування митних платежів та заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності [1]. Також це відповідним чином облаштована територія або склад, призначені для зберігання, переробки або виробництва нових товарів під митним наглядом, які можуть мати комерційний, сервісний або промисловий характер. ВМЗ можуть створю-

ватися на територіях підприємств, виробничих комплексів, індустріальних парків, тощо, або в інших географічних межах без обов'язкової умови запровадження на таких територіях спеціальної економічної зони чи території пріоритетного розвитку.

Порядок та особливості функціонування ВМЗ в Україні, порядок переміщення та оподаткування товарів в них також регламентуються нормами глави 21 Митного кодексу України [1], зокрема:

- ВМЗ промислового типу створюються окремим Законом для кожної такої зони і в такому Законі визначаються «переліки видів товарів, які можуть бути поміщені у митний режим вільної митної зони з метою розміщення на територіях вільних митних зон промислового типу, та виробничих операцій, які можуть здійснюватися з такими товарами»;

- випуск у вільний обіг продуктів переробки товарів, поміщених у митний режим ВМЗ, здійснюється зі сплатою як митних платежів так і процентів, «що підлягали б сплаті у разі перенесення строків сплати митних платежів у зв'язку з наданням розстрочення або відстрочення їх сплати відповідно до статті 100 Податкового кодексу України».

Реалізація вищевказаних норм стала передумовою для припинення процесу створення та функціонування ВМЗ сервісного та промислового типів, не дивлячись на той факт, що сама дефініція «вільна митна зона» була запроваджена і в Митному кодексі України від 11.07.2002 р. №92-IV, який втратив чинність, і в чинному Митному кодексі України від 13.02.2012 р. №4495-VI.

В Україні зареєстровано лише одну ВМЗ комерційного типу ТОВ «СВРОТЕРМИНАЛ», яку створена в червні 2018 року і яка розташована на відкритому майданчику площею 6551 кв.м. в м. Одеса.

Основною економічною проблемою у процесі діяльності ВМЗ постає норма, згідно з якою при ввезенні продуктів переробки товарів із ВМЗ на митну територію України потрібно не тільки сплатити митні платежі, але й відсотки, нараховані з дати ввезення таких товарів, при цьому згідно ст. 150 Митного кодексу України (далі – МКУ) операції з переробки товарів можуть включати як власне переробку, за якої створюється новий товар та утворюються залишки і відходи, так і ремонт (в тому числі модернізацію) [1]. В даному контексті чинна редакція МКУ перед-

бачає можливість роботи ВМЗ виключно з іноземними замовниками та іноземними товарами і, внаслідок додаткового значного фіскального навантаження у вигляді відсотків, фактично забороняє ввозити нові чи відремонтовані (модернізовані) товари на територію України. Також подібні обмеження не застосовуються країнами, які досягли успіху в процесі функціонування ВМЗ на своїх територіях (Білорусія, Грузія, Казахстан, КНР, Туреччина та ін.), що обґрунтовує економічну невивідність реалізації української норми законодавства щодо сплати відсотків для створення та ефективного функціонування ВМЗ сервісного та промислового типів та робить економічно недоцільним створення таких зон на території підприємств (наприклад, суднобудівних та судноремонтних заводів, створення нових виробництв автотранспортних засобів, побутової техніки, переробних підприємств тощо).

Додатковим аргументом в контексті визначеної проблематики постає відсутність директивної норми у розділі 2 Спеціального додатку D до Міжнародної Конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур (Киотська конвенція) [3], яка вимагала би нараховувати відсотки, як це передбачено у статті 137 МКУ та у п. 206.10 статті 206 Податкового кодексу України [4]. Навпаки стандартні правила №19 та №20 вищевказаного Спеціального додатку вказують на те, що саме національне законодавство встановлює правила для нарахування мит і податків при вивозі з ВМЗ товарів та/або продуктів їх переробки.

Однак, з незрозумілих причин, в національному законодавстві були прописані норми, які обмежують створення ВМЗ в Україні, що створює додаткові конкурентні переваги для сусідніх країн, які такого роду обмежень не вводять, а, відтак, мають значні переваги для підвищення обсягів залучених інвестицій і створення нових виробництв.

Окрім цього, питання створення ВМЗ промислового типу, визначення переліку товарів, дозволених для розміщення в такій зоні і виробничих операцій, які можуть здійснюватися з даними товарами, потребує прийняття окремого Закону для кожної такої зони, що фактично унеможлиблює створення таких ВМЗ в нашій країні. Поряд з цим, у національній нормативно-правовій базі існує колізія, яка створює передумови для ще більшого ускладнення процесу створення та запрова-

дження ефективної діяльності у ВМЗ: згідно статті 406 МКУ надання дозволу про відкриття та експлуатацію ВМЗ сервісного типу приймає місцева митниця з обов'язковим подальшим повідомленням центрального органу виконавчої влади [1], що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, але п. 46 статті 26 та п.25 статті 45 Закону України від 21.05.1997 р. №280 «Про місцеве самоврядування» [5] та п.5 статті 17 Закону України від 09.04.1999 р. №586 «Про місцеві державні адміністрації» [6] відносять повноваження щодо створення вільних економічних та інших зон відповідним органам місцевого самоврядування та місцевої державної адміністрації.

З іншої сторони, норми статей 430 та 434 МКУ, які визначають мету створення ВМЗ та загальні вимоги щодо допуску товарів та запровадження переліку товарів для кожної окремої ВМЗ промислового типу не є доцільним, оскільки вони містять певні ознаки корупціогеного впливу. Наслідком такого підходу до функціонування ВМЗ в Україні є також їх ігнорування транснаціональними корпораціями в частині створення та розміщення підприємств з виробництва товарів, які споживаються і в Україні, і за її межами (автомобілів, електроніки, продукції сільсь-

когосподарської переробки, тощо), тому такі великі суб'єкти господарювання наразі розміщують і виробничі потужності, і свої транспортні центри в сусідніх країнах, незважаючи на зручне географічне розташування та досить широкі економічні й логістичні можливості нашої країни.

Враховуюче вищенаведене, вийти із існуючої ситуації видається можливим шляхом внесення змін до чинного законодавства, які стимулюватимуть створення ВМЗ в Україні, в першу чергу, сервісного та промислового типів (табл. 1), а також сприятимуть більш ефективному руху та оподаткування товарів і послуг у межах вільної митної зони (рис. 1).

Також логічним кроком стане надання можливості для створення ВМЗ промислового типу за ініціативою органів місцевого самоврядування та місцевої державної адміністрації на підставі рішення Кабінету Міністрів України з наданням йому права встановлювати переліки виробничих операцій, які можуть здійснюватися з товарами для кожної такої ВМЗ, що стане певним компромісом між побажаннями на місцях та дотриманням загальнодержавних інтересів щодо реалізації економічної політики та стимулювання процесу залучення інвестицій.

Т а б л и ц я 1

Рекомендації до чинного законодавства щодо ефективної діяльності вільних митних зон

№	Наявні умови	Перспективні сприятливі умови	Завдання для досягнення мети
1	2	3	4
1	Згідно МКУ тільки ВМЗ промислового типу мають створюватися шляхом прийняття окремого закону. Однак статті 2 та 5 Закону України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» передбачають створення ВМЗ комерційного та сервісного типів «шляхом прийняття окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони» що формально може бути визнано перепоною для створення ВМЗ на підставі рішення митниці.	ВМЗ комерційного та сервісного типів повинні створюватися за ініціативою підприємств за рішенням митниці. ВМЗ промислового типу мають створюватися за ініціативою відповідних органів місцевого самоврядування та місцевої державної адміністрації на підставі рішення Кабінету Міністрів України.	Внести зміни до статей 2 та 5 ЗУ «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» і виключити вимогу створення ВМЗ шляхом прийняття окремого закону щодо кожної зони. Внести зміни до МКУ щодо ВМЗ промислового типу надавши дозвіл створювати їх не шляхом прийняття окремого закону.

Продовження табл. 1

1	2	3	4
2	В Податковому кодексі України (далі – ПКУ) чітко не визначено необхідність сплати (звільнення від сплати) акцизного податку з товарів, які перетинають кордони ВМЗ	Узгодити між собою норми ПКУ та МКУ* і передбачити у новій Главі ПКУ норму про те, що «звільнення від сплати митних платежів означає звільнення не тільки від ПДВ та мита, але і від акцизного податку». * згідно п.24 статті 4 МКУ митні платежі це: а) мито; б) акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції); в) податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції); - відповідно до пп. 213.2.1 статті 213 ПКУ вивезення (експорт) підакцизних товарів (продукції) платником податку за межі митної території України є операцією, яка не підлягає оподаткуванню акцизним податком.	Внести зміни в ПКУ і деталізувати питання оподаткування як ПДВ, так і акцизним податком у окремому розділі XIV ПКУ, доповнивши його Главою 2 «Особливості оподаткування товарів, що переміщуються через межі вільної митної зони, та надання послуг».
3	Ввезення вітчизняних товарів на територію ВМЗ прирівнюється до експорту (є відшкодування ПДВ постачальнику товарів на територію ВМЗ)	Ввезення вітчизняних товарів на територію ВМЗ прирівнюється до експорту (є відшкодування ПДВ постачальнику товарів на територію ВМЗ, але акцизний податок не сплачується)	Редакційне уточнення норм в новій Главі 2 розділу XIV ПКУ.
4	Ввезення іноземних товарів на територію ВМЗ здійснюється без сплати мита та ПДВ	Ввезення іноземних товарів на територію ВМЗ здійснюється без сплати мита, ПДВ та акцизного податку	
5	Вивезення товарів з ВМЗ за межі митної території України здійснюється без оподаткування митом та ПДВ	Вивезення товарів з ВМЗ за межі митної території України або на територію іншої ВМЗ здійснюється без оподаткування митними платежами	
6	Ввезення товарів з ВМЗ на митну територію України здійснюється зі сплатою всіх митних платежів та зі сплатою відсотків, що підлягали би сплаті у разі розстрочення або відстрочення сплати податку (у розмірі 120% ставки НБУ)	Ввезення товарів з ВМЗ на митну територію України здійснюється зі сплатою всіх митних платежів, але без сплати відсотків	Видалення з МКУ норми, яка робить не вигідним поставку товарів з території ВМЗ на митну територію України; редакційне уточнення норми в новій Главі 2 розділу XIV ПКУ.
7	В ПКУ не визначено порядок оподаткування послуг, продуктів переробки, відходів, товарів, які не витрачаються, а також переміщення товарів між різними ВМЗ.	Поширити загальний порядок оподаткування товарів, передбачений для ВМЗ, на відходи та продукти переробки (в тому числі відсутність оподаткування на переміщення товарів між різними ВМЗ). Оподатковувати послуги для суб'єктів господарювання, які знаходяться на території ВМЗ у порядку та на умовах, установлених для операцій з постачання послуг на митній території України та звільнити від оподаткування ті послуги суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність на територіях ВМЗ.	Викласти відповідні норми в новій Главі 2 розділу XIV ПКУ.

Джерело: сформовано авторами на підставі [1; 4]

Внесення запропонованих змін до чинної нормативно-правової бази, що регулює діяльність ВМЗ в Україні, сприятиме створенню спеціальних зон сервісного та промислового типів на територіях експортно орієнтованих суб'єктів господарювання (індустріальних парків, логістичних центрів, портів, суднобудівних підприємств та ін.), що стимулюватиме економічний розвиток нашої

країни: дозволить в середньостроковому та довгостроковому періоді залучити додаткові інвестиції, створити нові виробництва та робочі місця, і, як наслідок, збільшити обсяги виробництва промислової продукції, підвищити рівень надходження податків та зборів до цільових фондів, зменшити рівень безробіття і, відповідних соціальних виплат.

Рисунок 1 – Рух та оподаткування товарів і послуг у вільній митній зоні згідно представлених рекомендацій

Джерело: сформовано авторами

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сучасні умови створення та функціонування ВМЗ, які формувалися декілька десятків років в нашій країні та знайшли своє вираження у чинних нормах законодавства, повинні сприяти забезпеченню розвитку та безпеки національної економіки, проте їх реалізація на практиці доводить наявність економічних та правових колізій, що унеможли-

влюють ефективний розвиток українських митних зон. З іншого боку, динамічні трансформації глобального економічного простору сприяють зростанню загроз у внутрішньому й зовнішньому середовищі, що обумовлює необхідність перегляду старих та розроблення нових підходів до забезпечення розвитку вільних митних зон як елементів економічної безпеки національної й регіональної економі-

ки. Особливо актуальними зазначені питання постають сьогодні, коли українська митна система знаходиться під високою напругою через сукупність економічних, політичних та військових загроз, пом'якшити які видається можливим шляхом внесення змін до нормативно-правової бази України, що зводяться до наступного:

1. Відкриття вільних митних зон промислового типу буде здійснюватися за ініціативою відповідних органів місцевого самоврядування та місцевої державної адміністрації на підставі рішення Кабінету Міністрів України, а не окремими законами;

2. Переліки виробничих операцій, які можуть здійснюватися з поміщеними у митний режим вільної митної зони товарами, що знаходяться на територіях вільних митних зон промислового типу, встановлюватиме Кабінет Міністрів України окремо для кожної такої зони, а не окремий Закон;

3. Випуск у вільний обіг продуктів переробки товарів, поміщених у митний режим вільної митної зони, буде здійснюватися зі сплатою митних платежів, але без сплати відсотків.

Література

1. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI // База даних "Законодавство України" / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (дата звернення 30.05.2020).

2. Реєстр вільних митних зон комерційного або митного типу / Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki-reestri-per/342310.html> (дата звернення 01.05.2020).

3. Про приєднання України до Міжнародної конвенції про спрощення і гармонізацію митних процедур у зміненій редакції згідно з Додатком I до Протоколу про внесення змін до Міжнародної конвенції про спрощення та гармонізацію митних процедур (Київська конвенція): Закон України від 05.10.2006 р. № 227-V // База даних "Законодавство України" / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-16> (дата звернення 30.05.2020).

4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. №2755-VI // База даних "Законодавство України" / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення 30.05.2020).

5. Про місцеве самоврядування: Закон України від 21.05.1997 р. №280/97-ВР // База даних "Законодавство України" / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280-97> (дата звернення 29.05.2020).

6. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV // База даних "Законодавство України" / Верховна рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення 29.05.2020).

References

1. Customs Code of Ukraine dated 13.03.2012 № 4495-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17> (Accessed: 05/30/2020).

2. Register of free customs zones of commercial or customs type. State Fiscal Service of Ukraine. Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/dovidniki-reestri-342.html> (Accessed: 05/01/2020).

3. On the accession of Ukraine to the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures as amended in accordance with Annex I to the Protocol of Amendment to the International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Kyoto Convention): Law of Ukraine dated 05.10.2006 № 227-V. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-16> (Accessed: 05/30/2020).

4. Tax Code of Ukraine dated 02.12.2010 №2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed: 05/30/2020).

5. On local self-government: Law of Ukraine of 21.05.1997 №280 / 97-ВР. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (Accessed: 05/29/2020).

6. On local state administrations: Law of Ukraine of 09.04.1999 № 586-XIV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (Accessed: 05/29/2020).

Стаття надійшла

до редакції : 20.05.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Горбенко Р. О. Перспективи розвитку вільних митних зон в Україні / Р. О. Горбенко, І. В. Заблюдська, Ю. С. Рогозян, Ю. Г. Дьякон // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 6–13.

ПРИБУТКОВІСТЬ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПОСТКОНФЛІКТНОЇ ТЕРИТОРІЇ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.02

Постановка проблеми. Всесвітня пандемія, викликана COVID-19 призвела до світової кризи туристичної галузі, але, водночас, створила умови для розвитку внутрішнього туризму в Україні. Особливо, на цей шанс потребують постконфліктні території Донбасу, де карантин поглибив депресивну соціально-економічну ситуацію. Постає питання пошуку заходів щодо відновлення прибутковості суб'єктів туристичної сфери даного регіону. *Мета дослідження:* визначити напрями підвищення прибутковості туристичної галузі постконфліктних територій сходу України з урахуванням сучасних особливостей їх соціально-економічного розвитку. *Предмет дослідження:* теоретичні та практичні аспекти підвищення прибутковості туристичних підприємств Луганської і Донецької областей для відновлення роботи регіональної туристичної галузі та отримання мультиплікативного ефекту і розвитку соціально-економічної системи регіону. *Методи, використані в дослідженні:* системний підхід, структурно-логічний і статистичний аналіз, синтез, узагальнення. *Гіпотеза дослідження:* передбачає використання підходу, за яким туристичні підприємства постконфліктної території сходу країни мають системно переглянути та змінити застарілі шаблони роботи для подолання точки беззбитковості та загальної системної кризи після тривалого карантину. *Виклад основного матеріалу.* За результатами проведеного аналізу визначено, що для туристичних підприємств Луганщини і Донеччини особливо актуальні: подолання негативного впливу зовнішніх факторів, створення інноваційного продукту та диверсифікація діяльності, інтеграція в інші галузі. Основними способами, що найкраще допоможуть досягненню необхідного рівня прибутковості, є діджиталізація та впровадження сучасних методів управління персоналом, комплексні заходи маркетингової та рекламної діяльності, а також обов'язковий аналіз отриманих фінансово-економічних показників діяльності. *Оригінальність та практична значимість дослідження:* представлені результати та запропоновані рекомендації ґрунтуються на комплексному порівняльному аналізі поточної ситуації туристичної галузі на регіональному рівні, викладені пропозиції представляють інтерес для практиків і актуальні для впровадження у більшості туристичних організацій Донбасу. *Висновки.* Головні вимоги успішності реалізації запропонованих напрямів – позбавлення від застарілих шаблонів, обґрунтованість та системність у всіх процесах і на всіх етапах роботи.

Ключові слова:

туристичне підприємство, прибутковість, ефективність господарської діяльності, постконфліктна територія, соціально-економічний розвиток.

PROFITABILITY OF THE TOURIST INDUSTRY AS A FACTOR OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE POST-CONFLICT TERRITORY

Formulation of the problem. The global pandemic caused by COVID-19 led to a global crisis in the tourism industry, but at the same time created conditions for the development of domestic tourism in Ukraine. The post-conflict territories of Donbass, where quarantine has deepened the depressed socio-economic situation, especially need this chance. There is a question of finding measures to restore the profitability of tourism entities in the region. *The aim of the research:* to determine ways to increase the profita-

¹ Зеленко Олена Олександрівна, д-р екон. наук, професор кафедри «Міжнародна економіка і туризм», Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Zelenko Olena, Doctor of Economic Science, Professor of International Economics and Tourism Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4880-246X

e-mail: zelenko.olena@gmail.com

² Денищенко Людмила Вікторівна, старший викладач кафедри «Міжнародна економіка і туризм», Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна.

Denishchenko Lyudmila, senior officer of International Economics and Tourism Department, Volodymyr Dahl East Ukrainian National University, Severodonetsk, Ukraine.

e-mail: d_lu@ukr.net

bility of the tourism industry in the post-conflict areas of eastern Ukraine, taking into account the current features of their socio-economic development. *The subject of the research:* theoretical and practical aspects of increasing the profitability of tourism enterprises in Luhansk and Donetsk regions to restore the regional tourism industry and obtain a multiplier effect and the development of the socio-economic system of the region. *The methods of the research:* systems approach, structural-logical and statistical analysis, synthesis, generalization. *The hypothesis of the research:* involves the approach for tourism enterprises in the post-conflict eastern territory of the country to review systematically and change outdated patterns of work to overcome the break-even point and the general systemic crisis after a long quarantine. *The statement of basic materials.* According to the results of the analysis, it is determined that for tourist enterprises of Luhansk and Donetsk regions are especially relevant: overcoming the negative impact of external factors, creating an innovative product and diversification of activities, integration into other industries. The main ways that will best help achieve the required level of profitability are digitalization and implementation of modern methods of personnel management, comprehensive marketing and advertising activities, as well as mandatory analysis of financial and economic performance. *The originality and practical significance of the research:* presented results and proposed recommendations are based on a comprehensive comparative analysis of the current situation of the tourism industry at the regional level, presented proposals are interested for practitioners and relevant for implementation in most tourism organizations in Donbass. *Conclusions and prospects for further research.* The main requirements for the success of the proposed areas - getting rid of outdated patterns, validity and systematization in all processes and at all stages of work.

Key words:

tourism enterprise, profitability, economic efficiency, post-conflict territory, socio-economic development.

ПРИБЫЛЬНОСТЬ ТУРИЗМА КАК ФАКТОР СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ПОСТКОНФЛИКТНОЙ ТЕРРИТОРИИ

Постановка проблемы: Всемирная пандемия, вызванная COVID-19 привела к мировому кризису туристической отрасли, но в то же время создала условия для развития внутреннего туризма в Украине. Особенно, в этом шансе нуждаются постконфликтные территории Донбасса, где карантин усугубил депрессивную социально-экономическую ситуацию. Возникает вопрос поиска мер по восстановлению прибыльности субъектов туристической сферы данного региона. *Цель исследования:* определить направления повышения прибыльности туристической отрасли постконфликтных территорий востока Украины с учетом современных особенностей их социально-экономического развития. *Предмет исследования:* теоретические и практические аспекты повышения прибыльности туристических предприятий Луганской и Донецкой областей для восстановления работы региональной туристической отрасли и получения мультипликативного эффекта, а также развития социально-экономической системы региона. *Методы, использованные в исследовании:* системный подход, структурно-логический и статистический анализ, синтез, обобщение. *Гипотеза исследования:* предусматривает использование подхода, согласно которому туристические предприятия постконфликтной территории востока страны должны системно посмотреть и изменить устаревшие шаблоны работы для преодоления точки безубыточности и общего системного кризиса после длительного карантина. *Изложение основного материала.* По результатам проведенного анализа установлено, что для туристических предприятий Луганщины и Донетчины особенно актуальны: преодоление негативного влияния внешних факторов, создание инновационного продукта и диверсификация деятельности, интеграция в другие отрасли. Основными способами, которые лучше всего помогут достижению необходимого уровня прибыльности, является диджитализация и внедрение современных методов управления персоналом, комплексные меры маркетинговой и рекламной деятельности, а также обязательный анализ полученных финансово-экономических показателей деятельности. *Оригинальность и практическая значимость исследования:* представленные результаты и предложенные рекомендации основываются на комплексном сравнительном анализе текущей ситуации туристической отрасли на региональном уровне, изложенные предложения представляют интерес для практиков и актуальные для внедрения в большинстве туристических организаций Донбасса. *Выводы.* Главные требования успешности реализации предложенных направлений – избавление от устаревших шаблонов, обоснованность и системность во всех процессах и на всех этапах работы.

Ключевые слова:

туристическое предприятие, прибыльность, эффективность хозяйственной деятельности, постконфликтная территория, социально-экономическое развитие.

Постановка проблеми. Туристична індустрія – одна з галузей, яка є найбільш постраждалою внаслідок всесвітньої пандемії Covid-19. Кожна країна розробляє власний сценарій виходу з карантину, але вже зараз зрозуміло, що про високий літній сезон не йдеться, так як більшість держав залишають закритими власні кордони для іноземних відвідувачів. Україна не є виключенням: урядом країни запропоновано 5 етапів виходу з карантину [1], між попереднім і наступним етапами мінімальний інтервал складає 10 днів, але кожний регіон має свій режим послаблення карантинних заходів залежно від рівня захворюваності.

У будь-якому разі, цей літній туристичний сезон має стати випробуванням для кожної області України: не маючи можливості виїхати на відпочинок за кордон, вибагливі вітчизняні туристи шукають нові можливості відпочинку в межах регіону постійного проживання та на території інших областей. Пошук таких альтернатив відпочинку також обумовлений стрімким зниженням якості життя більшої частини населення внаслідок карантину. Скорочення або повна відсутність доходів протягом останніх декількох місяців, не дозволить більшості українців розглядати пропозиції іноземних провайдерів туристичних послуг з причини підвищення їх вартості. Це неминуче відбудеться, адже підвищуються витрати на додаткову сертифікацію місць розміщення для гарантування безпеки відвідувачів. Треба враховувати також нові витрати для отримання відповідних документів щодо підтвердження власне стану здоров'я самих туристів, які перетинають кордон [2].

В таких умовах всі регіони України отримали реальний шанс продемонструвати себе як привабливу туристичну дестинацію, принаймні для власного населення. З іншого боку, концентрація уваги на внутрішньому туризмі може відкрити приховані можливості регіонів щодо альтернативного шляху економічного розвитку. Прибутковість туристичної галузі на рівні кожної області – це пріоритет № 1, адже до початку пандемії дана індустрія демонструвала одні з найвищих показників розвитку у світі, перетворювала депресивні регіони, на привабливі туристичні дестинації.

Великий шанс на розвиток внутрішнього туризму отримали і провайдери туристичних послуг східних регіонів України, зокрема

Луганська і Донецька області. Несприятлива епідеміологічна ситуація та неготовність більшості інших країн світу приймати українських туристів примушують місцеве населення шукати можливості для відпочинку в межах регіону постійного проживання. Враховуючи депресивність даних регіонів та сучасні несприятливі фактори розвитку в умовах геополітичного конфлікту, відновлення та розвиток внутрішнього туризму, з одного боку, відкриває можливості бюджетного відпочинку для власного населення; з іншого – це нові робочі місця, поповнення місцевих бюджетів за рахунок мультиплікативного ефекту туристичної індустрії.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Прибутковість туристичної галузі – це проблема, яку намагаються вирішити багато вітчизняних науковців та практиків. Серед дослідників на особливу увагу заслуговують роботи М. М. Нашкерської [3], О. О. Кузьменка [4], М. Г. Бойко [5], В. М. Шаповал, Т. В. Герасименко [6], Д. В. Нагернюк, Л. Г. Коваленко, В. О. Непочатенко [7] та інші.

Серед основних питань, яких торкаються зазначені та інші науковці висвітлюються:

1) поняття економічних інтересів туристичного підприємства [5, С. 48-49], а також економічна сутність, джерела, різновиди доходів і прибутків підприємства туристичної індустрії [4];

2) фактори та принципи підвищення економічної ефективності діяльності туристичних підприємств, серед яких вирішальним є людський фактор – кваліфікована робоча сила [6, с. 83];

3) технології формування прибутку підприємств в ринкових мовах, серед яких виділяють виробничу, фінансово економічну, інформаційно-правову та управлінську [7, с. 83];

4) особливості аналізу та оцінки фінансового стану результатів діяльності туристичного підприємства з використанням відповідних інструментів економіко-математичного аналізу [3, с. 170].

Не зменшуючи вагомості результатів проведених досліджень, варто відзначити, що у більшості публікацій надано загально-теоретичні рекомендації щодо підвищення прибутковості підприємств туристичної галузі. У той же час, незважаючи на наявні особливості, відсутні конкретні пропозиції, які б були розроблені для підвищення при-

бутковості туристичних підприємств конкретного регіону. Більшість авторів, які торкаються окремих особливостей функціонування галузі на регіональному рівні, приділяють увагу західним та південним областям, оминаючи решту регіони країни. Луганська і Донецька області взагалі поза увагою експертів.

Мета статті. Визначити напрями підвищення прибутковості туристичної галузі постконфліктних територій сходу України з урахуванням сучасних особливостей їх соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Будь-яка підприємницька діяльність планується, створюється та відбувається з метою отримання прибутку. Умовами прибуткової діяльності туристичного підприємства є наявність попиту на його послуги, конкурентоздатність продуктів, що пропонуються, платоспроможність потенційних клієнтів, тощо. Тільки наявність прибутку характеризує результативність господарської діяльності, створює можливість розподілу доходів суспільства між державою, підприємством та його персоналом, залишає турфірму на ринку послуг, дає поштовх до удосконалення та подальшого розвитку.

Підприємство певної галузі має загальні і специфічні джерела формування доходів, які, у свою чергу, є єдиною можливістю отримання прибутку. Предметом діяльності туристичного підприємства є реалізація туристичної послуги, що має ряд особливостей у порівнянні з продуктами сфери обслуговування. Відповідно, є особливості і у способах отримання і доходу і прибутку.

Визнано, що прибутком з частина доходів, що залишається у розпорядженні підприємства після відшкодування всіх витрат на основну та іншу діяльність і сплати всіх обов'язкових платежів. Фірми туристичної галузі отримують доходи зі звичайної та надзвичайної діяльності. Звичайною діяльністю для даних підприємств є реалізація стандартного або унікального туристичного продукту (як комплексного, так і окремих послуг) індивідуальним та груповим клієнтам. Додатково можна отримувати доходи від фінансової діяльності (дивіденди у вигляді отриманих процентів), інвестицій та інших операцій (реалізації майна та активів, участі в капіталі, доходи від курсових різниць тощо), торгівлі супутніми товарами. Серед інших звичайних доходів турфірма може мати доходи від безоплатно одержаних активів, от-

риманих страхових та штрафних виплат. Крім того, можливе отримання доходів від надзвичайної діяльності, тобто такої, що не була запланована, а отриманий кошти не передбачалися взагалі. Зазвичай, це прибутки які виникають в результаті форс-мажорних подій [4].

Аналіз основних джерел формування доходів і прибутків підприємств туристичної галузі дозволяє зазначити, що для більшості турагентів постконфліктних територій сходу країни основним джерелом прибутку є реалізація імпортованих туристичних продуктів та послуг, надання яких відбувається за межами країни. Набагато рідше це може бути національний туристичний продукт, що пропонується провайдерами західних та південних областей. В результаті, за даними статистики, кількість туристів з Донбасу, що мандрували у межах країни у 2018 р. складала 5,6 тис. осіб, у той час як за межі країни для відпочинку виїхало 28,8 тис. осіб, тобто із загальної кількості обслужених туристів з Донбасу тільки 16% обрали відпочинок в Україні, решта 84% виїжджали закордон. Цей факт підтверджую керівників провідних туристичних агенцій м. Северодонецьк – сучасного обласного центру Луганської області. Загальна точка зору, яку висловили менеджери з туризму, – «реалізація стандартних закордонних пропозицій – це гарантовані «швидкі» гроші, так як наш турист користується сформованими стереотипами», але в умовах пандемії, коли закриті більшість кордонів, агенції втрачають значні прибутки, займаючись останні три місяці перенесенням турів та очікуючі коли відкриють свої кордони для українців закордоні туристичні дестинації. У той же час власники туристичних агенцій розповідають, що до них періодично звертаються потенційні клієнти із проханням організувати екскурсію у межах області для школярів або для колективів підприємств, запитують про тури вихідного дня без виїзду за межі регіону. Нажаль, більшість таких запитів залишаються без уваги.

Така однобічна політика формування туристичної пропозиції призвела до того, що у процесі зняття карантинних обмежень діяльність більшість туристичних агенцій залишається «паралізованою», напрямки за якими вони працювали та відправляли туристів і досі закриті. Багато працівників туристичної галузі втратили свої робочі місця,

більшість з них так і не повернулися до роботи після послаблення карантинних заходів.

Про важливість відновлення регіонального туризму на постконфліктних територіях вже зазначалося у попередній публікації [12, с. 11] – це відновлення соціально-економічних зв'язків постконфліктного регіону, створення нових робочих місць у багатьох суміжних галузях та за рахунок самозайнятості місцевого населення у сфері гостинності, широкі можливості для відновлення і розвитку культурних традицій, тощо. Відповідно, розпочинати роботу з відновлення туристичної сфери Донбасу потрібно вже зараз, змінюючи фокус діяльності для забезпечення економічної ефективності її функціонування:

- найбільш перспективним, на думку експертів, для цього сезону є оздоровчий та екологічний туризм із активним залученням автотранспортних перевезень [10; 11]; в умовах обмеженого залізничного сполучення саме на такий відпочинок в межах країни та власного регіону мають робити ставки туристичні агенції Луганської та Донецької області;

- переорієнтація з реальних подій на події у он-лайн середовищі [9], використовуючи мультибрендовість (пропозицію туристичних продуктів різних операторів, екскурсійних бюро та інших учасників ринку, і тому числі власних). Зокрема, для підтримки зацікавленості майбутніх відвідувачів, провідні екскурсоводи країни, об'єднавшись у соціальних мережах, протягом всього періоду карантину пропонують відвідати он-лайн екскурсії відомими та невідомими містами, відкриваючи нові сторінки історії, культури, сучасності. Необхідно віддати належне ЗМІ Луганської та Донецької області: цього року на регіональних каналах випущено цілий цикл програм про дивовижні куточки та цікаві місця Донбасу, які активно розповсюджуються серед користувачів соціальних мереж; на жаль у цей процес поки дуже мало залучені самі провайдери туристичних послуг;

- соціальна згуртованість та діалог між представниками туристичного бізнесу, громадою та органами влади на національному, регіональному та місцевому рівні: більшість представників туристичної індустрії, що є представниками малого та середнього бізнесу, опинилися зараз у скрутному становищі через тривалий період карантину, тому дуже

доречною є готовність держави та місцевих органів влади почути про проблеми підприємців, надати їм реальну інформаційну і фінансову підтримку. На цей пункт варто звернути увагу східним регіонам України. Судячи з інформаційних повідомлень, західні області, враховуючи, що туризм є однією з найбільших доходних статей місцевих бюджетів, вже зараз активно спільними зусиллями органів влади та представників туристичної галузі узгодили й впроваджують стратегію виходу індустрії з карантину, спираючись на інтереси малих підприємств та приватних підприємців. Інформація про результати спільної роботи щодо відновлення функціонування туристичних дестинацій західних областей майже щоденно поширюється у національних ЗМІ. Натомість, суб'єкти туристичної галузі постконфліктних територій сходу країни, натомість, намагаються виживати самотужки, розраховуючи тільки на власні ресурси.

Від загальних рекомендацій щодо організації роботи на цей туристичний сезон варто перейти до конкретних пропозицій із підвищення прибутковості діяльності на рівні кожного окремого туристичного підприємства, що функціонують на території Луганської та Донецької області (табл. 1).

Деякі пункти табл. 1 потребують додаткових пояснень:

1. Впровадження сучасних методів управління персоналом. Криза – найбільш сприятливий час для переналаштування, навчання, підвищення кваліфікації керівництва та персоналу, адже персонал в туристичному бізнесі – це основне джерело прибутку. Сьогодні існують перевірені часом та практикою рекомендації для удосконалення роботи з кадрами: якісний підбір персоналу, в якому перевагу потрібно віддати не досвідченому фахівцю, а новачку, який здатний навчатись та готовий працювати на результат; рекомендується тримати в офісі декілька менеджерів, а не одного-двох, що спонукає до здорової конкуренції; кожний працівник повинен отримувати певний запланований обсяг роботи і норми обслуговування клієнтів. Керівник (власник) фірми не повинен витрачати час на звичайну роботу менеджера, а направити свої зусилля на розвиток бізнесу. У такий спосіб, при докладанні певних зусиль, турфірма виходить з кризи з новими продуктами і новими вміннями, що робить її більш сильним гравцем ринку.

Т а б л и ц я 1

**Напрями підвищення прибутковості туристичних підприємств
Луганської та Донецької області**

Шляхи	Способи
<p>Зменшення впливу негативних факторів: сезонності, значного ступеня залежності від транспортних підприємств, засобів розміщення, харчування, екскурсійних послуг та інших розваг всіма можливими способами або ресурсами</p>	<p>Діджиталізація діяльності:</p> <ul style="list-style-type: none"> - створення інтернет-офісу, чат-боту; - використання інтернет-можливостей для пошуку та опитування наявних або потенційних клієнтів; - створення та використання ефективної системи оповіщення та дзвінків
<p>Диверсифікація – розширення асортименту пропозицій:</p> <ul style="list-style-type: none"> - пошук та освоєння нових напрямків та видів турів; - впровадження екскурсійної діяльності; - послуги з івент-туризму та анімаційної діяльності; - надання послуг івент-менеджменту; - комерційна рекламна діяльність 	<p>Впровадження сучасних методів управління персоналом:</p> <ul style="list-style-type: none"> - навчання та підвищення кваліфікації; - чіткий розподіл обов'язків і контроль їх виконання; - встановлення норм роботи з клієнтами (кількість та перелік робіт); - використання мотиваційних заходів; - співпраця з профільними ЗВО, що готують фахівців відповідних спеціальностей
<p>Інтеграція з підприємствами споріднених галузей:</p> <ul style="list-style-type: none"> - отримання довготривалої підтримки органів місцевого самоврядування; - участь у створенні центрів сільського та інших видів екологічного туризму, археологічних дослідженнях; - придбання або оренда засобів розміщення, автобусів, туристичного обладнання тощо 	<p>Комплексна маркетингова та повноцінна рекламна кампанія</p> <ul style="list-style-type: none"> - систематичне дослідження ринку; - за допомогою декількох найбільш доцільних та ефективних рекламних інструментів (ознайомча, нагадувальна, інформаційна: про акції та унікальні пропозиції); - виготовлення рекламної сувенірної продукції
<p>Створення інноваційних продуктів та послуг:</p> <ul style="list-style-type: none"> - створення унікальних або індивідуальних турів; - створення екскурсій різної тематичної спрямованості для будь-яких категорій туристів (діти, іноземці, студенти, представники різних професій або соціальних груп); - участь у соціально-відповідальних заходах (проведення безкоштовних заходів, що мають краєзнавчий або патріотичний напрямок). 	<p>Впровадження методів фінансово-економічного аналізу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - моніторинг загальної прибутковості підприємства та прибутковості окремих видів діяльності; - адаптація цінової політики відповідно до умов ринку та результатів аналізу прибутковості діяльності підприємства.

Джерело: розроблено авторами

2. Соціально-відповідальна діяльність за межами власного підприємства (безкоштовні послуги різних форм, участь у громадських проектах) вона набуває поваги та підтримки від органів місцевого самоврядування, населення регіону, але мало хто з власників туристичних підприємств Луганської та Донецької областей розуміє важливість такої роботи, вважаючи ці дії марнотратством власного часу.

3. Діджиталізація діяльності, зокрема, роботи з клієнтами, що поділяються на нових

та тих, що звертаються вдруге. В турфірмі повинна існувати клієнтська база, що систематизує нових клієнтів, серед яких повинні бути і ті, хто звернувся, але не придбав тур. Особливу увагу потрібно приділяти так званій конверсії, – повторному звертанням клієнтів. Але зазвичай туристичне підприємство мало звертає уваги на тих, від кого вже отримали прибуток. Серед потужних гравців на туристичному ринку існують навіть норми конверсії, наприклад, у клієнтів «з вулиці» – близько 35%, з сайту – 20%, постійні клієнти –

60% і т.д. В останні роки широко застосовуються у туристичних офісах CRM-системи, які автоматизують велику частину роботи з клієнтами, а саме вибудовують ланцюжок та графік роботи з клієнтами (дзвінки з нагадуваннями, розсилка, привітання зі святами, повідомлення про акції та інші цікаві пропозиції тощо). Витрати на придбання такого програмного продукту є немалими, але цілком виправданими у подальшій роботі підприємства.

4. Комплексна маркетингова та рекламна діяльність туристичного підприємства також надзвичайно важлива для досягнення бажаних обсягів продажів, та, відповідно, рівня прибутку. Обов'язково, кожна фірма повинна дослідити свій потенційний ринок зі всіма його особливостями (регіональними, економічними, демографічними тощо) та конкурентами. Існує спірна, але цікава думка про створення портрету цільового клієнта, під який потім зручно вибудовувати правильні маркетингові та рекламні активності. Не менш важливим є соціальний маркетинг: включення в рекламні продукти інформації про соціальні заходи підприємства значно підвищить рівень довіри до самої фірми та її продуктів.

5. Впровадження методів фінансово-економічного аналізу. Для досягнення впевненої ринкової позиції потрібно відпрацювати та постійно тримати на контролі цінову політику продажів. Неможна дотримуватись політики тільки дешевих турів та послуг, які, відповідно, мають низьку рентабельність. Демпінг допустимий за наявності значної фінансової стійкості. Обов'язково, з певною періодичністю необхідно проводити аналіз отриманих фінансових результатів з визначенням факторів та обставин, що призвели до отриманого результату для коригування своєї майбутньої діяльності. Необхідно зазначити, що на території Донбасу також мають бути пропозиції для VIP-клієнтів, але цінова політика таких пропозицій має бути збалансована відповідно до умов пропонуваного туристичного продукту.

6. Інтеграція з підприємствами споріднених галузей. Характерна риса успішного та прибуткового бізнесу – постійний пошук і розвиток. Такі дії повинні бути як в бік інтеграції (об'єднання або зміцнення зв'язків зі спорідненими галузями), так і в сторону диверсифікації - створення радикально нових продуктів свого напрямку (нові тури та екскурсії), так і інших, наприклад, надання інформаційних, консалтингових, рекламних послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На підставі проведених досліджень, можна підсумувати наступне:

1) прибутковість – необхідна умова існування та розвитку підприємств будь-якої, у тому числі туристичної галузі. Отримання бажаного рівня прибутковості – результат комплексної ефективної роботи за декількома напрямками, які напряму можуть бути і не пов'язані з економічними процесами, але опосередковано впливають на їх якість та успішність;

2) вітчизняний туристичний бізнес заради свого виживання на фоні всесвітньої пандемії та отримання перспектив подальшого розвитку, має скорегувати свою діяльність у різних напрямках. Для туристичних підприємств Луганщини і Донеччини особливо актуальні: подолання негативного впливу зовнішніх факторів, створення інноваційного продукту та диверсифікація діяльності, інтеграція в інші галузі. Основними способами, що найкраще допоможуть досягненню необхідного рівня прибутковості, є діджиталізація та впровадження сучасних методів управління персоналом, комплексні заходи маркетингової та рекламної діяльності й обов'язковий аналіз отриманих фінансово-економічних показників діяльності. Головні вимоги успішності – позбавлення від застарілих шаблонів роботи, обґрунтованість та системність у всіх процесах і заходах.

Втручання у світовий бізнес пандемії Covid-19 змусило турфірми шукати шляхи виходу з кризи і у стані шоку опанувати нові форми роботи. Цей вплив з великою ймовірністю міг бути не від пандемії, а від будь-якої іншої раптової зовнішньої загрози, тому наданий урок обов'язково повинен бути засвоєний. Цьогорічна ситуація та закриті кордони надають величезний шанс туристичній галузі Донбасу показати себе у «новому світі», повернувши увагу власного населення до невідомих але вартих уваги туристичних атракцій.

Література

1. Прем'єр-міністр Денис Шмигаль представив поетапний план зняття обмежень. *Урядовий портал*. 2020. 24 квітня. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premyer-ministr-denis-shmigal-predstaviv-poetapnij-plan-znyattya-obmezhen> (дата звернення: 14.05.2020 р.)
2. Отпуск в условиях COVID-19. Как теперь будет выглядеть туризм в разных странах. *Рубрика*. 2020. 2 мая. URL: <https://rubryka.com/ru/article/turyzm-na-karantyni/> (дата звернення: 11.05.2020 р.)
3. Нашкерська М. М. Особливості аналізу фінансового стану і результатів діяльності туристичного підприємства. *Соціально-*

економічні проблеми сучасного періоду України. Вип. 5 (133). 2018. С. 169-173.

4. Кузьменко О. О. Особливості формування та класифікація доходів туристичного підприємства. *Економіка. Управління. Інновації. Серія: Економічні науки*. 2016. Вип. 3 (18).

5. Бойко М. Г. Методичні основи оцінювання економічних інтересів туристичних підприємств. *Економічний часопис XXI*. 2012. № 9-10. С. 24-34.

6. Шаповал В. М., Герасименко Т. В. Фактори та принципи підвищення ефективності діяльності підприємств туристичної галузі. *Економічний вісник*. 2016. № 3. С. 79-85.

7. Нагернюк Д. В., Коваленко Л. Г., Нepochatenko В. О. Основні аспекти прибутковості туристичних підприємств. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 17. С. 300-307.

8. Офіційний вебсайт Головного управління статистики у Луганській області: URL: <http://lg.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 14.05.2020 р.)

9. Офіційний вебсайт Головного управління статистики у Донецькій області: URL: <http://donetskstat.gov.ua> (дата звернення: 14.06.2020 р.)

10. Туризм в умовах пандемії COVID-19: як європейці проведуть це літо? *DW: Made for Minds*. 2020. 17 квітня. URL: <https://www.dw.com/uk/туризм-в-умовах-пандемії> (дата звернення: 12.05.2020 р.)

11. Втрати і шанси. Чи залишиться Львів туристичним містом? *Твоє місто*. 2020. Квітень. URL: http://tvoemisto.tv//vtraty_shansy_chy_zalyshytsya_lviv_turystychnym_mistom_108364.html (дата звернення: 10.05.2020 р.)

12. Зеленко О. О. Економічно-соціальні передумови розвитку постконфліктної території засобами туризму. *Часопис економічних реформ*. 2019. № 4 (36). С. 6-12.

Reference

1. Prime Minister Denis Shmygal presented a phased plan to lift restrictions. *Government portal*. 2020. 24th of April. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/news/premyer-ministr->

Стаття надійшла до редакції : 15.05.2020 р.

denis-shmygal-predstaviv-poetapnij-plan-znyattya-obmezen

2. Vacation in the conditions of COVID-19. What will tourism in different countries look like now? *Heading*. 2020. 2nd of May. Retrieved from: <https://rubryka.com/ru/article/turyzm-na-karantyni/>

3. Nashkerskaya, M. M. (2018). Features of the analysis of a financial condition and results of activity of the tourist enterprise. *Socio-economic problems of the modern period of Ukraine*, 5 (133), 169-173.

4. Kuzmenko, O. O. (2016). Features of formation and classification of incomes of the tourist enterprise. *Economy. Management. Innovations. Series: Economic Sciences*, 3 (18).

5. Boyko, M. G. (2012). Methodical bases of estimation of economic interests of tourist enterprises. *Economic Journal XXI*, 9-10, 24-34.

6. Shapoval, V. M., Gerasimenko, T. V. (2016). Factors and principles of improving the efficiency of the tourism industry. *Economic Bulletin*. № 3. pp. 79-85.

7. Nagernyuk, D. V., Kovalenko, L. G., Nepochatenko, V. O. (2018). The main aspects of profitability of tourism enterprises. *Economy and society*, 17, 300-307.

8. Main Department of Statistics in Luhansk Oblast: official website. Retrieved from: <http://lg.ukrstat.gov.ua>

9. Main Department of Statistics in Donetsk Oblast: official website. Retrieved from: <http://donetskstat.gov.ua>

10. Tourism in the context of the COVID-19 pandemic: how will Europeans spend this summer? *DW: Made for Minds*. 2020. 17th of April. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/tourism-in-the-pandemic-covid-19>

11. Losses and chances. Will Lviv remain a tourist city? *Your city*. 2020. April. Retrieved from: http://tvoemisto.tv/exclusive/vtraty_i_shansy_chy_zalyshytsya_turystychnym_mistom_108364.html

12. Zelenko, O. O. (2019). Economic and social preconditions for the development of the post-conflict territory by tourism means. *Time Description of Economic Reforms*, 4 (36), 6-12.

Стаття прийнята до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Зеленко О. О. Прибутковість туристичної галузі як фактор соціально-економічного розвитку постконфліктної території / О. О. Зеленко, Л. В. Денищенко // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (86). – С. 14–21.

ДЕМОГРАФИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКИСТАНЕ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.03

Постановка проблемы. В статье рассмотрена современная демографическая ситуация Узбекистана в аспектах демографической безопасности. Это актуальное направление исследования, охватывающее понятие демографической безопасности, развернутое анализ демографической ситуации, с выделением основных явлений и тенденций, могущих представлять потенциальные угрозы для демографического развития населения республики. *Цель статьи* – охарактеризовать ситуацию с демографической проблематикой в Узбекистане. *Предмет исследования.* Теоретические и практические аспекты демографической ситуации современного Узбекистана относительно глобализации и ее тенденциям. *Методы, использованные в исследовании:* системный подход, структурно-логический и статистический анализ, синтез, обобщение. *Гипотеза исследования* предусматривает использование подхода определения демографического кризиса в условиях глобализации. *Изложение основного материала.* Проведенные исследования выявили, что, несмотря на относительно благополучное состояние демографической ситуации, в Узбекистане наметились определенные потенциальные угрозы и риски для демографической безопасности. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Предложены превентивные меры по качественному развитию демографической ситуации и недопущению развития негативных тенденций в перспективе. *Выводы.* Предложены два основных направления решения демографической проблемы. Первое – это сдерживание масштабов трудовой миграции путем расширения возможностей для трудоустройства в местах постоянного проживания. Второе – достижение более эффективного межгосударственного сотрудничества: введение в практику современных форм организованного экспорта рабочей силы, усиление интеграционных процессов на рынках труда и социальной защиты мигрантов.

Ключевые слова:

глобализация, демография, миграция, демографическая безопасность, семья, образование, здоровье, старение, урбанизация.

DEMOGRAPHIC SECURITY IN MODERN UZBEKISTAN

Formulation of the problem. The article considers the current demographic situation of Uzbekistan in the aspects of demographic security. This is an urgent line of research, covering the concept of demographic security, a comprehensive analysis of the demographic situation, highlighting the main phenomena and trends that could pose potential threats to the demographic development of the population of the republic. *The purpose of the article* is to characterize the situation with demographic issues in Uzbekistan. *Subject of study.* Theoretical and practical aspects of the demographic situation of modern Uzbekistan regarding globalization and its trends. *The methods used in the study:* a systematic approach, structural logical and statistical analysis, synthesis, generalization. *The hypothesis of the study* involves the use of the approach of determining the demographic crisis in the context of globalization. *Statement of the main material.* The studies revealed that, despite the relatively favorable state of the demographic situation, certain potential threats and risks to demographic security were outlined in Uzbekistan. *Originality and practical value of the study.* Preventive measures are proposed for the qualitative development of the demographic situation and to prevent the development of negative trends in the future. *Conclusions.* Two main directions for solving the demographic problem are proposed. The first is to curb the scale of labor migration by expanding employment opportunities in places of permanent residence. The second is the achievement of more effective interstate cooperation: the introduction into practice of modern forms of organized export of labor, the strengthening of integration processes in the labor markets and social protection of migrants.

¹ **Максакова Людмила Петрівна**, д-р екон. наук, наук, головний науковий співробітник, Фонд «За здорове покоління», м. Ташкент, Узбекистан.

Maksakova Lyudmila, Doctor of Economic Science, Chief Researcher, Foundation for a Healthy Generation, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0001-2383-2363

e-mail: Lyudmila.maksakova@gmail.com

Key words:

globalization, demography, migration, demographic security, family, education, health, aging, urbanization.

ДЕМОГРАФІЧНА БЕЗПЕКА В СУЧАСНОМУ УЗБЕКИСТАНІ

Постановка проблеми. У статті розглянута сучасна демографічна ситуація Узбекистану в аспектах демографічної безпеки. Це актуальний напрямок дослідження, що охоплює поняття демографічної безпеки, розгорнуте аналіз демографічної ситуації, з виділенням основних явищ і тенденцій, що можуть представляти потенційні загрози для демографічного розвитку населення республіки. *Мета статті* – охарактеризувати ситуацію з демографічною проблематикою в Узбекистані. *Предмет дослідження.* Теоретичні та практичні аспекти демографічної ситуації сучасного Узбекистану щодо глобалізації та її тенденціям. *Методи, використані в дослідженні:* системний підхід, структурно-логічний та статистичний аналіз, синтез, узагальнення. *Гіпотеза дослідження* передбачає використання підходу визначення демографічного кризи в умовах глобалізації. *Виклад основного матеріалу.* Проведені дослідження виявили, що, незважаючи на відносно благополучний стан демографічної ситуації, в Узбекистані намітилися певні потенційні загрози і ризики для демографічної безпеки. *Оригінальність і практичне значення дослідження.* Запропоновано превентивні заходи по якісному розвитку демографічної ситуації та недопущення розвитку негативних тенденцій в перспективі. *Висновки.* Запропоновано два основних напрямки вирішення демографічної проблеми. Перше – це стримування масштабів трудової міграції шляхом розширення можливостей для працевлаштування в місцях постійного проживання. Друге - досягнення більш ефективного міждержавного співробітництва: введення в практику сучасних форм організованого експорту робочої сили, посилення інтеграційних процесів на ринках праці та соціального захисту мігрантів.

Ключові слова:

глобалізація, демографія, міграція, демографічна безпека, сім'я, освіта, здоров'я, старіння, урбанізація.

Постановка проблеми. В современном мире «Демографическая безопасность» как научная категория приобретает огромное практическое значение в обеспечении социальной безопасности государства. Она отражает состояние защищенности государства от демографических угроз, т.е. явлений и тенденций в движении населения, продолжение которых может негативно повлиять на социальную стабильность и устойчивость развития страны. Глобализация общемировых процессов, углубление демографического кризиса в целом ряде стран, особенно промышленно развитых, в ряде случаев перерастание его в демографическую катастрофу, по значимости ставит ее в один ряд с экономической, военной, социальной и другими видами безопасности [1].

Основные угрозы находятся в сфере воспроизводства, что обусловлено или чрезмерным ростом, или чрезмерным сокращением рождаемости. В первом случае население растет быстрее ресурсов, что чревато увеличением уровня безработицы и бедности. Во втором случае страны оказываются под угрозой депопуляции, т.е. абсолютного сокращения населения, что создает немалые проблемы для рынка труда и социально – экономического развития. Демографические угрозы могут возникать и в случаях повышенной смертности населения, обусловленных ухудшением условий жизни, а

также эпидемиями и экологическими катастрофами.

В каждой стране демографические угрозы имеют свою специфику, обусловленную уровнем социально-экономического развития, исторически сложившимся типом воспроизводства населения, степенью зрелости института семьи. Многие страны находятся в состоянии депопуляции, деградации института семьи, деформированной структуры населения. Актуальной проблемой становится старение населения, т.е. повышение доли населения 65 лет и старше в общей численности населения. Наиболее интенсивно оно происходит в странах с низким уровнем рождаемости. Так, в Прибалтике и Скандинавских странах на долю населения этих возрастов приходится 20%, в Италии 22%, Монако – 24%, в Японии – 27% [13]. Во многих странах угрозой являются значительные масштабы внешней миграции населения. Чрезмерный миграционный приток населения создает социально – экономические проблемы, а миграционный отток ухудшает качество населения в странах выхода. Как правило, покидают свои страны молодые люди, многие из них – высокообразованные и профессионально подготовленные специалисты. «Утечка мозгов» в условиях быстро развивающихся технологий создает мировую конку-

рентную борьбу за квалифицированную рабочую силу.

Угрозы для демографической безопасности возникают и в странах с относительно благополучным состоянием населения к которым можно отнести Узбекистан. Современную демографическую ситуацию в Узбекистане можно расценивать как относительно благоприятную. Причем, за годы независимости она по многим важнейшим показателям заметно улучшилась. Произошли позитивные изменения в воспроизводстве населения. Происходит оптимизация рождаемости. В настоящее время суммарная рождаемость составляет 2,5 – 2,6 против 4,2 в 1991г. При этом семья сама определяет, сколько ей иметь детей, а государство создает необходимые условия и предпосылки для реализации выбранного режима воспроизводства. В результате модернизации воспроизводственных процессов младенческая смертность сократилась в республике почти в 3,7 раза, материнская – в 3,4 раза, а средняя ожидаемая продолжительность жизни возросла на 4,5 года. На 1, 3 года сократилось отставание мужчин по продолжительности жизни от женщин.

Анализ последних исследований и публикаций. В результате оптимизации демографических процессов значительно улучшилась возрастная структура населения. По данным Госкомитета по статистике, удельный вес детей и подростков за 1991-2019 гг. снизился с 43,1 до 30%, населения трудоспособного возраста с 49,2% поднялась до 58,9%, лица пенсионного возраста составляют 10,6%. Позитивные сдвиги в возрастной структуре населения имеют не только демографические, но и экономические последствия. Как показывает мировой опыт, улучшение возрастной структуры населения открывает своеобразное «демографическое окно» экономических возможностей. При относительно меньшем числе детей страны получают возможность вкладывать дополнительные инвестиции в развитие, которые могут способствовать ускорению роста ВВП и сокращению бедности. Не случайно в Узбекистане уже более 10 лет темпы экономического роста существенно обгоняют демографический рост.

Несомненным достижением является сохранение семьи как важнейшей жизненной ценности. Гражданские браки в республике не популярны. Уровень внебрачной рождаемости составляет здесь всего 8,5% [9, с. 60], в то время как Белоруссии 13 -15%, в Украине 21 – 22%, в России 21 – 23%.

Отмеченные позитивные изменения дают основание считать, что в современном Узбекистане сложился наиболее рациональный из всех

возможных типов воспроизводства населения в его широком понимании. Современная демографическая ситуация имеет достаточно устойчивый характер с позитивными тенденциями, могущими иметь долговременное значение.

Демографическая безопасность становится все более заметным направлением современной демографической науки на постсоветском пространстве, [1, 12, 13] особенно в странах с наметившимися негативными тенденциями в развитии населения. Серьезные исследования проводятся в Украине. В обстоятельном исследовании А. У. Хомра [12] не только вскрыты причины и факторы возникновения кризисных явлений в демографической ситуации, но и предприняты попытки разработки критериев региональной демографической безопасности, обоснована необходимость разработки и реализации демографической политики. Следует отметить, что в советское время в Украине сформировалась сильная школа демографических исследований, начиная от «рыцаря украинской демографии» Ю. А. Корчак-Чепурковского и всемирно известного демографа М. В. Птуха. Широко известны труды современных украинских исследователей В. С. Стешенко, В. Пискунова,

В. Прибытковой, С.И.Пирожкова. Более трех десятилетий в Киеве на русском и украинском языке издавались Демографические тетради", это было единственным многолетним периодическим изданием в области демографии в Советском Союзе.

В Узбекистане исследования демографической безопасности только начинаются. Возможно, это относительно отставание обусловлено тем, что в республике сохраняются относительно благополучная демографическая ситуация, исторически сложившиеся семейные ценности и здоровые традиции воспроизводства населения. Тем не менее, исследование в области демографической безопасности, основанное на материалах достаточно масштабного обследования семей в регионах Узбекистана было, проведено в Институте социальных исследований. Имеются публикации отечественных ученых по этим проблемам [4, 5, 3]. Проблемы демографической безопасности затрагиваются также в рамках диссертационных исследований [6].

Современный Узбекистан имеет относительно стабильную миграционную ситуацию. В результате последовательной реализации государственной политики социального и политического согласия в обществе, миграционный отток значительно сократился. В 2019 г. он составил 10,7 тыс. человек против 39,6 тыс. чело-

век в 2010 году и 66,6 тыс. человек в 2000 году, и нет оснований полагать, что в перспективе он может существенно увеличиться. Происходят заметные изменения миграционной политики, разработаны новые подходы к упорядочению трудовой миграции, совершенствованию межгосударственного сотрудничества в сфере миграции и социальной защите трудовых мигрантов.

Целью статьи является обоснование необходимости рассмотрения состояния и развития населения Узбекистана, имеющего относительно благоприятную демографическую ситуацию, с позиций демографической безопасности и возможностей возникновения потенциальных демографических угроз. В настоящее время в Узбекистане ни одна из перечисленных выше угроз для демографической безопасности четко не выражена. Тем не менее, возникающие проблемы и негативные тенденции в количественном и качественном развитии населения в будущем могут усиливаться. В связи с этим в данной статье рассмотрены основные современные угрозы для социальной безопасности республики, которые могут исходить от населения в виде специфических демографических угроз.

Как показывает мировой опыт, долгосрочные стратегии развития, поддержание национальных демографических интересов каждого государства должны опираться на достаточно надежный демографический потенциал и благоприятную демографическую ситуацию.

Изложение основного материала исследования. Узбекистан располагает огромным демографическим потенциалом. По данным Госкомитета по статистике, на начало 2020 года численность населения составила 33,9 миллиона человек. На территории СНГ более высоким потенциалом располагают только Россия (147 млн) и Украина (42 млн человек).

Проведенные исследования выявили, что, несмотря на относительно благополучное состояние демографической ситуации, в Узбекистане наметились определенные потенциальные угрозы и риски для демографической безопасности. Целесообразно выделить из них следующие.

Качественное ослабление системы образования. В настоящее время это становится одной из важных мировых проблем, особенно в системе высшего образования. Истоком ее является ослабление школьного обучения, а следовательно, и качественного уровня подготовки сегодняшних абитуриентов.

В Узбекистане качество образования тоже падает. Об этом свидетельствуют отмечаемые международными и отечественными экспертами относительно низкие оценки молодых специалистов в местах трудоустройства, высокая доля выпускников вузов, работающих не по специальности, недостаточные навыки самостоятельной работы, полученные в процессе обучения и т.д. [11, с. 24-31].

Национальная система высшего образования республики в целом является относительно продвинутой и гибкой, однако не в полной мере адаптированной к условиям рынка и быстро меняющегося спроса на квалифицированную рабочую силу. Не случайно образовательный потенциал выпускников вузов используется недостаточно эффективно. Часть их не работает по специальности, многие выпускники инженерно-экономических, аграрных, педагогических и других специальностей трудоустраиваются в торговле, в сферах неофициальной экономики или не работают вовсе. По оценкам экспертов, уровень трудоустройства по специальности экономистов, медиков, педагогов, инженеров составляет в среднем 60–70%. Перелив выпускников идет в строительство, сельское хозяйство, искусство. Трудоустройство по этим специальностям варьируется от 140 до 432% от выпуска [11, с.42]. Одним из факторов недоиспользования молодых специалистов является их неуверенность в своих знаниях и квалификации, полученных в институтах и университетах.

Относительно низкий уровень развития высшего образования в Узбекистане был отмечен и отечественными исследователями [4, 3]. Молодежь длительное время имеет недостаточный доступ к высшему образованию. По оценкам экспертов Юнеско (2015 г.), в большинстве стран мира поступают в вузы более половины абитуриентов. Так, в Казахстане эта доля составляла 69%, в Белоруссии и России – 84,2%, в Японии – 81,1%, в Турции – 92,3%, в Сербии – 97,4%, а в Узбекистане – в пределах 10%. Уровень поступления абитуриентов в вузы снизился с 46,2% в 1996г. до 14,5% в 2000г. и 9,1% в 2017 г. [3]. Как показывает опыт развитых стран, достижение качественного образования и профессионализма выступает важнейшим и реальным фактором ускорения экономического роста и инновационного развития. Сохранение современных негативных тенденций может привести через 10 – 15 лет к снижению образовательного уровня занятого населения и эффективности развития экономики. В последние годы принят ряд мер по повышению доступа к высшему образованию и качества подго-

товки, что может стать важнейшим фактором ускорения экономического роста в будущем.

Утрата интеллектуального потенциала республики во внешних миграционных процессах. Она происходит по двум каналам: выезд населения с переменной постоянной места жительства (ПМЖ) и трудовые миграции.

В миграциях на ПМЖ республика традиционно теряет квалифицированные кадры, т.к. в численности эмигрантов традиционно доля образованного и профессионально обученного населения на 12-15 пунктов выше, чем у иммигрантов. В 90-х годах за счет миграционного оттока республика потеряла значительную часть профессионалов своего дела, специалистов, ученых, высококвалифицированных рабочих кадров. Даже спустя годы эти последствия еще достаточно ощущаются в дефиците преподавательских и инженерных кадров, высококвалифицированных врачей, среднего медицинского персонала, работников науки, культуры. И сейчас выезд молодежи на учебу в дальнее зарубежье нередко происходит с прицелом на ПМЖ. Современные эмиграционные потоки захватывают часть национальной элиты. В условиях глобализации риски утраты квалифицированных национальных кадров могут усилиться.

Попытки сдерживания утечки мозгов были предприняты еще в начале 90-х годов, когда стало очевидным, что многие молодые люди, выехавшие в зарубежные страны на учебу или работу, не возвращаются обратно. Был создан Фонд «Умид», через который направляли молодежь на обучение за рубеж, при условии возвращения на родину и работы в государственных структурах. В последние годы эти процессы наполнились новым содержанием. Началом такого поворота миграционной политики стала встреча в Нью-Йорке (2018г.) Президента Узбекистана Ш.М.Мирзиёева с соотечественниками, выехавшими в США. В 2018 году в целях содействия масштабным реформам создан Фонд «Буюк Келажак», а при нем Экспертный Совет, объединивший специалистов - профессионалов в различных направлениях деятельности, а в 2019 году - Фонд «Эл-Юрт-Умиди». Они нацелены на обеспечение республики высококвалифицированными и конкурентоспособными на мировом рынке труда специалистами, налаживание тесного взаимодействия с соотечественниками, имеющими большой научный потенциал. Тем не менее, риски утечки мозгов остаются достаточно значимыми.

В трудовых миграциях такие риски представляются более значительными из-за масш-

табности явлений, т.к. 2018 году, по данным Министерства занятости и трудовых отношений, численность внешних трудовых мигрантов составила 2,6 млн. человек или 8% всего населения республики.

В странах выхода массовые трудовые миграции имеют неоднозначные последствия. С одной стороны, они сглаживают безработицу и имеют экономические эффекты в виде денежных переводов трудовых мигрантов, составляющие около 10% от ВВП. С другой стороны, миграции несут качественные потери для национального рынка труда. Узбекистан ежегодно в трудовой миграции теряет специалистов с высшим и средним специальным образованием. Кроме того, происходит трансформация ценностей у молодежи, поскольку на местах трудоустройства мигранты, имеющие профессии и специальности, используются на неквалифицированных работах. А это молодые люди, которым в этом возрасте необходимо утвердиться в профессии, строить свою карьеру и расти в своем профессионализме.

Важнейшими направлениями современной миграционной политики в Узбекистане становится сдерживание масштабов трудовой миграции и создание стимулов снижения оттока квалифицированной рабочей силы. Однако вероятность утечки мозгов из республики сохраняется, что противоречит стратегии модернизации экономики и ускорения экономического роста.

Рост уровня разводимости населения. По данным Госкомитета по статистике, за последние пять лет число разводов в Узбекистане увеличилось в 1,7 раза. В зоне риска оказываются молодые семьи. Не случайно из общего числа разводов 4 – 5% приходится на семьи, не прожившие в браке и одного года, а каждый третий развод приходится на семьи с брачным «стажем» от 1 до 4 лет. По опыту многих стран, такая ситуация может перерасти в определенную негативную тенденцию. Во многих странах разводы становятся обычным явлением, в условиях открытости мира это может стать заразительным для молодежи республики и привести к ослаблению семейно – брачных отношений. При разводе прежде всего страдают дети. Негативным последствием роста разводов является увеличение неполных семей, в них не всегда обеспечивается полноценное воспитание подрастающего поколения и достойное качество жизни.

Начавшееся старение населения. Демографическое старение является результатом длительных сдвигов в характере воспроизводства населения и выражается в увеличении до-

ли пожилых и старых людей в общей численности жителей. Основными факторами старения являются снижение рождаемости (старение "снизу") и рост продолжительности жизни населения (старение "сверху"), исследователями определены основные показатели его измерения [10, с. 70-78]. В настоящее время демографическое старение планеты развивается нарастающими темпами, захватывая даже развивающиеся страны. В мировом населении число людей 65 лет и старше растет в 2,2 раза быстрее его общей численности [14]. В Узбекистане эти процессы тоже наметились, особенно «старение снизу», но уже заметно и «старение сверху». По данным Госкомстата республики, за последние 30 лет население пенсионного возраста возросло в 2,9 раза, а общая численность республики – в 1,6 раза. На 3 года поднялся средний возраст населения. Доля детей и подростков сократилась с 43 до 30 %. Быстро увеличивается численность пенсионеров [9, с. 153]. Удельный вес населения пенсионного возраста поднялась увеличился с 7,6 до 10,6%, 65 лет и старше – с 4 до 5%. За последние 5 лет выросло почти на 400 тыс. человек.

В предстоящие годы процессы старения в республике будут развиваться быстрее, что видно из репродуктивных намерений молодежи на уменьшение числа детей. По прогнозным расчетам, более половины (53%) прироста численности населения Узбекистана к 2050 г. придется на лиц пенсионного возраста [2, с. 41-43]. Современный мир воочию столкнулся с издержками демографического старения: усиливается давление на пенсионную систему, геронтологические службы, системы здравоохранения, социального обслуживания. С позиций социальной и демографической безопасности, ожидаемые изменения возрастной структуры населения требуют принятия превентивных мер как по оптимизации воспроизводственных процессов, так и по более эффективному использованию потенциала пожилого населения и обеспечению его социальной защиты.

Недостаточное развитие урбанизационных процессов. Мировой опыт показывает, что урбанизация является мощным фактором качественного развития не только экономики, но и всего населения. Одним из показателей уровня урбанизации страны является удельный вес городского населения, он в Узбекистане относительно низкий, что обусловлено структурой экономики и особенностями расселения. Однако рост урбанизации заключаются не только в повышении удельного веса городских жителей. Он неизбежно должен подкрепляться качественным развитием экономики, ростом обра-

зовательного и профессионально-квалификационного уровня населения, распространением городского образа жизни, усилением мотивации населения к росту образования, овладению современными профессиями, т.е. всем тем, что в комплексе составляет сущность урбанизации.

В настоящее время приоритетность ускорения урбанизационных процессов поднята на новый государственный уровень. [8]. Принят ряд документов, определяющих государственную стратегию по их ускорению. С позиций демографической безопасности органам управления всех уровней необходимо более полно мобилизовать ресурсы для решения этих сложных проблем. Предстоит выработать современные подходы по основным направлениям решения этой проблемы, в частности, ее организационное укрепление, разработка программ по модернизации экономики, культуры, образа жизни в городах, внедрению международного опыта, повышению территориальной и социальной мобильности населения.

- Ослабление кадрового потенциала демографической науки. В последние годы это становится особенно очевидным. В республике отсутствуют специализированные научно – исследовательские структуры по изучению проблем демографии. В институтах экономического профиля исследования по демографии крайне ограничены. Закрыта Лаборатория по народонаселению, длительное время функционировавшая при ТашГУ. Слабо ведутся диссертационные исследования. Отсутствует вузовская подготовка по специальности «Демография», кроме единичных случаев в Национальном Университете Узбекистана. Только в двух вузах читается небольшой курс по демографии. При такой ситуации невозможны ни углубленные научные исследования, ни квалифицированный систематический мониторинг демографической ситуации, позволяющие своевременно выявлять возникающие проблемы и принимать меры по их решению. В стране с таким огромным демографическим потенциалом целесообразно уделять значительно большее внимания всему комплексу вопросов, могущих обеспечивать качественное демографическое развитие, в т.ч. кадровому обеспечению проблемы. Дефицит квалифицированных кадров – демографов очевиден уже сейчас.

Таким образом, в настоящее время демографическая безопасность в Узбекистане находится под воздействием как застарелых проблем, так и новых вызовов. Возникшие проблемы не носят катастрофического характера,

тем не менее, они уже достаточно обозначились, решение их, несомненно, может обеспечивать качественные сдвиги в демографическом развитии республики. Мировой опыт показывает, что в процессах управления населением важно учитывать «демографическое эхо». Оно означает, что негативные последствия от демографических процессов могут проявиться через много лет. Исходя из этого, современные угрозы надо рассматривать с учетом возможных долгосрочных демографических последствий. Мировая практика знает много примеров, когда не обоснованные решения по управлению населением, принятые на государственном уровне, с течением времени приводят к неоправданным последствиям.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Возможные превентивные меры в аспектах демографической безопасности. В предстоящие годы необходимо усилить работу по преодолению негативных явлений и тенденций в демографическом развитии республики. Прежде всего, целесообразно улучшить управление развитием населения как важнейшей сферой жизнедеятельности общества. Для этого целесообразно:

- разработать «Демографическую политику Республики Узбекистан», в которой определить основные приоритеты и направления в развитии населения и комплекс мер по их реализации. Этот документ должен быть нацелен на оптимизацию воспроизводства населения, переход к современному его типу, качественное развитие демографической ситуации, обеспечение надежных демографических перспектив. Целесообразно придать этому документу соответствующий статус, обязывающий исполнение на всей территории республики, ввести в практику разработку национальной и региональных программ по качественному развитию населения. В рамках этих программ особое внимание уделить тем проблемам, которые уже очевидны сейчас;

- институционально укрепить управление развитием населения. В настоящее время эта институциональная база в республике крайне недостаточна. Для страны со значительным демографическим потенциалом нужны более значимые структуры, которые по своему статусу способны участвовать в формировании государственной политики в области демографического развития и обеспечивать ее реализацию. Для более полного учета населения при экспертизе принимаемых законопроектов и стратегических документов целесообразно организовать при правительстве Экспертный со-

вет по вопросам демографического развития республики;

- при разработке мер по обеспечению качественных сдвигов в сфере образования необходимо охватывать вопросы до-вузовского обучения. Модернизация школьного обучения должна сопровождаться повышением технической оснащенности образовательного процесса, эффективности системы повышения квалификации педагогического персонала, совершенствованием механизма выявления и поддержки талантливой молодежи. Необходима оптимизация размера школьного класса, т.е. отношение числа учащихся к числу преподавателей, по международным меркам это считается одним из важных характеристик качества и учебного заведения, и образовательной системы страны в целом. Целесообразно увеличение числа специализированных общеобразовательных школ. Школа должна создавать реальные предпосылки для притока в системы профессионального образования качественно обученной молодежи, ориентированной на получение специальностей, потребность в которых будет возрастать.

- принять эффективные меры по повышению качества высшего образования. Целесообразно повысить доступность высшего образования для молодежи, особенно девушек, возобновить заочное образование, ввести более ощутимые льготы для молодежи из малообеспеченных семей, усилить профессорско – преподавательский потенциал, создать эффективную и многоуровневую систему переподготовки и повышения квалификации, способствующей внедрению в учебный процесс мирового опыта, прогрессивных педагогических технологий, новаций и современных информационно-технических средств обучения. Снизить учебную нагрузку преподавателей, освободить их от нефункциональных видов деятельности, более широко привлекать к преподаванию ведущих ученых и практиков из профильных производственных структур, расширить участие стратегических партнеров в формировании тематики учебных программ и научных исследований;

- активизировать вузовскую науку, модернизировать специализированные научно-технологические лаборатории, межвузовские научные центры и комплексы. В современных условиях важнейшим фактором ускорения инновационного развития должна стать способность системы высшего образования работать на опережение, а это возможно лишь в тесном единении образования, науки и потребностями в кадрах на рынке труда;

- в ближайшие годы, с учетом демографического старения, целесообразно разработать новые подходы в области геронтологии, обеспечивающие активную жизнь пожилого населения. Они должны содержать профилактические меры по поддержанию физической активности, расширения социальных услуг. Программы поддержания здоровья должны содержать меры по активизации профилактических мероприятий в системах здравоохранения, улучшению условий труда и отдыха населения, пропаганде здорового образа жизни;

- принять эффективные меры по упорядочению миграции и недопущению ослабления интеллектуального потенциала в миграционных процессах. Важно сохранить демографический потенциал страны, создавать реальные предпосылки для предотвращения утечки мозгов и привлечения специалистов из – за рубежа. Возможны два основных направления решения этой проблемы. Первое – это сдерживание масштабов трудовой миграции путем расширения возможностей для трудоустройства в местах постоянного проживания. Для этого необходимы модернизация и качественное развитие рынка труда, достижение качественных сдвигов в профессиональной подготовке кадров, расширение сферы приложения труда для высокообразованной молодежи, повышение интереса к приобретению инженерно – технических профессий. Второе – достижение более эффективного межгосударственного сотрудничества: введение в практику современных форм организованного экспорта рабочей силы, усиление интеграционных процессов на рынках труда и социальной защиты мигрантов. При этом необходимы обоюдные усилия посылающих и принимающих стран, основанные на совершенствовании нормативно-правового поля миграции на своих территориях;

- расширить исследовательскую базу в области демографии. Нужен научно-исследовательский Институт демографии или аналогичная научно – исследовательская организация, обеспечивающая систематический мониторинг демографических индикаторов, своевременное выявление негативных тенденций, углубленное изучение состояния населения. Активизировать диссертационные исследования по демографии, организовать вузовскую подготовку по специальности «Демография», ввести курс «Основы демографии» в вузах экономического профиля;

- улучшить демографическую статистику. Несмотря на социально-экономические издержки из-за пандемии, надо провести полномасштабную общереспубликанскую перепись

населения, чтобы получить полные и достоверные данные о численности, структуре, условиях жизнедеятельности, занятости населения, о числе, структуре и среднем размере семьи. Необходимо также улучшение текущего учета населения. Не случайно в Постановлении Президента Узбекистана [7] подчеркнута, что уровень текущего учета «не в полной мере отвечают общепринятым международным требованиям, в результате чего позиция страны в индексе статистического потенциала остается низкой». Социально-экономическое развитие республики, разработка прогнозов и принятию упреждающих государственных мер все больше будут нуждаться в надежной статистике населения.

Література

1. Вишневский А. Г., Витковская Г. С. *Миграция и безопасность в России*. Москва: Интердиалект, 2000.
2. *Демографические перспективы РУз. на период 2018-2050 гг.* Основа, предположения, результаты прогноза. Прага-Ташкент, 2018.
3. Максакова Л. П. *Образование как важнейший фактор развития человеческого потенциала*. Сборник докладов «Макроэкономические и региональные аспекты моделирования устойчивого экономического роста». Часть 1. Издание UNDP и IFVR. Ташкент, 2011.
4. Максакова Л. П. Демографический и миграционный потенциал Узбекистана. *Народонаселение*. 2016. № 1-1.
5. Мамадалиева Х. Х. *Социально-демографические аспекты развития семьи в Узбекистане*. Автореферат диссертации доктора экономических наук. Ташкент, 2019.
6. «О дополнительных мерах по обеспечению открытости и прозрачности государственного управления, а также повышения статистического потенциала страны» (ПП-5635 от 9 апреля 2019г.)
7. «О мерах по коренному совершенствованию процессов урбанизации». Указ Президента Республики Узбекистан от 11.01.2019г.
8. *Семья в Узбекистане 2013-2017*. Ташкент: Государственный комитет по статистике, 2018.
9. Сови А. *Общая теория населения*. Т.2. Москва: Прогресс, 1977.
10. Хомра А. У. Демографическая безопасность и демографическое развитие (на материалах Украины и других постсоветских стран). *Российский демографический журнал*. 2003. № 1.

11. Шахотько Л. П., Привалова Н. Н. Демографическая безопасность: сущность, задачи, система показателей и механизм реализации. *Вопросы статистики*. 2001. №7.

12. World Population, Data Sheet. Population Reference Bureau, 2010, 2017.

Reference

1. Vishnevsky, A. G., Vitkovskaya, G. S. (2000). *Migration and security in Russia*. Moscow: Interdialect.

2. Demographic prospects of the Republic of Uzbekistan for the period 2018-2050. (2018). Basis, assumptions, forecast results. Prague-Tashkent.

3. Maksakova, L. P. (2011). *Education as the most important factor in the development of human potential*. Collection of reports "Macroeconomic and regional aspects of modeling sustainable economic growth." Part 1. Edition of UNDP and IFVR. Tash Kent.

4. Maksakova, L. P. (2016). *Demographic and migration potential of Uzbekistan*. Population, 1-1.

5. Mamadaliyeva, Kh. Kh. (2019). *Socio-demographic aspects of family development in Uz-*

Стаття надійшла

до редакції : 15.05.2020 р.

bekistan. Abstract of the dissertation of a doctor of economic sciences. Tashkent.

6. "On additional measures to ensure openness and transparency of public administration, as well as to increase the statistical potential of the country" (PP-5635 dated April 9, 2019)

7. "On measures for the radical improvement of urbanization processes." Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 11, 2019.

8. Family in Uzbekistan 2013-2017. (2018). Tashkent, State Statistics Committee.

9. Sovi, A. (1977). *General Theory of Population*. Vol. 2. Moscow: Progress.

10. Khomra, A.U. (2003). Demographic security and demographic development (based on materials from Ukraine and other post-Soviet countries). *Russian demographic magazine*, 1.

11. Shakhotko, L. P., Privalova, N. N. (2001). Demographic security: essence, objectives, system of indicators and the mechanism of realization. *Statistics issues*, 7.

12. World Population, Data Sheet. Population Association Bureau, 2010, 2017.

Стаття прийнята

до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Максакова Л. П. Демографическая безопасность в современном Узбекистане / Л. П. Максакова // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (86). – С. 22–30.

УДК 339.56

JEL Classification: F15, F18, F36

САМОХОВЕЦ М. П.¹, ГРЕЧИШКИНА Е. А.²

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ СОЮЗ: РАЗВИТИЕ ВЗАИМНОЙ ТОРГОВЛИ ГОСУДАРСТВ-ЧЛЕНОВ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.04

Постановка проблемы. Изучение взаимной торговли государств-членов ЕАЭС является актуальным с точки зрения необходимости их совершенствования в целях достижения макроэкономического эффекта от создания ЕАЭС. *Цель статьи* – исследовать экономические показатели взаимной торговли государств-членов ЕАЭС между собой и выявить основные тенденции и перспективы развития торговых отношений в интеграционной среде ЕАЭС. *Объект исследования* – торговые отношения между государствами-членами ЕАЭС. *Методы, использованные в исследовании.* Исследование проводилось с использованием официальных статистических данных ЕЭК за 2014–2018 годы и основано на экономических сопоставлениях и систематизации. Для изучения развития кооперационных связей внутри ЕАЭС был изучен обширный перечень программных и отчетных документов ЕЭК. *Гипотеза исследования.* Взаимная торговля государств-членов ЕАЭС имеет положительные тенденции развития. *Изложение основного материала.* Значительные изменения в динамике торговых отношений и их регулировании в Беларуси, России, Казахстане, Кыргызстане, Армении связаны с созданием ЕАЭС. Проведенный анализ показателей развития взаимной торговли между государствами-членами ЕАЭС показал, что Российская Федерация занимает лидирующие позиции во взаимной торговле ЕАЭС, а российский рынок является основным рынком для товаров из других государств-членов ЕАЭС. Тенденции свидетельствуют о том, что преимущества интеграции в рамках ЕАЭС до конца не реализованы. *Оригинальность и практическое значение.* Дальнейшее развитие торговых отношений государств-членов ЕАЭС видится в условиях региональной экономической интеграции. Развитие на кооперационной основе позволит экономить издержки стран-членов ЕАЭС, использовать преимущества специализации стран. *Выводы.* Интенсификация взаимной торговли государств-членов ЕАЭС возможна путем стимулирования потребительского и промышленного спроса, увеличения экспорта высокотехнологичной продукции и диверсификации экспорта.

Ключевые слова:

ЕАЭС, взаимная торговля, товарооборот, экспорт, импорт, интеграция.

EURASIAN ECONOMIC UNION: MUTUAL TRADE DEVELOPMENT BETWEEN THE MEMBER STATES

Formulation of the problem. The study of mutual trade of the EAEU member states is relevant from the point of view of its improvement in order to achieve the macroeconomic effect of the EAEU creation. *The purpose of the article* is to study the economic indicators of mutual trade between the EAEU member states and to identify the main trends and prospects for trade relations development in the EAEU integration environment. *The object of the study* is trade relations between the EAEU member states. *Methods used in the study.* The study was conducted using official statistics of the EAEU for 2014–2018 and is based on economic comparisons and systematization. The development of cooperative ties within the EAEU, an extensive list of program and reporting documents was studied. *Research hypothesis.* Mutual trade of the EAEU member states has positive development trends. *Statement of the main material.* Significant changes

¹ **Самоховець Марія Павлівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансового менеджменту, Поліський державний університет, м. Пінськ, Білорусь.

Samkhavets Maryia, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Financial Management Department, Polesky State University, Pinsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0002-4564-2424

e-mail: samkhvec@rambler.ru

² **Гречишкіна Олена Олександрівна**, канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри маркетингу та міжнародного менеджменту, Поліський державний університет, м. Пінськ, Білорусь.

Hrechishkina Olena, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Head of Marketing and International Management Department, Polesky State University, Pinsk, Belarus.

ORCID ID: 0000-0003-0653-9210

e-mail: l_grechishkina@mail.ru

in the dynamics of trade relations and their regulation in Belarus, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Armenia are associated with the creation of the EAEU. The analysis of indicators of mutual trade between the EAEU member states showed that the Russian Federation occupies a leading position in mutual trade, and the Russian market is main market for goods from other EAEU member states. Trends indicate that the benefits of integration within the EAEU are not fully realized. *Originality and practical value.* Further development of EAEU trade relations is seen in the context of regional economic integration. Development on a cooperative basis will save the costs of the EAEU member countries and take advantage of the specialization of the countries. *Conclusion.* Intensification of mutual trade of the EAEU member states is possible by stimulating consumer and industrial demand, increasing the export of high-tech products and diversifying exports.

Key words:

EAEU, mutual trade, turnover, exports, imports, integration.

**ЄВРАЗІЙСЬКИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ:
РОЗВИТОК ВЗАЄМНОЇ ТОРГІВЛІ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ**

Постановка проблеми. Вивчення взаємної торгівлі держав-членів ЄАЕС є актуальним з точки зору необхідності їхнього вдосконалення з метою досягнення макроекономічного ефекту від створення ЄАЕС. *Мета статті* – дослідити економічні показники взаємної торгівлі держав-членів ЄАЕС між собою і виявити основні тенденції та перспективи розвитку торгових відносин в інтеграційному середовищі ЄАЕС. *Об'єкт дослідження* – торговельні відносини між державами-членами ЄАЕС. *Методи, використані в дослідженні.* Дослідження проводилося з використанням офіційних статистичних даних ЄЕК за 2014-2018 роки та ґрунтується на економічних порівняннях і систематизації. Для вивчення розвитку коопераційних зв'язків в ЄАЕС був вивчений великий перелік програмних і звітних документів ЄЕК. *Гіпотеза дослідження.* Взаємна торгівля країн-членів ЄАЕС має позитивні тенденції розвитку. *Виклад основного матеріалу.* Значні зміни в динаміці торгових відносин і їхнє регулювання в Білорусі, Росії, Казахстані, Киргизстані, Вірменії пов'язані зі створенням ЄАЕС. Проведений аналіз показників розвитку взаємної торгівлі між державами-членами ЄАЕС показав, що Російська Федерація займає лідируючі позиції у взаємній торгівлі ЄАЕС, а російський ринок є основним ринком для товарів з інших держав-членів ЄАЕС. Тенденції свідчать про те, що переваги інтеграції в рамках ЄАЕС до кінця не реалізовані. *Оригінальність і практичне значення.* Подальший розвиток торговельних відносин держав-членів ЄАЕС бачиться в умовах регіональної економічної інтеграції. Розвиток на коопераційній основі дозволить збільшити економію витрат держав-членів ЄАЕС, використовувати переваги спеціалізації країн. *Висновки.* Інтенсифікація взаємної торгівлі держав-членів ЄАЕС можлива шляхом стимулювання споживчого та промислового попиту, збільшення експорту високотехнологічної продукції і диверсифікації експорту.

Ключові слова:

ЄАЕС, взаємна торгівля, товарообіг, експорт, імпорт, інтеграція.

Постановка проблемы. Мировой опыт свидетельствует, что торговые отношения являются первоначальным этапом развития международного сотрудничества. Большинство интеграционных формирований в мире являются зонами свободной торговли и лишь немногие переходят на следующие этапы интеграции.

Созданный в 2014 году Евразийский экономический союз (ЕАЭС) [1], в том числе благодаря активному развитию торговых отношений между государствами-членами (Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика и Российская Федерация), является успешным примером региональной экономической интеграции. В ЕАЭС обеспечивается свобода движения товаров, услуг, капитала

и рабочей силы, а также проведение скоординированной, согласованной или единой политики в различных отраслях экономики [2].

Макроэкономический эффект от создания ЕАЭС проявляется в различных аспектах [3], среди которых снижение цен на товары путем уменьшения затрат, стимулирование конкуренции и технологического развития, наращивание производства, активизация региональных хозяйственных связей, увеличение емкости рынка и объема ВВП.

Однако наибольшее развитие в рамках ЕАЭС получили именно торговые отношения. Поэтому изучение перспектив развития взаимной торговли государств-членов ЕАЭС является актуальной задачей с точки зрения

научного поиска и практического применения.

Анализ последних исследований и публикаций. Теоретическую базу исследования взаимной торговли в условиях ЕАЭС составили труды авторов, посвященные вопросам экономической интеграции и развития внешнеэкономической деятельности государств-членов ЕАЭС.

В последнее десятилетие достаточно большое количество научных работ (Журавлева Г. П., Тутаева Д.Р., Миропольский Д.Ю., Киевич А.В, Король О.В., Преснякова Е.В., Матейчук Т.С., Зайцева Е.В., Спицына Д., Оглоблина Е., Дайнеко А.Е., Береснев Д.В., Вертинская Т.С., Петрушкевич Е.Н. и многие другие) посвящено общим вопросам интеграционных отношений государств-членов ЕАЭС.

Проблемам торговых взаимоотношений государств-членов ЕАЭС между собой посвящены исследования Кускова А.Н., Падевиной Е.В., Нуртасовой Б. Е., Спанова М. и других.

Цель статьи. Провести анализ и оценить уровень развития взаимной торговли государств-членов ЕАЭС, определить основные тенденции и перспективы торговых отношений в интеграционной бизнес-среде ЕАЭС.

Изложение основного материала исследования. Значительное внимание в ЕАЭС уделяется единому таможенному регулированию, которое осуществляется в соответствии с Таможенным кодексом ЕАЭС (ТК ЕАЭС) и основывается на таких принципах, как равноправие лиц при перемещении товаров через таможенную границу; четкость, ясность и последовательности совершения таможенных операций; гласность в разработке

и применении международных договоров и актов в сфере таможенного регулирования и их гармонизации с нормами международного права; применение современных методов таможенного контроля; максимальное использование информационных технологий в деятельности таможенных органов. ТК ЕАЭС вступил в силу с 1 января 2018 г. и направлен на обеспечение единого таможенного регулирования в ЕАЭС.

Элементами таможенно-тарифного регулирования выступает единая товарная номенклатура внешнеэкономической деятельности ЕАЭС, единый таможенный тариф ЕАЭС (ЕТТ ЕАЭС) и единые правила определения страны происхождения. ЕТТ ЕАЭС – это перечень ставок таможенных пошлин, упорядоченных в соответствии с товарной номенклатурой, применяемой для классификации товаров во внешней торговле. Основными целями ЕТТ ЕАЭС является рационализация товарной структуры ввоза товаров на единую таможенную территорию государств-членов ЕАЭС; поддержание рационального соотношения вывоза и ввоза товаров на единой таможенной территории государств-членов ЕАЭС; создание условий для прогрессивных изменений в структуре производства и потребления товаров в ЕАЭС; защита экономики ЕАЭС от неблагоприятного воздействия иностранной конкуренции; обеспечение условий для эффективной интеграции ЕАЭС в мировую экономику.

Взаимная торговля товарами в ЕАЭС предполагает товарооборот между самими странами-членами ЕАЭС [4]. Объем взаимной торговли исчисляется как сумма экспортных поставок в стоимостном выражении (таблица 1).

Т а б л и ц а 1

Объем и динамика взаимного экспорта товаров в ЕАЭС

Страны	2014			2015			2016			2017			2018		
	млн. долл. США	млн. долл. США	темп роста, %	млн. долл. США	темп роста, %	млн. долл. США	темп роста, %	млн. долл. США	темп роста, %	млн. долл. США	темп роста, %	млн. долл. США	темп роста, %		
Армения	323,9	256,2	79,10	393,9	153,75	557,2	141,46	689,0	123,65						
Беларусь	16 179,1	11 007,8	68,04	11 384,8	103,42	13 651,1	119,91	13 891,8	101,76						
Казахстан	7 155,1	5 120,3	71,56	3 930,2	76,76	5 262,6	133,90	5 892,0	111,96						
Кыргызстан	637,6	410,1	64,32	445,5	108,63	541,5	121,55	568,4	104,97						
Россия	36 887,6	28 821,2	78,13	26 804,3	93,00	34 685,5	129,40	38 679,9	111,52						
ЕАЭС	61 183,3	45 615,6	74,56	42 958,7	94,18	54 697,9	127,33	59 721,1	109,18						

Источник: разработано авторами на основании данных ЕЭК

Объем взаимного экспорта товаров ЕАЭС в 2015 г. сократился на 25,44% по сравнению с 2014 г. и составил 45 615,6 млн. долл. США. Данное снижение произошло за счет снижения средних цен (на 19,2%) и физического объема продаж (на 7,5%). Негативные явления были вызваны в основном снижением мировых цен на энергетические и прочие сырьевые товары, неблагоприятной внешнеэкономической конъюнктурой, сложностями в экономическом развитии государств-членов ЕАЭС. В 2016 г. отрицательная динамика сохранилась, однако темпы падения снизились: объем взаимного экспорта сократился на 5,82% и составил 42 958,7 млн. долл. США.

В 2017 г. объем взаимного экспорта товаров увеличился на 27,33% (до 54 697,9 млн. долл. США), что обусловлено ростом средних цен на товары (на 12,7%) и физического

объема торговли (на 13%). Данный рост связан с положительной тенденцией развития торговли, который начался в 2016 г., а также с ростом мировых цен на нефть и прочие сырьевые товары, экономическим ростом государств-членов ЕАЭС. Взаимный экспорт в 2018 г. увеличился на 9,18% и составил 59 721,1 млн. долл. США на фоне роста средних цен на товары на 2,5% и физического объема торговли на 6,5%.

Взаимный экспорт товаров ЕАЭС (рисунок 1) в 2018 г. по сравнению с 2014 г. снизился на 1 462,2 млн. долл. США (на 2,39%). Экспорт из Армении и Российской Федерации увеличился, а экспорт из Беларуси, Казахстана и Кыргызстана сократился. Доля Российской Федерации в экспорте остается значительной – 64,80% в 2018 году, что означает увеличение на 4,51% по сравнению с 2014 годом.

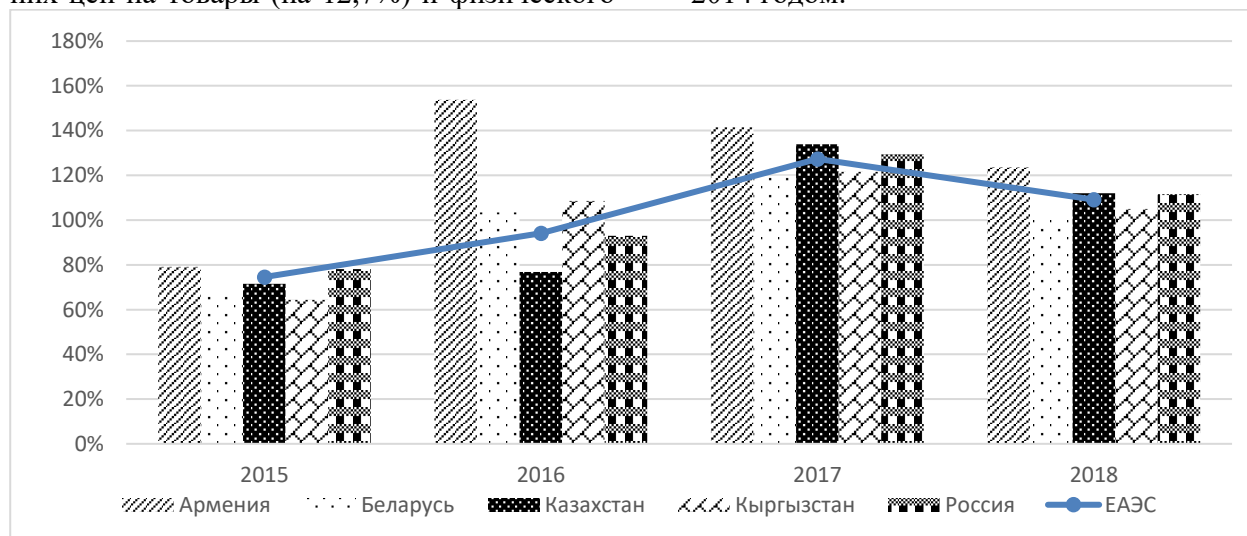

Рисунок 1 – Темпы роста взаимного экспорта товаров в ЕАЭС

Источник: разработано авторами по данным ЕЭК

Темпы роста экспорта ЕАЭС практически совпадают с темпами роста экспорта Российской Федерации, что объясняется тем, что доля объема торговли товарами из России является наибольшей в структуре взаимного экспорта ЕАЭС. Отметим опережающие темпы роста взаимного экспорта Армении на протяжении 2014-2018 гг., Беларуси в 2016 г. и Казахстана в 2017-2018 гг. Структура взаимного экспорта ЕАЭС по странам-участницам (рисунок 2) за 2014-2018 гг. существенно не изменилась.

Доля экспорта из России остается наибольшей и составляет почти 2/3 объема взаимной торговли ЕАЭС, в 2018 г. она составила 64,80%. Доля Беларуси сократилась с

26,44% до 23,30%, Казахстана – на 1,79% до 9,90%. Доля Армении, несмотря на увеличивающиеся объемы продаж, остается незначительной (1,10%), как и доля Кыргызстана (0,90%).

Российский рынок является основным для стран-членов ЕАЭС во взаимных торговых потоках. В частности, в 2018 г. на российский рынок приходилось 96,80% экспорта Армении, 93,22% экспорта Беларуси, 87,60% экспорта Казахстана, 55,30% экспорта Кыргызстана. Эти данные, безусловно, подтверждают лидирующие позиции России в ЕАЭС и свидетельствуют о зависимости макроэкономических показателей стран-партнеров от состояния экономики Российской Федерации.

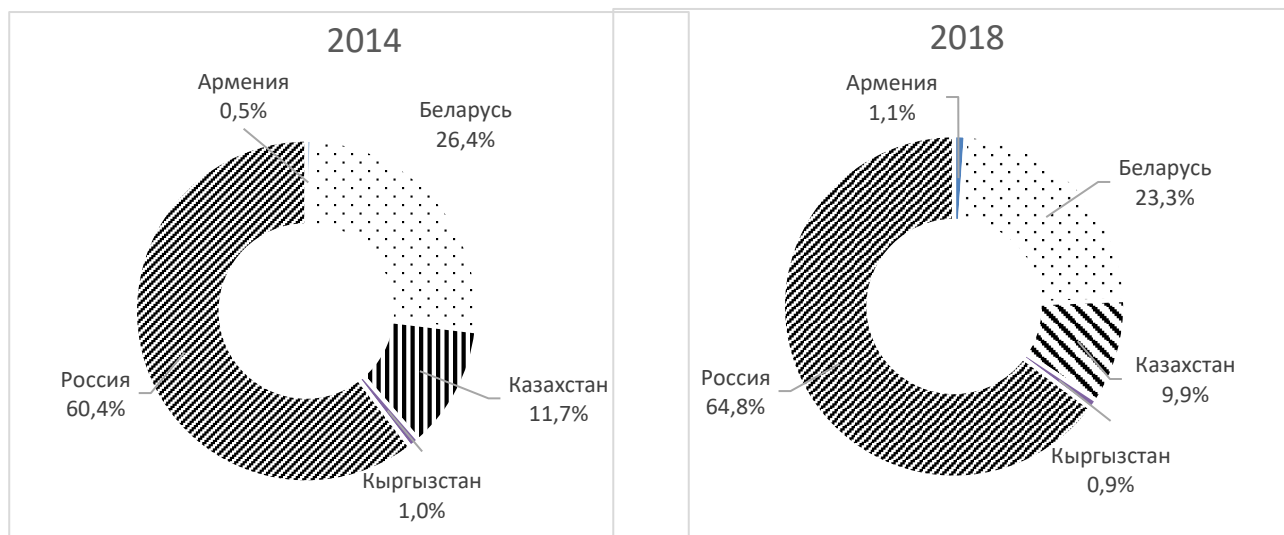

Рисунок 2 – Структура взаимного экспорта ЕАЭС
 Источник: разработано авторами по данным ЕЭК

Структура взаимной торговли ЕАЭС с точки зрения экспортно-импортных операций (рисунок 3) показывает, что страны-члены ЕАЭС выступают преимущественно импортерами товаров, за исключением РФ. При

этом доля экспорта России более чем в 2 раза превышает долю импорта. В 2018 г. доля импорта Кыргызстана составила 75,76%, Казахстана 69,18%, Армении 67,61%, Беларуси 62,09%.

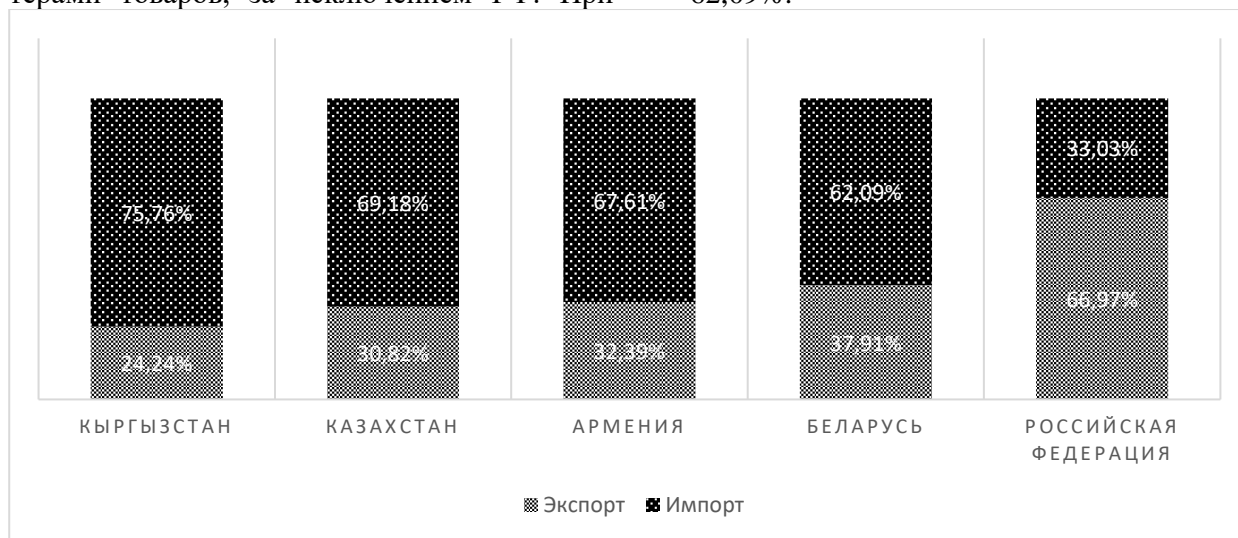

Рисунок 3 – Структура взаимной торговли товарами стран-членов ЕАЭС (2018)
 Источник: разработано авторами по данным ЕЭК

Динамика взаимной торговли между государствами-членами ЕАЭС в 2014-2018 гг. показывает, что взаимный экспорт товаров ЕАЭС в 2015 г. сократился по сравнению с 2014 годом. Негативную динамику торговых показателей ЕАЭС в известной мере можно объяснить падением мировых цен на нефть и сырье, а также девальвационными процессами в государствах-членах ЕАЭС в течение анализируемого периода. Абсолютные показатели товарооборота в 2018 году не достиг-

ли показателей 2014 года, которые были лучшими в анализируемом периоде.

Однако одной из основных современных тенденций в торговых отношениях государств-членов ЕАЭС является постепенное наращивание объемов торговли после их уменьшения на первоначальном этапе формирования ЕАЭС. В настоящее время совокупный торговый оборот ЕАЭС имеет тенденцию к росту. Торговый оборот ЕАЭС на 13,54% обеспечен взаимной торговлей государств-членов ЕАЭС. На долю экспорта при-

ходится 63,16% совокупного торгового оборота ЕАЭС, соответственно 36,84% – на долю импорта.

Проведенный анализ взаимной торговли государств-членов ЕАЭС выявил факт ориентации экспорта всех государств-членов ЕАЭС на Российскую Федерацию. Во взаимной торговле российский рынок обеспечил 93,20% экспорта белорусских товаров (продукция промышленности и сельского хозяйства) [5, 6] и 99,40% импорта (энергонасосители и сырье для промышленности) в 2018 г. Поэтому необходимой видится товарная и географическая диверсификация взаимной торговли в рамках ЕАЭС.

Активизация взаимной торговли ЕАЭС возможна также за счет стимулирования потребительского и промышленного спроса, в т.ч. путем развития региональной экономической кооперации на территории ЕАЭС. Своевременным может стать использование возможностей стимулирования зарубежных стратегий различных категорий национальных субъектов хозяйствования [7] в условиях транснационализации [8]. Следует отметить, что применение налоговых и финансовых инструментов и создание единого рынка государственных заказов могли бы стать инструментами для решения проблемы отсутствия механизмов стимулирования взаимных инвестиций в ЕАЭС [9,10].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. На основе проведенного анализа определены основные тенденции взаимной торговли товарами в рамках ЕАЭС:

- 1) взаимный экспорт ЕАЭС имеет положительную динамику и увеличился на 9,2% в 2018 году по сравнению с 2017 годом;
- 2) Россия занимает доминирующее место во взаимном экспорте ЕАЭС (доля России во взаимной торговле составила 64,8%);
- 3) все страны-члены ЕАЭС (кроме Российской Федерации) являются импортерами в структуре взаимной торговли (наибольшую долю занимает Кыргызстан – 75,8%);
- 4) российский рынок является основным для экспорта стран-членов ЕАЭС.

Следовательно, развитие торговли в условиях постоянно меняющейся интеграционной среды ЕАЭС является сложным явлением и зависит от действий каждой страны-члена и внешних факторов. Считаем возможным активизировать кооперацию стран

ЕАЭС, однако необходимо решить при этом проблему отсутствия механизмов стимулирования инвестиционной деятельности в странах ЕАЭС.

Перспективы дальнейших исследований видятся в анализе и оценке развития внешней торговли государств-членов ЕАЭС с третьими странами, а также в определении конкретных направлений регионального экономического сотрудничества.

Литература

1. Киевич А. В., Король О. В. Евразийская интеграция: этапы становления и перспективы развития. *Экономические науки*. № 1. С. 123–129.
2. Самоховец М. П. Роль финансового рынка в инвестиционной политике. *Белорусский экономический журнал*. №2. С. 45–56.
3. Киевич А. В., Король О. В. ЕАЭС: макроэкономическая стабилизация в условиях глобального кризиса. *Экономика и банки*. № 1. С. 26–34.
4. Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M. (2019). Merchandise trade in the EAEU integrating environment. *Quaestiones Geographicae*, 38 (4), 163–174.
5. Пинчук Т. А., Самоховец М.П. Современное состояние экспорта в Республике Беларусь и инструменты его стимулирования. *SCI-ARTICLE.RU*. 2018. № 57. С. 259–265.
6. Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M. (2019). Foreign trade of the Republic of Belarus in the international business environment. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 44, 47–55.
7. Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M. (2019). Changing business environment in Belarus. *Journal of Geography, Politics and Society*, 9 (1), 1–11.
8. Петрушкевич Е. Н. Международная специализация Республики Беларусь в ЕАЭС: возможности для инвестиционной интеграции. *Международная торговля и торговая политика*. №4(16). С. 40–61.
9. Преснякова Е. В., Матейчук Т. С. Зайцева Е. В. *Механизм стимулирования взаимных инвестиций Республики Беларусь и государств-членов Евразийского экономического союза*. Минск: Белорусская наука.

10. *Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M.* (2019). Importance of foreign direct investment in financing for innovative development of the Republic of Belarus. *Marketing and Management of Innovations*, 4, 339-348.

References

1. *Kievich, A.V., & Korol, O.V.* (2016). Eurasian integration: stages of development and development prospects. *Economic Sciences*, 1, 123-129. [in Russian]

2. *Samakhavets, M.P.* (2016). The role of financial market in the investment policy. *Belarusian Economic Journal*, 2, 45-56. [in Russian]

3. *Kievich, A.V., & Korol, O.V.* (2017). EAEU: macroeconomic stabilization in the context of the global crisis. *Economics and Banks*, 1, 26-34. [in Russian]

4. *Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M.* (2019). Merchandise trade in the EAEU integrating environment. *Quaestiones Geographicae*, 38 (4), 163-174.

5. *Pinchuk T.A. & Samakhavets M.P.* (2018). The current state of export in the Republic of Belarus. *SCI-ARTICLE.RU*, 57, 259-265. [in Russian]

6. *Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M.* (2019). Foreign trade of the Republic of Belarus in the international business environment. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 44, 47-55.

7. *Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M.* (2019). Changing business environment in Belarus. *Journal of Geography, Politics and Society*, 9 (1), 1-11.

8. *Petrushkevich E.N.* (2018). International specialization of the Republic of Belarus in the EAEU: opportunities for investment integration. *International trade and trade policy*, 4(16), 40-61. [in Russian]

9. *Presnyakova E.V., Mateychuk T.S. Zaytseva E.V.* (2017). Mechanism for encouraging mutual investments of the Republic of Belarus and the Eurasian Economic Union Member-States. Minsk: Belarusian Science. [in Russian]

10. *Hrechyshkina, O., & Samakhavets, M.* (2019). Importance of foreign direct investment in financing for innovative development of the Republic of Belarus. *Marketing and Management of Innovations*, 4, 339-348.

Стаття надійшла до редакції : 12.04.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Самоховец М. П. Евразийский экономический союз: развитие взаимной торговли государств-членов / М. П. Самоховец, Е. А. Гречишкіна // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 31–37.

УДК 336.22

JEL Classification: G28

ПРИГОДИЧ И. А.¹, КОНОНЧУК И. А.², КИЕВИЧ А. В.³

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР АКТИВИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИЙ В БРЕСТСКОЙ ОБЛАСТИ БЕЛАРУСИИ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.05

Постановка проблемы. Инвестиции в страну являются наиболее эффективным и действенным драйвером экономики. Их наличие неизбежно приведет к обеспечению эффективной занятости посредством создания новых рабочих мест, а также проведению глубокой модернизации. *Цель статьи* – охарактеризовать внешнеэкономическую деятельность как фактор активизации инвестиций в Брестской области Беларуси. *Гипотеза исследования.* Повышение конкурентоспособности товаров будет способствовать росту продаж, экспорта и валютной выручки в стране. В Республике Беларусь этому благоприятствует хорошо развитая транспортная инфраструктура, разветвленная сеть железнодорожных и автомобильных дорог, современные логистические центры, высококвалифицированная рабочая сила. Ключевым фактором роста экономики страны является инвестирование средств в регионы. *Изложение основного материала.* Современная Брестская область – это регион, где активно развиваются легкая промышленность, сельское хозяйство, пищевая промышленность, строительная индустрия, лесное хозяйство, деревообработка. Географическое положение области – на границе с Европейским союзом – создает благоприятные условия для торгового и инвестиционного сотрудничества со странами Европы. На мировых рынках широко известна продукция ОАО "Савушкин продукт", белорусско-германского совместного предприятия "Санта Бремор" и белорусско-российского совместного предприятия "Брестгазоаппарат", ЗАО "Холдинговая компания "Пинскдрев". Национальный центр маркетинга и конъюнктуры цен Министерства иностранных дел продолжит содействовать активизации экономического сотрудничества предприятий Брестского региона с иностранными партнерами. *Оригинальность и практическое значение исследования.* В области создана и успешно работает свободная экономическая зона «Брест». Резиденты этого экономического образования успешно пользуются налоговыми и таможенными льготами, гарантиями в отношении собственности и распоряжения прибылью. Кроме льгот, предусмотренных в свободной экономической зоне, преференции действуют и при инвестировании в объекты, расположенные на территории малых городов и сельской местности. *Выводы.* Брестский регион может предложить зарубежным инвесторам комфортные условия работы и выгодные проекты. Всего в инвестиционном портфеле области более 20 предложений на общую сумму свыше 100 млн долларов США. В статье проанализирована эффективность внешнеэкономической деятельности Брестской области Республики Беларусь и дает оценку ее инвестиционного потенциала. Оценка экономической деятельности региона позволяет сделать выводы не только о слабых и сильных сторонах ключевых субъектов хозяйствования, но и обозначить перспективы развития Брестчины путем активизации использования имеющихся льгот и преференций.

Ключевые слова:

внешнеэкономическая деятельность, инвестиции, экспорт, конкурентоспособность, проект.

¹ **Пригодич Ирина Олександрівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри «Фінанси», Полеський державний університет, м. Пінськ, Республіка Білорусь.

Prigodich Irina, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Finance Department Polessky state University, Pinsk, Republic of Belarus.

ORCID ID: 0000-0002-7249-4690

e-mail: Prigodich.Ira@yandex.ru

² **Конончук Ирина Анатоліївна**, канд. екон. наук, доцент кафедри «Фінанси», Полеський державний університет, м. Пінськ, Республіка Білорусь.

Kononchuk Irina, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Finance Department Polessky state University, Pinsk, Republic of Belarus.

ORCID ID: 0000-0003-2734-2812

e-mail: i_kononchuk@mail.ru

³ **Киевич Александр Владимирович**, д-р екон. наук, професор кафедри «Фінанси», Полеський державний університет, м. Пінськ, Республіка Білорусь.

Kievich Aleksandr, Professor, Ph.D. in Economics, Professor of Finance Department Polessky state University, Pinsk, Republic of Belarus.

ORCID ID: 0000-0003-4249-7644

e-mail: a.v.kievich@yandex.ru

FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY AS A FACTOR OF INVESTMENT ACTIVATION IN THE BREST REGION OF THE REPUBLIC OF BELARUS

Formulation of the problem. Investment in the country is the most effective and efficient driver of the economy. Their availability will inevitably lead to effective employment through the creation of new jobs, and deep modernization. Increasing the competitiveness of goods will contribute to the growth of sales, exports and foreign exchange earnings in the country. *The purpose of the article* is to characterize foreign economic activity as a factor in intensifying investments in the Brest region of Belarus. *Methods used in the study.* The use of the induction method allowed us to identify areas for improving the procedures for determining the effectiveness of the application of tax benefits. *Research hypothesis.* In the Republic of Belarus, this is favored by a well-developed transport infrastructure, an extensive network of Railways and highways, modern logistics centers, and a highly qualified workforce. The key factor in the growth of the country's economy is the investment of funds in the regions. *Statement of the main material.* The modern Brest district is a region where light industry, agriculture, food industry, construction industry, forestry, and woodworking are actively developing. The geographical position of the region on the border with the European Union creates favorable conditions for trade and investment cooperation with European countries. The products of JSC "Savushkin product", the Belarusian-German joint venture "Santa Bremor" and the Belarusian-Russian joint venture "Brestgazoapparat", and the holding company "Pinskdrv" are widely known on the world markets. The national center for marketing and pricing study of the Ministry of foreign affairs will continue to promote economic cooperation between enterprises of the Brest region and foreign partners. *Originality and practical value.* The free economic zone "Brest" has been created and is successfully operating in the region, the advantages of which are well known to investors far beyond the country's borders. The residents of this economic zone have successfully used tax and customs benefits, guarantees in respect of the ownership and disposition of profit. In addition to the benefits provided in the free economic zone, preferences also apply when investing in objects located in small towns and rural areas. *Conclusions.* The Brest region can offer foreign investors comfortable working conditions and profitable projects. In total, the region's investment portfolio includes more than 20 offers totaling more than 100 million dollars. In the article, analyzes the effectiveness of foreign economic activity of the Brest region of the Republic of Belarus and appreciates its investment potential. The assessment of the economic activity of the region allows us to draw conclusions not only about the weaknesses and strengths of key economic entities, but also to identify the prospects for the development of the Brest region by increasing the use of existing benefits and preferences.

Key words:

foreign economic activity, investment, export, competitiveness, project, cooperation, partner.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙ В БРЕСТСЬКУ ОБЛАСТЬ БІЛОРУСІЇ

Постановка проблеми. Інвестиції в країну є найбільш ефективним і дієвим драйвером економіки. Їх наявність неминуче призведе до забезпечення ефективної зайнятості за допомогою створення нових робочих місць, а також проведення глибокої модернізації. *Мета статті* – охарактеризувати зовнішньоекономічну діяльність як фактор активізації інвестицій в Брестській області Білорусі. *Методи, використані в дослідженні.* Застосування методу індукції дозволило окреслити напрямки вдосконалення процедур визначення ефективності застосування податкових пільг. *Гіпотеза дослідження* Підвищення конкурентоспроможності товарів сприятиме зростанню продажів, експорту та валютних надходжень в країні. У Республіці Білорусь цьому сприяє добре розвинена транспортна інфраструктура, наявність розгалуженої мережі залізничних та автомобільних доріг, сучасні логістичні центри, висококваліфікована робоча сила. Ключовим фактором зростання економіки країни є інвестування коштів в регіони. *Виклад основного матеріалу.* Сучасна Брестська область – це регіон, де активно розвиваються легка промисловість, сільське господарство, харчова промисловість будівельна індустрія, лісове господарство, деревообробка. Географічне положення області - на кордоні з Європейським союзом - створює сприятливі умови для торговельного та інвестиційного співробітництва з країнами Європи. На світових ринках широко відома продукція ВАТ "Савушкін продукт", білорусько-німецького спільного підприємства "Санта Бремор" і білорусько-російського спільного підприємства "Брестгазоапарат", ЗАТ "Холдингова компанія" Пінськдерев ". Національний центр маркетингу і кон'юнктури цін Міністерства закордонних справ продовжить сприяти активізації економічного співробітництва підприємств Брестського регіону з іноземними партнерами. *Оригінальність та практичне значення.* В області створена і успішно працює вільна економічна зона "Брест", про переваги якої добре знають інвестори далеко за межами країни. Рези-

денти цього економічного утворення успішно користуються податковими та митними пільгами, гарантіями щодо власності і розпорядження прибутком. Крім пільг, передбачених у вільній економічній зоні, преференції діють і при інвестуванні в об'єкти, розташовані на території малих міст та сільської місцевості. **Висновок.** Брестський регіон може запропонувати зарубіжним інвесторам комфортні умови роботи і вигідні проекти. Всього в інвестиційному портфелі області більше 20 пропозицій на загальну суму понад 100 млн доларів США. Проаналізовано ефективність зовнішньоекономічної діяльності Брестської області Республіки Білорусь і дає оцінку її інвестиційного потенціалу. Оцінка економічної діяльності регіону дозволяє зробити висновки не тільки про слабкі і сильні сторони ключових суб'єктів господарювання, а й окреслити перспективи розвитку Брестчини шляхом активізації використання наявних пільг і преференцій.

Ключові слова:

зовнішньоекономічна діяльність, інвестиції, експорт, конкурентоспроможність, проект, співпраця, партнер.

Постановка проблеми. Развитие внешнеэкономических связей, отвечающих потребностям государства и интересам субъектов хозяйствования в современных условиях экономики, выступает важнейшей задачей создания конкурентоспособной среды для привлечения инвестиций. Создание благоприятных условий для притока капитала в страну, и Брестскую область в частности, в настоящее время неразрывно связано с популяризацией кластерного подхода, который доказал свою эффективность во всем мире. Он позволяет организовать производство таким образом, чтобы создавать продукцию с высокой добавленной стоимостью. Это означает рост прибыли для собственника и зарплат для работников предприятий. В Брестской области создана необходимая инфраструктура для формирования высокотехнологичных секторов экономики, а традиционные отрасли, большинство которых не утратило свою конкурентоспособность, развиваются на инновационной основе. Это очень важный момент, которому не всегда уделяется должное внимание, однако, значимость которого подтверждается созданием в 2018 году в регионе инновационно-промышленного кластера в области биотехнологий и зеленой экономики.

Анализ последних исследований и публикаций. Обоснованные выводы, подтверждающие роль внешнеэкономической деятельности в стимулировании инвестиций, отражали в своих трудах такие видные белорусские ученые Б. Н. Желиба, И. Н. Жук, Е. П. Семиренко и другие. Динамичность современной экономики, борьба за инвестора в глобальном мире и повышение значимости инноваций, когда недостаточно создать новый товар, а необходимо его оперативно коммерциализировать, приводят к необходи-

мости дальнейших исследований в данной сфере. Это позволит улучшить производственную структуру экономики региона и понизит ее чувствительность к внешним условиям.

Цели статьи. Исследование эффективности внешнеэкономической деятельности Брестской области Республики Беларусь для определения возможностей привлечения инвестиций и обозначения перспективных сфер, проектов и субъектов хозяйствования для сотрудничества с зарубежными инвесторами.

Изложение основного материала исследования. Национальная стратегия устойчивого социально-экономического развития Республики Беларусь на период до 2030 г. рассматривает развитие внешнеэкономических связей, создание условий для продвижения продукции, производимой субъектами малых и средних предприятий, на региональные и зарубежные рынки как одно из основных направлений инновационного развития экономики государства. Внешнеэкономическая деятельность Республики Беларусь в современных условиях органично интегрирована в политику кластерной активации и позволяет активизировать предпринимательство на основе достижений науки и техники. Политика кластерной активации позволяет по-новому взглянуть на развитие предпринимательства. Концепция национальной безопасности Республики Беларусь в условиях глобализации международных отношений важным фактором обеспечения устойчивого развития государства определяет обеспечение успешной интеграции Республики Беларусь в глобальное экономическое пространство. Защита от внешних угроз национальной безопасности в экономической сфере также обеспечивается многовекторной внешнеэкономической политикой, расширением товар-

ной номенклатуры и географии экспорта, диверсификацией импорта сырьевых и энергетических ресурсов.

В соответствии с реалиями современной экономики Республики Беларусь и стремительным развитием инновационно-промышленного кластера в области биотехнологий и зеленой экономики, который был зарегистрирован в 2018 году, Брестская область может стать центром притяжения иностранных инвестиций. Республика Беларусь ориентирована на то, чтобы направлять инвестиционные потоки в те отрасли и предприятия, которые гарантированно обеспечат производство, а главное - успешную реализацию конкурентоспособной экспортно ориентированной продукции. Брестская область стабильно удерживает первое место в стране по объёмам экспорта сельхозпродукции и продовольствия. Её удельный вес по данному показателю достигает 25 % от республиканского объёма. Доля экспорта в областном объёме промышленного производства составляет около 45 %. Столь высокий показатель обусловлен открытостью региональной экономики.

Достигнутые успехи на зарубежных рынках обязывают белорусских производителей проводить постоянную работу, направленную на повышение своей конкурентоспособности. Большое внимание уделяется также соответствию экспортируемой продукции международным стандартам, следованию пожеланиям всех категорий потребителей [1].

На сегодняшний день Брестская область осуществляет торгово-экономическое сотрудничество с более чем 100 странами мира. Около 75 % экспорта области приходится на потребительский рынок России. Важной составляющей белорусско-российского взаимодействия в целом является сотрудничество на межрегиональном уровне. Опыт работы в этом направлении свидетельствует, что данный формат способствует активизации контактов, развитию двусторонней торговли [2].

Брестской областью налажено внешне-торговое сотрудничество с 80 субъектами Российской Федерации. Наибольший объём экспорта традиционно идёт в Московский регион, включающий Москву и Московскую область, а также в Санкт-Петербург, Смоленскую и Брянскую области, Краснодарский край. Перспективным является взаимодействие с Иркутской областью.

Важное направление - развитие контактов с Китаем, экспорт товаров в который перманентно возрастает. На постоянной основе осуществляются поставки в эту страну молочной продукции, а также высокотехнологичных

изделий - облицовки для вакуумных печей производства ЧПУП "Карбон-механика".

Положительный имидж белорусской продукции за рубежом и конъюнктура товарных рынков стран-партнёров позволяют активно расширять присутствие на этих рынках. Наряду с этим предприятиями области проводится постоянная работа по диверсификации экспортных поставок. Рынки сбыта представлены странами с различных континентов: Исландия, Люксембург, Черногория, Марокко, Ангола, Камерун, Коста-Рика, Перу и др. Предприятия области заинтересованы в расширении экспортной географии и готовы к конструктивному взаимодействию и с другими потенциальными партнёрами. Это, например, инвестиционный проект по развитию производства мебели иностранного унитарного предприятия "Стэнлес" (Кипр), а также проект по изготовлению светодиодов и светодиодной ленты компании ООО "Арлайт и К" (Китай) в свободной экономической зоне "Брест" [3].

Перспективными являются и проекты в агропромышленном комплексе с участием ООО "БТВ-Агро", ООО "Биолоджио Компани", реализация которых является эффективной.

Экспорт услуг области представлен всеми основными их видами - это, прежде всего, транспортные, строительные, туристические и деловые. В регионе созданы хорошие условия для продвижения экспорта транспортных услуг. Здесь сконцентрированы все четыре вида транспорта: железнодорожный, автомобильный, воздушный и водный. Железнодорожный узел является одним из крупнейших в Центральной Европе. В Бресте осуществляется перевод вагонов с узкой европейской колеи на широкую, при этом город является узловой точкой Нового Шелкового пути по поставкам продукции из Китая в Европу.

Кроме того, в области расположен международный аэропорт. По территории области проходит Днепровско-Бугский водный канал, являющийся частью магистрального водного пути Е-40. Особую важность имеет автомобильный транзитный коридор Берлин - Варшава - Брест - Минск - Москва.

В страновом разрезе экспорт услуг региона выглядит следующим образом: на Российскую Федерацию приходится 45 % от общего объёма экспорта, Казахстан - 12 %, Польшу - 7 %, Германию - 6 %.

На Брестчине созданы необходимые условия для рекреации. На северо-западе области расположен уникальный памятник природы с обширными охотничьими угодьями - Национальный парк "Беловежская пушча", на базе ко-

торого создан современный туристический комплекс. Активно развивается туристическая инфраструктура, восстанавливаются значимые историко-культурные объекты, в том числе с привлечением инвестиций. В рамках Государственной инвестиционной программы в Ивацевичском районе реставрируется Коссовский дворцово-парковый ансамбль Пусловских с перспективой создания общественно-культурного туристического центра. Помимо Брестской крепости и Беловежской пущи в области насчитывается 65 музеев и 738 памятников из Государственного списка историко-культурных ценностей Беларуси, а также 18 санаториев, 343 агроусадьбы.

В регионе семь заказников создали эколого-просветительные центры с местами размещения, принимают туристов и орнитологов. Разработано более 80 экологических маршрутов, в том числе с возможностью фотоохоты, включая маршруты экстремального туризма на болотоходах по болотам Припятского Полесья.

Наряду с этим создана мощная спортивная база. Брестчина - один из самых насыщенных спортивными объектами регионов Беларуси.

Учитывая тот факт, что сегодня установлен безвизовый порядок пребывания иностранных граждан в туристических целях на территории Бреста, а также Брестского, Жабинковского, Каменецкого и Пружанского районов, можно утверждать, что поток туристов будет расти.

В целом положительные тенденции в экономике Брестской области можно и нужно сохранять. Особую значимость приобретает кадровый потенциал. Необходимо активнее привлекать к работе одаренную и талантливую молодежь.

Анализ рынка труда показал, что на сегодняшний день внешнеэкономическая деятельность является одной из самых динамично развивающихся в мире, которая позволяет добиться существенного роста ВВП, осуществить качественный прорыв в экономике, повысить экономический потенциал предприятий и регионов, а также конкурентоспособность отечественных производителей, обеспечить достойное качество жизни населения страны.

Брестский регион имеет самый благоприятный климат по развитию между-народных связей. Через территорию области проходят важнейшие железнодорожные, автомобильные, судоходные речные и воздушные пути. При этом главную роль в поддержания связей с другими странами играют автомобильные пути.

В ряду крупнейших производителей Брестчины, продукция которых востребована покупателями не только внутри страны, но и за рубежом, безусловными лидерами являются предприятия пищевой промышленности: ОАО "Савушкин продукт", СП "Санта Бремор" ООО, ОАО «Березовский сыродельный комбинат», ОАО "Березовский мясоконсервный комбинат", ОАО "Брестский мясокombинат", ОАО "Кобринский маслодельно-сыродельный завод". Белорусские продукты по достоинству оценили иностранцы потребители за неизменно высокое качество и доступность по ценовому фактору.

Продукция отдельных предприятий региона уникальна и не имеет аналогов в республике. Это, прежде всего, газовые плиты торговой марки "Гефест" и лампы электроосветительные, выпускаемые на одном из крупнейших предприятий – ОАО "Брестский электроламповый завод". Лидерами в деревообрабатывающей промышленности являются ЗАО "Холдинговая компания "Пинскдрев", ОАО "Ивацевичдрев", ООО "Диприз", ЗАО "Инволюкс".

В Брестской области действует большое количество организаций по производству строительных материалов, изделий и конструкций. Это, в частности, группа компаний "СТИМ", РУПП "Гранит", ОАО "Березастройматериалы", ИООО "Профили Вокс", ОАО "Барановичский комбинат железобетонных конструкций".

Крупными экспортёрами являются также предприятия по выпуску товаров легкой промышленности: ОАО "Барановичское производственное хлопчатобумажное объединение", ОАО "Брестский чулочный комбинат", ОАО "Пинское ПТО "Полесье", ОДО "Панда", ООО "Бурси", СЗАО "Нелва". География экспорта производителя игрушек СООО "ПП Полесье" охватывает свыше 50 стран.

Содействует росту внешней торговли и наличие в области СЭЗ "Брест", продукция резидентов которой хорошо известна за пределами Беларуси и экспортируется в 66 стран мира. Среди основных предприятий-экспортёров – белорусско-германское предприятие "Санта Бремор" (переработка рыбы и морепродуктов), предприятие с польским капиталом "БРВ-Брест" и российским - "Анрэк" (производство корпусной и мягкой мебели), белорусско-польское предприятие СООО "ПП Полесье" (производство пластмассовых игрушек и изделий хозяйственно-бытового назначения), немецкие предприятия "Саламандер оконные и дверные системы" (производство профиля из ПВХ) и "Диском" (изготовление красок), белорусские предприятия "СТИМ" (производство

красок и машин для дорожной разметки) и "Вегас" (производство матрасов).

В последние годы во внешней торговле СЭЗ "Брест" наблюдалась устойчивая динамика роста. Главным торговым партнером традиционно является Российская Федерация, куда поставляется более 83 % продукции от всего экспортного объёма. Вместе с тем можно отметить устойчивое увеличение экспорта во все страны СНГ и Грузию.

Кроме того, продукция резидентов СЭЗ "Брест" представлена во многих странах дальнего зарубежья: Австралии, Бразилии, Доминиканской Республике, Израиле, Индии, Иордании, Канаде, Малави, Мексике, Новой Зеландии, ОАЭ, Сальвадоре, Саудовской Аравии, Тринидаде и Тобаго, Чили, Эквадоре, Японии.

В 2017 г. продукция, выпущенная в СЭЗ "Брест", впервые экспортировалась на рынки Китайской народной республики, Коста-Рики, Кипра, Кореи, Катара, Норвегии, Омана, Панамы, а также Черногории.

Кроме того, в Брестской области функционирует ЗАО "Брестский научно-технологический парк" - крупнейший субъект инновационной инфраструктуры Брестской области [4]. Он существует с 2011 г. В реконструкцию и материально-техническое обеспечение парка вложено более 3,5 млн евро. Проект по организации деятельности Брестского технопарка включен в Государственную программу инновационного развития на 2016-2020 гг.

Работа по выходу на новые рынки и сейчас находится в активной фазе.

Планируемый объём прямых иностранных инвестиций на чистой основе в экономике Брестской области в 2020 году должен составить не менее 90 млн долларов США. Именно СЭЗ "Брест" выступит основным драйвером, который по прогнозным данным привлечет практически 50 % всего объёма прямых иностранных инвестиций. Для сравнения планируемая величина прямых иностранных инвестиций для областного центра – города Бреста составляет 15 млн долларов США, а для таких крупных городов как Барановичи и Пинск – свыше 6 млн долларов США.

Прогнозируемая величина инвестиций в основной капитал экономики Брестской области составляет 3,4 млрд рублей, что должно быть достигнуто за счет реализации инвестиционных проектов, создания новых предприятий и производств. Это больше на 1% уровня 2019 года. Более 38 % инвестиций будет направлено на приобретение машин, оборудо-

вания, транспортных средств. В 2019 году эта цифра составляла 35%.

Темп роста валового регионального продукта в 2020 году должен составить 102,8 % к уровню 2019 года, экспорт товаров - 103,9 %, услуг - 103,8 %. На вновь созданные рабочие места за счёт создания новых производств и организаций планируется трудоустроить около 6,3 тыс. человек.

Намеченные планы предполагается обеспечить за счёт роста объёмов промышленного производства на 3,6 %. Такой темп ожидается за счёт модернизации и технического перевооружения действующих предприятий и создания новых производств. В частности такие крупные, как Пинское ПТО "Полесье" планирует нарастить объёмы производства в 2020 году не менее чем на 8,7 %, ОАО "Ивацевичдрев" – на 2,5 %, Малоритский консервно-овощесушильный комбинат – на 3 %, СЗАО "КварцМелПром" - на 43%, Антопольская ватно-прядельная фабрика – на 69 %.

Прогнозный показатель по экспорту товаров на 2020 год установлен на уровне 103,9 %. Работа по обеспечению его выполнения уже проводится совместными усилиями облисполкома и Министерством иностранных дел по развитию торгово-экономического сотрудничества с зарубежными странами. Поставленные организациям и районам задачи полностью соответствуют потребностям Республики Беларусь, в частности Брестской области, и коррелируют с задачами денежно-кредитной политики страны [5].

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, в результате анализа внешнеэкономической деятельности Брестской области и её инвестиционного потенциала можно сделать следующие выводы:

- выгодное географическое положение Брестской области и многообразие субъектов хозяйствования, выпускающих товары народного потребления и налаживающих партнёрские отношения с покупателями за пределами страны, способствуют стремительному и эффективному росту экономики региона [6];

- привлекательность Брестчины для национальных и иностранных инвесторов обеспечивается не только огромным количеством организаций, демонстрирующих устойчивое финансовое развитие, но и наличием свободной экономической зоны "Брест", которая благоприятствует притоку капитала посредством предоставления разнообразных льгот и преференций своим резидентам;

- Брестская область активно участвует в разработке инноваций, которые успешно внед-

ряются в производственную сферу. Это подтверждается наличием в области ЗАО "Брестский научно-технологический парк" и инновационно-промышленного кластера в области биотехнологий и зеленой экономики, которые максимально сближают научную сферу с практической производственной деятельностью;

- популяризация белорусских организаций за рубежом позволяет сделать их узнаваемыми и более привлекательными для инвесторов. В свою очередь большинство субъектов хозяйствования региона имеют в наличии реальные проекты, позволяющие получить прибыль инвесторам, модернизировать производство, нарастить объёмы производства, увеличить валютную выручку и повысить качество производимых товаров. Наличие более 20 проектов в области, информацию о которых можно получить инвесторам и оценить их привлекательность подтверждает перспективность Брестской области и её потенциал.

Литература

1. Жук И. Н. *Особенности управления внешнеэкономической деятельностью белорусских организаций в современных условиях*. Российская экономика: взгляд в будущее: сборник материалов II Международной научно-практической (заочной) конференции, г. Тамбов, 18 февраля 2016 г. – Тамбов: Тамбовский государственный университет им. Г.Р. Державина, 2016. С. 569–577.
2. Киевич А. В. Дедолларизация мировой экономики как объективная реальность. *Вопросы экономики и права*. 2017. № 108. С. 33–37.
3. Конончук И. А. Освобождение от налогообложения в условиях зачетного метода расчета НДС. *Экономика и банки*. 2018. № 1. С. 19–24.
4. Киевич А. В., Конончук И. А., Пригодич И. А. Налоговое регулирование инновационной деятельности в Республике Беларусь. *Економічний форум*. 2019. № 1. С. 25–31.
5. Пригодич, И. А. *Особенности денежно-кредитной политики Республики Беларусь в кризисный период*. Устойчивое развитие экономики: международные и национальные

Стаття надійшла
до редакції : 11.04.2020 р.

аспекты : сб. науч. ст. II Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 50-летию Полоцкого государственного университета, Полоцк, 7–8 июня 2018 г. Новополоцк: Полоцкий государственный университет, 2018. С. 706–710.

6. Киевич А. В., Конончук И. А., Пригодич И.А. Роль государства в стимулировании инноваций в Республике Беларусь. *Экономические науки : научно-информационный журнал*. 2018. № (168). С. 52-58.

References

1. Zhuk, I. N. (2016). *Features of managing foreign economic activity of Belarusian organizations in modern conditions*. Russian economy: a view to the future: collection of materials of the II International scientific and practical (correspondence) conference, Tambov, February 18, 2016. Tambov: Tambov state University. G. R. Derzhavin, 569 – 577. [in Russian].
2. Kievich, A. V. (2017). De-dollarization of the world economy as an objective reality. *Economic and legal issues*, 108, 33-37. [in Russian].
3. Kononchuk, I. A. (2018). Tax exemption in the conditions of the credit method of VAT calculation. *Economics and bank*, 1, 19-24. [in Russian].
4. Kievich, A. V., Kononchuk, I. A. & Prigodich, I.A. (2019). Tax regulation of innovation activity in the Republic of Belarus. *Economic forum*, 1, 25–31. [in Russian].
5. Prigodich, I. A. (2018). *Features of the monetary policy of the Republic of Belarus during the crisis period*. Sustainable economic development: international and national aspects : collection of scientific works. article II of the international law. science-prakt. Conf., devoted 50th anniversary of Polotsk state University, Polotsk, June 7-8, 2018. Novopolotsk: Polotsk state University, 706–710. [in Russian].
6. Kievich, A. V., Kononchuk, I. A. & Prigodich, I. A. (2018). The Role of the state in stimulating innovation in the Republic of Belarus. *Economic Sciences : scientific information journal*, 168, 52–58. [in Russian].

Стаття прийнята
до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Пригодич И. А. Внешнеэкономическая деятельность как фактор активизации инвестиций в Брестской области Беларуси / И. А. Пригодич, И. А. Конончук, А. В. Киевич // *Журнал економічних реформ*. – 2020. – № 2 (38). – С. 38–44.

УДК 336.225.3

JEL Classification: E62,H29,O13

КАЛІНЕСКУ Т. В.¹, ПОНОМАРЬОВА С. С.²,

ВИКОРИСТАННЯ СПРОЩЕНОЇ СИСТЕМИ ОПОДАТКУВАННЯ АГРОВИРОБНИКАМИ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.06

Постановка проблеми. Розглядається вплив спрощеної системи оподаткування на стимулювання розвитку вітчизняного агробізнесу. *Метою статті* є дослідження існуючої системи оподаткування агровиробників та оптимізація податкового навантаження на платників єдиного податку. *Методологічною основою дослідження* стали сучасні теорії оподаткування та фінансів в умовах глобальних викликів, кліматичних ризиків та потреб вітчизняних і зарубіжних споживачів. В проведених дослідженнях використані методи діалектики, способи і принципи наукового пізнання та інструменти системного аналізу для виявлення впливу спрощеної системи оподаткування на діяльність агровиробників. Основною *гіпотезою дослідження* стало припущення, що оптимізація податкового навантаження на агровиробників має відбуватися завдяки виокремлення обсягів володіння сільськогосподарською землею, виробленої продукції та рівня отриманого доходу. *Виклад основного матеріалу.* Виявлено, що розвиток та загальний дохід агропромислових підприємств залежить від рівня оподаткування їх діяльності, а сума сплаченого аграрними підприємствами податку не залежить від отриманого доходу і не відповідає принципам регулюючої функції податків. *Оригінальність та практична значимість дослідження* підтверджується ґрунтовним аналізом діяльності агровиробників, котрі працюють за спрощеною системою оподаткування. Запропоноване диференціювання платників єдиного податку 4-ї групи має прикладне значення, а подібний підхід можна використати до визначення ставок інших груп спрощеної системи оподаткування. *Висновки та перспективи подальших досліджень.* Запропоноване угруповання агровиробників, що працюють за спрощеною системою оподаткування, дозволить знизити податкове навантаження, стимулювати подальший розвиток аграрного бізнесу у напрямі відповідності європейським стандартам якості агропродукції. Подальші дослідження будуть спрямовані на удосконалення спрощеної системи оподаткування метою стимулювання і розвитку повного циклу агробізнесу, починаючи від вирощування продуктів, переробки і, закінчуючи, кінцевим споживанням не тільки у харчовій індустрії, але інших галузях національної економіки, на кшталт легкої промисловості, зеленої енергетики і туризму.

Ключові слова:

спрощена система оподаткування, агровиробники, єдиний податок.

USE OF THE SIMPLIFIED TAXATION SYSTEM BY AGRICULTURE BUSINESS

Raising of problem. It is examined the influence of the simplified taxation system on stimulation of home agro business development. The *aim of the article* is research of the existent taxation system of agro producers and optimization of the tax pressure on the payers of the united tax. Methodological basis of research became the modern theories of taxation and finances in the conditions of global calls, climatic risks

¹ **Калінеску Тетяна Василівна**, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри «Фінанси», Національний аерокосмічний університет ім. М.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Calinescu Tetyana, Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of Finances Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-4919-5788

e-mail: tetyana.calinescu@gmail.com

² **Пономарьова Світлана Сергіївна**, студентка спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Ponomarova Svitlana, student of 071 Accounting and Taxation Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-9381-8749

e-mail: cvetkabass@gmail.com

and necessities of home and foreign consumers. In undertaken studies the used methods of dialectics, methods and principles of scientific cognition and instruments of analysis the systems for the exposure of influence the simplified system of taxation on activity of agro producers. The basic hypothesis of research became supposition that optimization of the tax loading on agro producers must take a place with a selection of volumes of possessing agricultural resources, prepared products and level of the got profits. *Exposition of basic material.* It is educed that development and total revenue of agro industrial enterprises depend from the level of taxation of their activity, but sum prepaid tax by the agrarian enterprises does not depend from the got profits and does not answer principles of regulative function of taxes. *Originality and practical meaningfulness of research* are confirmed by the ground analysis of agro producer's activity, which work for the simplified system of taxation. An proposed differentiation the united tax payers of 4-th group has the applied value, and similar approach can be used for determination of rates the other groups of the simplified system of taxation. *Conclusions and prospects of further researches.* An offer groupie of agro producers, which work for the simplified system of taxation, will allow bringing down the tax pressure, stimulating further development of agrarian business in the direction of accordance the European standards of agro products quality. Further researches will be sent to the improvement of the simplified system of taxation of stimulation and development of complete cycle of agribusiness beginning from growing of products, processing and, ending, by an eventual consumption is not only food industry, but other industries of national economy, like light industry, green energy and tourism.

Key words:

the simplified system of taxation, agriculture business, united tax.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УПРОЩЕННОЙ СИСТЕМЫ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ АГРОПРОИЗВОДИТЕЛЯМИ

Постановка проблемы. Рассматривается влияние упрощенной системы налогообложения относительно стимулирования развития отечественного агробизнеса. *Целью статьи* является исследование существующей системы налогообложения агропроизводителей и оптимизация налоговой нагрузки на плательщиков единого налога. *Методологической основой исследования* стали современные теории налогообложения и финансов в условиях глобальных вызовов, климатических рисков и потребностей отечественных и зарубежных потребителей. В проведенных исследованиях использованы методы диалектики, способы и принципы научного познания, инструменты системного анализа для выявления влияния упрощенной системы налогообложения на деятельность агропроизводителей. *Основной гипотезой* исследования стало предположение о том, что оптимизация налоговой нагрузки агропроизводителей должна осуществляться с учетом объемов наличия сельскохозяйственной земель, произведенной продукции и уровня полученного дохода. *Изложение основного материала.* Выявлено, что развитие и общий доход агропромышленных предприятий зависит от уровня налогообложения их деятельности, а сумма уплаченных налогов не зависит от полученного дохода и не соответствует принципам регулирующей функции налогов. *Оригинальность и практическая значимость исследования* подтверждается обоснованным анализом деятельности агропроизводителей, которые работают на упрощенной системе налогообложения. Предложенное дифференцирование плательщиков единого налога 4-й группы имеет прикладное значение, а подобный подход можно использовать к определению ставок по другим группам упрощенной системы налогообложения. *Выводы.* Предложенная группировка агропроизводителей, работающих на упрощенной системе налогообложения, позволит снизить налоговую нагрузку, стимулировать дальнейшее развитие аграрного бизнеса с целью соответствия европейским стандартам качества агропродукции. Дальнейшие исследования будут направлены на усовершенствование упрощенной системы налогообложения, стимулирование развития полного цикла агробизнеса, начиная от выращивания продуктов, переработки и, заканчивая, конечным потреблением не только в пищевой индустрии, но и других отраслях национальной экономики, подобных легкой промышленности, зеленой энергетике и туризму.

Ключевые слова:

упрощенная системам налогообложения, агропроизводители, единый налог.

Постановка проблемы. Розвиток аграрного сектору економіки України на сучасному етапі поглиблення міжнародної економічної інтеграції вимагає вирішення проблем щодо гнучкої переорієнтації його діяльності

стосовно нових кліматичних викликів, різносторонньої державної підтримки, надання певних пільг в оподаткуванні, кредитних, податкових канікул таке інше. Проте ефективне функціонування агробізнесу можливе лише

за умов стабільної, прозорої, зрозумілої податкової політики, що сприяє забезпеченню оптимального податкового навантаження, формуванню стратегії розвитку аграрного сектору в умовах глобальних кліматичних та економічних викликів. Тому питання, пов'язані з удосконаленням механізму справляння єдиного податку для агропромислових підприємств набувають особливої актуальності. Насамперед це стосується інструментів зниження та вирівнювання податкового навантаження в розрізі окремих сільськогосподарських товаровиробників, а також забезпечення регулюючої та стимулюючої складової єдиного податку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження та аналіз особливостей оподаткування діяльності вітчизняних агропромислових підприємств за останній час висвітлені в працях авторів: Л.Д. Тулуш, О.Ю. Лупенко [1], В.М. Жук [2], В.В. Макаров, Н.М. Пилипенко [3], Р.В. Сідоренко [4]. Проте постійні перетворення податкового законодавства, несприятливі умови праці вітчизняних сільгоспвиробників, необхідність орієнтування на вимоги євроінтеграції та стандарти якості продукції агропромислових підприємств, світові глобальні виклики потребують удосконалення механізмів спрощеної системи оподаткування, яка стосується саме розвитку агробізнесу.

Виходячи із вищезгаданого, **метою статті** є обґрунтування гнучких механізмів удосконалення спрощеної системи оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників в умовах сучасних трансформацій світового і вітчизняного агропромислових підприємств, створення ефективних засад для подальшого розвитку і фінансової підтримки українського агробізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток продовольчої бази країни напряму залежить від ефективної, екологічно безпечної діяльності сільськогосподарських підприємств. Тому більшість країн світу намагаються створювати особливі умови для розвитку і стимулювання аграрної діяльності, що включати в себе широкий спектр напрямів оптимізації та спрощення обліку, оподаткування та звітності. В Україні усі сільгоспвиробники – є суб'єктами господарювання, що мають відношення або до загальної, або до спрощеної системи оподаткування (переважно до четвертої групи, які працюють на

єдиному податку, що враховує площу сільськогосподарських угідь або землі водного котрі перебувають у їх власності чи надані у користування, у тому числі на умовах оренди) [5, розділ XIV, ст. 291].

Базою оподаткування для сільськогосподарських товаровиробників (платників єдиного податку четвертої групи) є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного за станом на 1 січня базового податкового (звітного) року [5, розд. XIV, ст. 292]. Проте «Перехідними положеннями» Податкового Кодексу України (ПКУ) [5, 6] зазначалось ще у 2017, що індекс споживчих цін, що використовується для визначення величини коефіцієнта індексації нормативної грошової оцінки сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) та земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ) для цілей обкладення єдиним податком для четвертої групи, застосовується зі значенням 100% [6]. Протягом п'яти останніх років, починаючи з 2015, податкове навантаження для агропромислових підприємств збільшилося більш ніж у 2 рази (див. табл. 1) відповідно зростанню ставки єдиного податку для всіх категорій сільськогосподарських угідь.

Наразі, агропромислові товаровиробники представлені такими підприємствами [7]: фермерські господарства займають 74,9% від загальної кількості сільськогосподарських товаровиробників; господарські товариства - 15,3%; приватні підприємства - 7,1%; кооперативи - 1%; державні підприємства - 0,4% та підприємства інших форм господарювання - 1,3%. При цьому частка великих та середніх підприємств становить лише 20,07% від загальної кількості підприємств, зайнятих у сільському господарстві в цілому по Україні, а малі сільськогосподарські товаровиробники – займають 79,93%. Якщо брати до уваги поділ діючих агропромислових підприємств за розміром сільськогосподарських угідь в цілому по території України, то 71% діючих підприємств мають у своєму розпорядженні землі площею менш ніж 500 га. А це складає лише 12,6 % від загальної площі сільськогосподарських угідь, що використовуються аграрними підприємствами [7].

Ставки єдиного податку для агропромислових товаровиробників

Види сільськогосподарських угідь	Розмір ставки					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту)	0,45	0,81	0,95	0,95	0,95	0,95
для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях	0,27	0,49	0,57	0,57	0,57	0,57
для сільськогосподарських угідь, що перебувають на закритому ґрунті	3,0	5,4	6,33	6,33	6,33	6,33
для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах і на поліських територіях)	0,27	0,49	0,57	0,57	0,57	0,57
для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях,	0,09	0,16	0,17	0,17	0,17	0,17
для земель водного фонду	1,35	1,35	2,43	2,43	2,43	2,43

Джерело: узагальнено авторами на підставі [5, гл. 1, розд. XIV, ст.293]

Приймаючи до уваги пропозиції надані О.А. Магопєць та А.В. Босєнко [8] та Л.Д. Тулуш [9], вважаємо за доцільне поділ сільськогосподарських товаровиробників для оподаткування єдиним податком три групи («А», «Б», «В»), залежно від обсягів річного доходу та розміру їх угідь, що використовуються ними в процесі діяльності. Для цього розподілу за основу береться граничний розмір сільськогосподарських угідь, обсяг доходів, при досягненні яких агровиробник втрачає право на застосування спрощеної системи оподаткування у вигляді єдиного податку. Виходячи з цього запропоновано таке розмежування платників єдиного податку 4 групи:

1. До підгрупи «А» – входять суб'єкти, що мають площу сільськогосподарських угідь до 1000,0 га;

2. У підгрупі «Б» – площа сільськогосподарських угідь складає від 1000,1 га до 3000,0 га;

3. Підгрупа «В» вміщує у себе суб'єкти з площею сільськогосподарських угідь від 3000,1 га – до максимально наявної кількості площі у власності, га.

Такий розподіл площ сільськогосподарських угідь за рекомендованими групами дозволить рівномірно розподілити усіх агровиробників згідно долі угідь, котрі знаходяться у їх використанні.

Інший критерій, що має бути покладений в основу диференційованого підходу до

оподаткування діяльності сільськогосподарських товаровиробників – це розмір річного доходу. Згідно даним Державної служби статистики [10], 95,2% сільськогосподарських підприємств за минулий рік працювали прибутково, і лише 4,8% підприємств працювали збитково. Переважно збитки одержали 4,8% підприємств за рахунок девальвації національної валюти, втрати традиційних ринків збуту та боргових навантажень. А рентабельність за результатами операційної діяльності у середньому склала 62,3%. Тому, за основу визначення максимально можливого розміру річного доходу для кожної підгруп платників єдиного податку, було виокремлено: структуру сільськогосподарських угідь, урожайність основних культур та їх середня ціна реалізації (табл. 2, 3 і 4).

Як свідчать результати проведених розрахунків (табл. 4), для сільськогосподарських товаровиробників, які знаходяться в межах підгрупи А максимально можливим є отримання доходу в межах 25 млн грн, для підгрупи Б -75 млн грн, а для підгрупи В – 250 млн грн. За умов перевищення зазначеного розміру доходу агровиробникам не доцільно надавати можливість працювати за спрощеною системою оподаткування за вимогами фіскальної ефективності.

Т а б л и ц я 2

Розподіл за видами земельних угідь, у розрізі визначених підгруп

Види сільськогосподарських угідь	Площа земельних угідь, га		
	Підгрупа А	Підгрупа Б	Підгрупа В
Рілля:	939	2817	9390
Зернові та зернобобові	510	1530	5099
Цукрові буряки	12	37	122
Соняшник	182	544	1813
Соя	64	192	639
Ріпак	34	102	338
Картопля	47	141	470
Кукурудза	19	56	188
Інші культури (технічні)	71	27	90
Пасовища	32	96	320
Сіножаті	19	57	190
Перелogi	1	3	10
Багаторічні насадження	9	27	90
Всього	1 000	3 000	10 000

Джерело: узагальнено авторами на підставі [11]

Т а б л и ц я 3

Урожайність основних сільськогосподарських культур за визначеними підгрупами

Види сільськогосподарських культур	Валовий збір, ц		
	Підгрупа А	Підгрупа Б	Підгрупа В
Зернові та зернобобові	22287	66861	222826
Цукрові буряки	5718	17631	58133
Соняшник	3531	10554	35172
Соя	1382	4147	13802
Ріпак	864	2591	8585
Картопля	8291	24872	82908
Овочі	3948	11637	39066
Плоди та ягоди	857	2570	8568

Джерело: узагальнено авторами на підставі [12]

Т а б л и ц я 4

Можливий дохід агропромислових товаровиробників за видами сільськогосподарських культур за підгрупами

Види сільськогосподарської продукції	Валовий збір, ц			Середня ціна реалізації, грн. у розрахунку на 1 ц продукції 2019 р.			Можливий розмір річного доходу, тис. грн		
	Підгрупи			Підгрупи			Підгрупи		
	А	Б	В	А	Б	В	А	Б	В
Зернові культури	22287	66861	222826	386,6	386,6	386,6	8 619, 5	25858,5	86178,0
Цукрові буряки	5718	17631	58133	75,4	75,4	75,4	431, 0	1328,8	4381,5
Соняшник	3531	10554	35172	832,1	832,12	832,1	2938, 2	8782,2	29267,3
Соя	1382	4147	13802	1280,0	1280,0	1280,0	1769,0	5308,2	17666,6
Ріпак	864	2591	8585	1290,0	1290,0	1290,0	1114, 6	3342,4	11074,7
Картопля	8291	24872	82908	547,5	547,5	547,5	4539,1	13616,7	45389,7
Овочі	3948	11637	39066	449,7	449,7	449,70	1775,4	5233,2	17568,0
Кукурудза	857	2570	8568	555,0	555,0	555,0	475,6	1426,4	4755,2
Всього	46 878	140863	469060				21662,3	64896,3	216280,8
Граничний показник	X	X	X	X	X	X	25000, 0	75000,0	250000,0

Джерело: узагальнено авторами з урахуванням [11, 12]

Необхідність запровадження запропонованого підходу до оподаткування сільськогосподарських товаровиробників обумовлена

постійними змінами впродовж останніх років ставок єдиного податку й нормативної грошової оцінки земельних угідь (табл. 5).

Т а б л и ц я 5

Прогнозні розрахунки податкового навантаження за підгрупами

Показники	Всі сільськогосподарські товаровиробники	Визначені підгрупи платників єдиного податку 4-ї групи		
		Підгрупа А	Підгрупа Б	Підгрупа В
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції та послуг, у розрахунку на 1 га угідь, грн	1822,0	1055,00	1941,0	1941,0
Середній розмір єдиного податку з 1 га сільськогосподарських угідь (розраховано згідно ставок, визначених ПКУ у 2017 – 2019 роках), грн	282,07	294,4	294,4	294,4
Податкове навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь за діючими ставками єдиного податку (розраховані за даними 2017 – 2019 років), %	15,48	26,73	14,53	14,53
Середній розмір єдиного податку з 1 га сільськогосподарських угідь (розраховано з урахуванням запропонованих розмірів ставок єдиного податку 4-ї групи), грн	230,16	139,45	256,62	294,4
Розрахунковий рівень податкового навантаження на 1 га сільськогосподарських угідь з урахуванням запропонованих ставок єдиного податку, %	12,62	13,21	13,22	15,16

Джерело: узагальнено авторами з урахуванням [11]

Запропонований підхід до зміни діючих ставок єдиного податку 4-ї групи відповідає принципам фіскальної ефективності, оскільки близько 80% земельних угідь [7] зосереджено у сільськогосподарських підприємствах, причому 71% - відносяться до суб'єктів середнього і великого бізнесу. Тому таке зменшення податкового навантаження на суб'єкти оподаткування 4-ї групи забезпечить справедливий, рівномірний його розподіл на сільськогосподарських товаровиробників та виконання регулюючої та стимулюючої функції єдиного податку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження довело, що переважна більшість агровиробників на території України мають у своєму розпорядженні сільськогосподарські угіддя площею до 500 га. У сукупності вони становлять лише 12,8% загальної площі сільськогосподарських угідь, використовуваних аграрними підприємствами України. Тому запропонований диференційований підхід для оподаткування підприємств четвертої групи єдиного податку, підприємств четвертої групи з виділенням підгруп «А», «Б», «В» та градація ставок

єдиного податку за визначеними підгрупами, сприятиме модернізації спрощеної системи оподаткування та пошуку нових стимулюючих механізмів щодо розвитку аграрного виробництва, переробки його сировини та випуску товарів вітчизняного агробізнесу, що відповідатимуть європейським стандартам і вимогам екологічної якості споживачів Євросоюзу.

Література

1. Лупенко О. Ю., Тулуш Л. Д. Оподаткування сільського господарства в умовах трансформації спеціальних податкових режимів. *Економіка АПК*, 2016. №1. С. 5–17.
2. Жук В. М. Стан та розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу. *Фінанси України*. 2011. № 7. С. 33–42.
3. Макаров В.В., Пилипенко Н. М. Єдиний податок: умови використання та перспективи розвитку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*, 2011. № 2. Т. 1. С. 121–124.
4. Сідоренко Р. В. *Оподаткування діяльності сільськогосподарських підприємств: сучасний стан та перспективи розвитку*. URL: http://bses.in.ua/journals/2016/12-2_2016/34.pdf.

5. Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

6. Закон України від 20.12.2016 № 1791 – VIII «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних надходжень у 2017 році». URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

7. Державна служба статистики: Кількість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/11/zb_dsp_2017.pdf

8. Магопєць О. А., Босенко А. В. Розвиток процесів управління оподаткуванням в системі державного управління. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*, 2016. Вип. 29. С. 16–29.

9. Тулуш Л. Д. Ефективність застосування спеціальних податкових режимів у сфері агропромислового виробництва. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2014. Вип. 38. С. 68–76.

10. Державна служба статистики: Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information/6514-2010-11-24-07-40-32.html>

11. Державна служба статистики: Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами у 2019 році. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pvzu/arch_pvXu.htm

12. Державна служба статистики: Середні ціни продукції сільського господарства, реалізованої підприємствами. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/scr_sp_u.html

References

1. Lupenko, O. Y., Tulush, L. D. (2016). Taxation of agriculture in the conditions of transformation the special tax regimes. *Economy of AIC*, 1, 5 - 17.

2. *Juk, V.N. (2011). State and development of special tax regimes agrarian business. Finances of Ukraine*, 7, 33 - 42.

3. *Makarov, V.V. & Pylypenko, N.M. (2011). United tax: terms of the use and prospect of development. Herald of Khmelnytskyi national university. Economic sciences*, 2, V. 1, 121 - 124.

4. *Sidorenko, I. (2016). Taxation of agricultural enterprises activity: the modern state and prospects of development. Retrieved from: http://bses.in.ua/journals/2016/12-2_2016/34.pdf.*

5. Tax Codex of Ukraine, Decembers, 02, 2010, № 2755 - VI (with changes and additions). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua>

6. Law of Ukraine, 20.12.2016, № 1791 - VIII «About making alteration to Tax Codex of Ukraine and some legislative acts of Ukraine to providing of balanced budgetary incomes in 2017». Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua>

7. Government service of statistics: Amount of enterprises for the types of economic activity with distribution on large, middle, small and micro enterprises (2017). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/katu/2018/zb/11/zb_dsp_2017.pdf

8. *Magopets, O. A., Bosenko, A.I. (2016). Development of processes of management taxation in the system of state administration. Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences*, 29.

9. *Tulush, L. D. (2014). Efficiency of application the special tax regimes in the sphere of agro industrial production. (2014). Scientific Notes of «KROK» University*, 38, 68 - 76.

10. Government service of statistics: the net income (loss) of enterprises for the types of economic activity with distribution on large, middle, small and micro enterprises (2010). Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/index.php/statistical-information.html>

11. Government service of statistics: the Sowing areas of agricultural cultures for their kinds in 2019. (2019). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/sg/pvzu/arch_pvXu.htm

12. Government service of statistics: the middle costs of agriculture products, realized by enterprises. (2006). Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2006/sg/sg_rik/sg_u/scr_sp_u.html

Стаття надійшла до редакції : 25.05.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Калінеску Т. В. Використання спрощеної системи оподаткування агровиробниками / Т. В. Калінеску, С. С. Пономарьова // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2(38). – С. 45–51.

УДК 336.24

JEL Classification: M 41, M42, O23

ЛІХОНОСОВА Г. С.¹, БОГОМОЛ С. П.²

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВО-АУДИТОРСЬКИХ ПРОЦЕДУР ЩОДО ДЕБІТОРСЬКО-КРЕДИТОРСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДПРИЄМСТВ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.07

Постановка проблеми. У статті наводяться авторська думка щодо проблеми не платежів яка є основною запорукою малого підприємництва. При виникненні дебіторської заборгованості, виникають і питання с кредиторським боргом, так як у більшості підприємств немає запланованого прибутку за надані, товари, роботи, послуги. *Метою статті* є визначення актуальних проблем обліку та аудиту дебіторської та кредиторської заборгованості, що потребують їх практичного розв'язання. *Об'єктом дослідження* виступає дебіторська та кредиторська заборгованість, яка утворилася внаслідок господарської діяльності підприємства, її аналіз та запропоновані шляхи удосконалення. *Методи використані у дослідженні.* Методологічною основою дослідження стали способи і принципи визнання заборгованості, загальний та факторний аналіз дебіторсько-кредиторської заборгованості. *Гіпотезою дослідження* є трендовий вплив дебіторської та кредиторської заборгованості на фінансовий стан та платоспроможність підприємства. *Виклад основного матеріалу.* Запропоновано рекомендації щодо покращення фінансового стану підприємства, щодо обліку та аудиту дебіторсько-кредиторської заборгованості. *Оригінальність та практична значимість дослідження.* В дослідженні виявлено необхідність покращення ситуації на підприємстві методом реалізації низки заходів, спрямованих на усунення проблем з оплатою дебіторів які заборгували певні суми грошових коштів, а саме надавати знижки за дострокову оплату наданих продукції, товарів, робіт, послуг, лімітувати дебіторську заборгованість за кожним дебітором та ведення певного аналітичного документу щодо кредиторських відносин у розрізі за кожним кредитором. *Висновки.* Проведене дослідження доводить те, що фактором, який забезпечить зменшення рівня дебіторсько-кредиторської заборгованості є запропоновані методи покращення. Виходячи з того, що дебіторський борг не просто зменшиться, а буде приносити певний дохід.

Ключові слова:

аудит, облікові процедури, фінансовий стан, дебіторсько-кредиторське забезпечення.

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING AND AUDIT PROCEDURES FOR RECEIVABLES AND CREDIT SUPPORT OF ENTERPRISES

Formulation of the problem. The article presents the author's opinion on the problem of non-payment, which is the main guarantee of small business. When there are receivables, there are also issues with accounts payable, as most companies do not have a planned profit for the goods, works, services provided. *The purpose of the article* is to identify current problems of accounting and auditing of receivables and payables, which require their practical solution. *The object of the study* is the receivables and payables, which were formed as a result of economic activity of the enterprise, its analysis and proposed ways to improve. *The methods used in the study.* The methodological basis of the study were the methods and principles of debt recognition, general and factor analysis of receivables and payables. *The hypothesis of the study* is the trend impact of receivables and payables on the financial condition and solvency of the enterprise. *Presenting main material.* Recommendations for improving the financial

¹ Ліхоносова Ганна Сергіївна, д-р екон. наук, професор кафедри «Фінанси», Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Likhonosova Ganna, Doctor of Economic Sciences, Professor of Finance Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-6552-8920

e-mail: a.likhonosova@gmail.com

² Богомол Світлана Павлівна, студент спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Bogomol Svitlana, student of 071 Accounting and Taxation Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-2164-4959

e-mail: misiss.bogomol2016@gmail.com

condition of the enterprise, for accounting and auditing of receivables and payables are offered. *Originality and practical significance of the research.* The study identified the need to improve the situation at the enterprise by implementing a number of measures aimed at eliminating problems with the payment of debtors who owed certain amounts of money, namely to provide discounts for early payment for products, goods, works, services, limit receivables -prepared for each debtor and maintaining a certain analytical document on creditors' relations in terms of each creditor. *Conclusions.* The study proves that the proposed methods of improvement are a factor that will reduce the level of receivables and payables. Based on the fact that the debtor's debt will not just decrease, but will bring some income.

Key words:

audit, accounting procedures, financial condition, receivables and payables.

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УЧЕТНО-АУДИТОРСКИХ ПРОЦЕДУР ОТНОСИТЕЛЬНО ДЕБИТОРСКО-КРЕДИТОРСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Постановка проблемы. В статье приводятся авторское видение проблематики неплатежей предприятий. При возникновении дебиторской задолженности, возникают и вопросы с кредиторской долгом, так как на большинстве предприятий нет запланированной прибыли за предоставленные, товары, работы, услуги. *Целью статьи* является определение актуальных проблем учета дебиторской и кредиторской задолженности, требующих их практического решения. *Объектом исследования* выступает дебиторская и кредиторская задолженность, которая образовалась в результате хозяйственной деятельности предприятия, ее анализ и предлагаемые пути совершенствования. *Методы использованы в исследовании.* Методологической основой исследования стали способы и принципы признания задолженности, общий и факторный анализ дебиторской, кредиторской задолженности. *Гипотезой исследования* является трендовое влияние дебиторской и кредиторской задолженности на финансовое состояние и платежеспособность предприятия. *Изложение основного материала.* Предложены рекомендации по улучшению финансового состояния предприятия, относительно учета дебиторской, кредиторской задолженности. *Оригинальность и практическое значение исследования.* В исследовании выявлена необходимость улучшения ситуации на предприятии методом реализации ряда мероприятий, направленных на устранение проблем с оплатой дебиторов которые задолжали определенные суммы денежных средств, а именно предоставлять скидки за досрочную оплату предоставленных продукции, товаров, работ, услуг, лимитировать дебиторскую заборгованість по каждому дебитору и ведение определенного аналитического документа о кредиторських отношениях в разрезе по каждому кредитором. *Выводы.* Проведенное исследование доказывает то, что фактором, который обеспечит снижение уровня дебиторской-кредиторской задолженности предложенные методы улучшения. Исходя из того, что дебиторская задолженность не просто уменьшится, а будет приносить определенный доход.

Ключевые слова:

аудит, учетные процедуры, финансовое состояние, дебиторской-кредиторскую обеспечения.

Постановка проблемы. Проблема не платежів є основною запорукою малого підприємництва, так як мабуть більша частина підприємців у своїй діяльності стискаються с дебіторською заборгованістю, яка начебто є активом у фінансовій звітності, але може виявитися сумнівною до отримання. При виникненні дебіторської заборгованості, виникають і питання с кредиторським боргом, так як у більшості підприємств немає запланованого прибутку за надані, товари, роботи, послуги і с цих причин виникає деякі зобов'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основним нормативним документом, який визначає методологічні засади у бухгалтерському обліку інформації про дебіторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності, є ПСБО 10 [0]. Нормативний доку-

мент, який визначає методологічні засади у бухгалтерському обліку інформації про кредиторську заборгованість та її розкриття у фінансовій звітності, є ПСБО 11 [2].

Дослідженню проблеми кредиторської та дебіторської заборгованості, присвятили свої роботи багато вітчизняних та зарубіжних вчених, таких як Ф. Ф. Бутинець [3], С. Ф. Голов [4], Н.В. Измайлова [5], Н.Ф. Салійчук [6], Власюк Н.І. [6] та багато інших.

Наразі наочною є відсутність єдності думок щодо порядку формування обліково-аналітичного забезпечення управління та контрольно-аудиторських заходів підприємством. Дослідження у цьому напрямі розпочалися у середині 90-х рр. ХХ ст., коли Л. В. Поповою було введено термін «обліково-аналітична система», що характеризує впо-

рядковане формування інформації з облікових і звітних даних [8, с. 35]. Теоретичні, методичні та практичні проблеми організації економічного аналізу на підприємстві досліджені в наукових працях О.Д. Гудзинського, Г.Г. Кірейцев, Т.М. Пахомова [8], І.Д. Лазаришиної [9], О.В. Пархоменко [10] та інших.

Мета статті полягає в виявленні основні проблеми, з якими стикаються підприємства в Україні при веденні своєї діяльності з управлінням дебіторською та кредиторською заборгованістю. Для досягнення визначеної мети необхідно розглянути питання покращення обліку і аудиту дебіторської та кредиторської на підприємстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Через нестабільну ситуацію в Україні, на сьогоднішній день більшість українських підприємств перебувають на межі фінансової кризи. Однією з найсуттєвіших проблем є криза пов'язана з великою сумою заборгованості, що існує на українських підприємствах. У нестабільних ринкових умовах дуже важко забезпечити високий рівень збуту продукції і її вчасну оплату покупцями. Критичний стан економіки змушує підприємства надавати свої, товари, роботи, послуги з умовою відстрочки оплати. Несплата призводить до виникнення дебіторської заборгованості, ефективного ведення обліку та аудиту стає одним з першочергових завдань підприємства

Важливим є наявність простроченої кредиторської заборгованості, зокрема перед постачальниками та підрядниками. Несвоєчасне погашення цієї заборгованості спричиняє сплату штрафів, що негативно відображається на фінансовому стані підприємства. Крім того, затримка платежів постачальникам може створити підприємству імідж ненадійного

партнера на ринку. Тому значну увагу в обліковому процесі необхідно приділяти відстеженню фактів виникнення та своєчасного погашення заборгованості за товарно-матеріальні цінності (послуги). Основним джерелом погашення кредиторської заборгованості є виручка від реалізації, тому підприємству вкрай необхідно використовувати ефективні методи управління кредиторською заборгованістю, щоб надходження грошових сум від дебіторів передували в часі терміну погашення усіх видів заборгованості.

Для наочності практичних аспектів удосконалення обліково-аналітичних процедур та контрольно-аудиторських заходів розглянемо відповідний алгоритм розрахунків з дебіторами та кредиторами на прикладі конкретного підприємства – ТОВ «Незалежна Консультативна Група» (ТОВ «НКГ»).

В якості вдосконалення обліку дебіторської заборгованості були запропоновані такі методи:

1) Метод, що широко використовується в країнах с розвинутими ринковими відносинами – метод надання знижок за дострокової оплати.

Підприємство ТОВ «Незалежна Консультативна Група» має своїх потенційних клієнтів яким надає ряд знижок, якщо ТОВ «НКГ» буде працювати з достроковою оплатою своїх замовників, то це спростить систему сплати дебіторської заборгованості та буде виглядати наступним чином.

Наприклад, підприємство ТОВ «Азур Ейр Україна», за тиждень замовило готельні послуги готельно - ресторанного комплексу «KALYNA» на заїзд екіпажу авіакомпанії, тоді сума сплати за надані послуги будуть мати метод наведений у (табл. 1).

Т а б л и ц я 1

Метод надання знижок за дострокової оплати

Надання знижки за дострокової оплати				
Організація	Надана знижка			
	Оплата за 7 днів	Оплата за 3 дні	Оплата за 1 день	Після встановленого строку
ТОВ "Азур Ейр Україна"	10%	8-10%	7%	5%

Джерело: розроблено авторами

Саме завдяки такому покращенню, замовнику буде в пріоритеті сплатити свої зобов'язання раніше встановленого строку. Якщо ж підприємство ТОВ «Незалежна Консультативна Група» реалізує таке нововведення, то для різних партнерів повинна бути своя

таблиця знижок дострокової оплати боргів. Адже деяким підприємцям які і так сплачують усе вчасно немає сенсу надавати такі великі знижки. Проблема яка може ускладнити роботу бухгалтерії якщо оплата прийде за 10 днів, а гість не заїде, то буде тяганина з до-

кументацією, щодо повернення грошей їх замовникам.

Кожне підприємство яке надає товари, роботи, послуги, має потенційних клієнтів, котрі завжди співпрацюють зі своїми виконавцями. Зазвичай, якщо підприємство ставить вигідні умови, надає бажані знижки замовнику, тоді і відносини кріпляться на довгий термін.

2) Метод – зменшення масштабів ризику несплати боргів ТОВ «НКГ» потрібно, збільшувати кількість покупців і замовників.

Не платити взагалі свої борги є надто ризикованим, так як судова тяганина з банком організацією, а пізніше і з виконавчою службою – справа не з приємних.

Аналізуючи чистий прибуток фінансової звітності, підприємства ТОВ «Незалежна Консультаційна Група» за період з 2017 – 2019 роки можна сказати, що не значний дохід підприємство отримало лише у 2019 році, адже попередні роки були збиткові. Такі дані можуть свідчити про незначну загрузку готельного підприємства.

Підприємству потрібно якісно передивитися роботу менеджерів готельної справи, а саме проаналізувати роботу менеджера за місяць. Це може говорити не про те, що людина

на цій посаді погано виконує свою роботу, а про те що займається іншою роботою яка займає велику частку її часу і тому не встигає робити якісно певні аспекти у заохоченні підприємств ставати партнерами с готелем.

Директору товариства потрібно найняти на посаду робітника, який буде займатися просуванням готельно–ресторанного комплексу «KALYNA». В обов'язки працівника буде входити: розміщення реклами; пошук нових клієнтів; введення сайтів готелю; просування в соціальних каналах (Facebook, Twitter, Instagram та інших); аналіз загрузки готелю за місяць;

Прийнявши менеджера на роботу і встановити годинну ставку 40,00 грн. за мінусом податку на доходи фізичних осіб (18%) і військового збору (1,5%). За кількість роботи, яку буде виконувати працівник, можна додати і якісь премії та відсотки від загрузки готелю більше ніж на 70 %.

Найнявши нового менеджера, підприємство ТОВ «Незалежна Консультаційна Група» буде збільшувати оборот людей для проживання у готелі. Для поставлених цілей, підприємству потрібно вкладати гроші у рекламу, сайти і т.д., гроші які витратимуться підприємством наведені у (табл. 2).

Т а б л и ц я 2

Витрати підприємства на просування готельно-ресторанного комплексу

Витрати	Ціна
розроблення акцій;	450,00
просування по всім рекламним каналам;	500,00
генерування контенту для сайту і рекламних оголошень;	200,00
реалізація непроданих номерів;	800,00
ведення сторінки готелів у соціальних мережах, стеження за репутацією;	580,00
реєстрація сайтів в тематичних каталогах;	500,00
нарошування кількість посилань сайту;	450,00
гео-прив'язка сайту готелю в картах Google для збільшення інформативності сайту у видачі пошукових систем;	780,00
підключення систем веб-аналітики;	400,00
спеціальна настройка сайту в пошукових системах Google;	400,00
просування в соціальних каналах (Facebook, Twitter, Instagram та інших);	350,00
повідомляти про нові готельні продукти (підготувати покупця до їхньої появи на ринку)	350,00
інформувати про асортимент наявних у продажі готельного продукту,	500,00
інформувати й нагадувати про сприятливі можливості вибору та покупки (наприклад, знижки, сезонні ярмарки);	400,00
інформувати про розширення асортименту, поліпшення якості.	350,00
Разом	7010,00

Джерело: розроблено авторами на підставі [12]

Отже, у табл. 2 наведені суми які буде витратити підприємство на нові просування у

готельному господарстві. Враховуючи заробітну плату менеджера за липень поточного

року, при восьми часовому робочому дні, вона становитиме 7365,00 тис. грн., та витрати які понесе готельне господарство у таблиці склали 7010,00 тис. грн. Таким чином, усього підприємство ТОВ «Незалежна Консультаційна Група», понесе витрат на суму 14 375,00 тис. грн., що в принципі є допустимо для підприємства. Адже, якщо швидко спрацює просування готелю, то відповідно збільшиться загрузка. При завантаженні готелю на 70%, прибуток за день дорівнюватиме приблизно 35 000,00 тис. грн., а у місяць становитиме - 1 050 000,00 мільйон тис.грн.

Результативність найманого працівника повинна позитивно відобразитися як на становищі підприємства так і на фінансовій звітності ТОВ «НКГ». Дане нововведення дасть можливість збільшити покупців та замовни-

ків готельно – ресторанних послуг підприємства, аби уникнути ризик несплати боргів та збитку.

3) Метод – впровадити в практику лімітування дебіторської заборгованості як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора (існуючого чи потенційного) і періодично переглядати запроваджені лімітні суми;

Такий метод дозволить підприємству більш характерно аналізувати облік дебіторської заборгованості підприємств як у загальних обсягах, так і у розрахунку на одного дебітора (існуючого чи потенційного) і періодично переглядати запроваджені лімітні суми. Ліміт для певного замовника наведений у (табл. 3).

Т а б л и ц я 3

Ліміт на замовлення ТОВ «Азур Ейр Україна»

Організація	Ліміт, тис.грн.	Сума наданих послуг (у тому числі знижка)	Різниця
ТОВ "Азур Ейр Україна"	20 000,00	30 000,00	10 000,00

Джерело: розроблено авторами

Наприклад підприємство ТОВ «Азур Ейр Україна» замовляє готельні послуги на суму 30 000,00 тис. грн., а ліміт дебіторської заборгованості для підприємства є 20 000,00 тис. грн., тоді підприємство потрібно сплатити різницю у сумі 10 000,00 тис. грн., а потім у встановлений строк за договором оплатити борг у розмірі 20 000,00 тис. грн.

Також одним із цікавих методів є факторингові послуги. Факторинг – це фінансування під відступлення права грошової вимоги, за якого одна сторона (фактор) передає грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає факторові своє право грошової вимоги до третьої особи (боржника) [7].

Іншими словами за цим складним визначенням стоїть просте пояснення: факторинг – це купівля боргу.

У будь-якій факторинговій операції беруть участь три сторони: постачальник (кредитор) - організація, що реалізує якийсь товар або послугу з відстрочкою платежу, надаючи товарний кредит; покупець (дебітор) - компанія, що закуповує товар або послугу у постачальника з відстрочкою платежу; фактор - банк або фінансова компанія, що надає послуги факторингу [7].

Як правило, схема факторингу складається з таких етапів.

1 Постачальник надає послуги або надає покупцеві товари і послуги з відстрочкою платежу.

2 Постачальник передає фактору документи, що підтверджують факт появи дебіторської заборгованості.

3 Фактор покриває велику частину заборгованості (аж до 95%).

4 Дебітор проводить оплату за товар або послуги.

5 Кредитор і фактор проводять остаточні розрахунки між собою: фактор отримує назад свої гроші з додатковою комісією за послуги, продавець отримує залишок належних йому коштів (5–30%).

Наприклад, партнер факторингової компанії ТОВ «НКГ» є постачальником готельних послуг, а ТОВ «НаРіс» є замовником цих послуг. На основі даної операції підприємство ТОВ «НКГ», передає акти виконаних робіт та рахунки факторинговій компанії, а та у свою чергу передає гроші у розмірі від 50-80% суми розміру даного платежу. Після того як ТОВ «НаРіс» сплачує звої зобов'язання, фактор переказує на рахунок постачальника залишок суми. Відповідна схема проведення факторингу наведена на рис. 1.

Вартість факторингових послуг для підприємства ТОВ «Незалежна Консультаційна Група» буде складати 3% від суми накладної в місяць. Яка включатиме: плату за фінансування; плату за адміністрування дебі-

торської заборгованості; плату за обробку документів;

Варто зауважити, що тарифи індивідуальні і залежать від таких факторів як: фінансовий стан клієнтів; репутації та платіжної системи дебітора; обсяги наданих послуг.

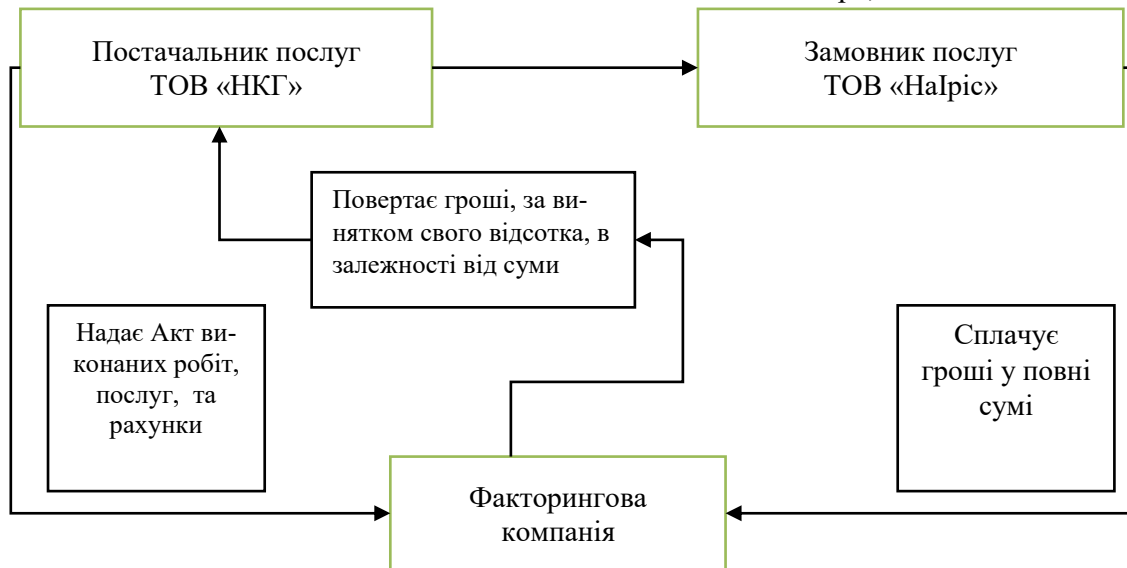

Рисунок 1 – Схема роботи з факторинговою компанією
Джерело: розроблено авторами на підставі [11]

Щодо оптимізації розрахунків за кредиторською заборгованістю, перед постачальниками (підрядниками) слід впровадити в облікову систему підприємства певного аналітичного документа, за допомогою якого будуть відображатися всі операції, які пропонується вести в розрізі кожного постачальника чи підрядника.

Відповідна відомість розрахунків із постачальниками (підрядниками) буде має містити інформацію про:

- конкретну поставку товарно-матеріальних цінностей (послуг);
- умови продажу товарно-матеріальних цінностей (послуг), а саме форму цивільно-правового договору, згідно з яким здійснюється поставка, його номер та дату укладання;
- передплату за поставку товарно-матеріальних цінностей (послуг);
- фактичну заборгованість за даною поставкою;
- заборгованість за попередні поставки;
- дату та суму фактичного погашення заборгованості за конкретною поставкою;
- залишок несплаченої та наявності простроченої заборгованості певному постачальнику;

Дана аналітична відомість розрахунків із постачальниками та підрядниками заповнюється на базі таких первинних документів, як: договір купівлі-продажу; платіжне доручення; акт приймання-передачі; накладна чи рахунок-фактура; авансовий звіт.

Відповідальність за ведення цієї відомості та прийняття рішень щодо розрахунків із постачальниками та підрядниками слід покласти на заступника головного бухгалтера чи найняти окремого бухгалтера, який буде займатися виключно контролем і оформленням даного документа.

Фінансова стабільність будь-якого підприємства значною мірою залежить від ефективності системи розрахунків з дебіторами. Наявність дебіторської заборгованості призводить до вилучення коштів з обороту, що перешкоджає успішній діяльності будь-якого підприємства. Ситуація погіршується ще й незадовільною організацією обліку та внутрішнього контролю за виконанням договірних зобов'язань.

На сучасному етапі платіжно-розрахункові відносини із суб'єктами господарювання потребують ефективної системи обліку й аудиту на підприємстві. Саме вона забезпечує керівництво достовірною та своєчасною інформацією про стан дебіторської

заборгованості, наявність «слабких» місць і можливі шляхи їх усунення.

Бухгалтер підприємства ТОВ «Незалежна Консультаційна Група» повинен ретельно перевіряти факти здійснення господарських операцій, внаслідок яких виникла така заборгованість, їх законність та правильність відображення в обліку.

Отже, удосконалення обліку та аудиту дебіторської заборгованості на підприємстві ТОВ «Незалежна Консультаційна Група» за вказаними напрямками має підвищити їх ефективність, що забезпечить своєчасність, повноту та юридичну обґрунтованість розрахунків з дебіторами як запоруку успішного розвитку, стабільності та стійкості вітчизняних підприємств у сучасних ринкових умовах.

Дефіцит коштів в економіці і неплатоспроможність багатьох підприємств зробили питання роботи з кредиторами та дебіторами одними з головних і актуальних проблем сучасності. Існує чимало недоліків платіжної політики підприємства, проте найбільш суттєвим є наявність простроченої заборгованості, перед постачальниками та підрядниками. Несвоєчасне погашення цієї заборгованості спричиняє сплату штрафів, що негативно відображається на фінансовому стані підприємства. Крім того, затримка платежів постачальникам може створити підприємству імідж ненадійного партнера на ринку.

Тому значну увагу в обліковому процесі необхідно приділяти відстеженню фактів виникнення та своєчасного погашення заборгованості за товарно-матеріальні цінності, надані послуги та ін. Як правило, основним джерелом погашення кредиторської заборгованості є виручка від реалізації, дебіторської заборгованості є оплата замовників у встановлені строки свої зобов'язання. Тому підприємству вкрай необхідно використовувати ефективні методи управління кредиторською та дебіторською заборгованістю, щоб надходження грошових сум від дебіторів передували в часі терміну погашення усіх видів заборгованості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропоновані в ході дослідження заходи щодо обліково-аналітичних процедур відносно дебіторської та кредиторської заборгованості на підприємстві, стануть підґрунтям формування якісних контрольно-аудиторських заходів щодо дебіторсько-кредиторського забезпечення підприємства. Завдяки новій відомості по кредиторській

заборгованості, аудиторю буде легше аналізувати розрахунки з кредиторами.

Обліково-аналітичне забезпечення системи менеджменту підприємств відіграє велику роль у забезпеченні прийняття ефективних управлінських рішень, проте в сучасних умовах господарювання вимоги і критерії до інформаційної бази обліково-аналітичної системи істотно змінюються у зв'язку із зростанням корисності економічної інформації, якісних змін у формах внутрішньої звітності, відборі оптимального переліку показників первинної звітності та розрахункових показників економічної ефективності функціонування підприємств. Зростання вимог до кількісних і якісних характеристик інформаційної бази менеджменту спонукають до перегляду кваліфікаційних характеристик працівників обліково-аналітичних та економічних служб підприємств.

Література

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість» в редакції Положення від 29.10.2019, підстава z1065-19. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>. <https://vrk.org.ua/ranking/> (дата звернення: 01.04.2020 р.)
2. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 11 «Зобов'язання»: від 08.10.1999 р. № 237, редакція від 18.03.2014, підстава z0341-14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 01.04.2020 р.)
3. Організація бухгалтерського обліку / за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ПП "Рута", 2009. 912 с.
4. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: Аналіз стану та перспективи розвитку. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
5. Ізмайлова Н.В. Стан та тенденції дебіторської та кредиторської заборгованості: макроекономічний аспект. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2008. № 4. С. 12–17.
6. Власюк Н. І., Салійчук Н. Ф. Сучасні проблеми оцінювання фінансового стану підприємств та можливі шляхи їх вирішення. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Серія Підприємництво і торгівля*. 2017. Вип. 21, С. 144-147.
7. Словник економічних показників Електронний ресурс. URL:

<https://www.finalon.com/slovník-ekonomichnikh-pokaznikov>
<https://vrk.org.ua/ranking/> (дата звернення: 01.04.2020 р.)

8. Гудзинський О. Д., Кірейцев Г. Г., Пахомова Т. М. Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму менеджменту. *Облік і фінанси АПК*. 2008. № 3. С. 89-93.

9. Лазаришина І. Д. *Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика*: монографія. Рівне : НУВГП, 2005. 369 с.

10. Пархоменко О.В. *Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу прийняття рішень в системі науково-технічної інформації* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.02.02 «Економіка та управління науково-технічним прогресом». Київ, 2006. 24 с.

11. Козакова М. О. Факторинг на ринку фінансових послуг України. *Магістеріум. Економічні студії*. 2011. № 44. С. 41–46.

12. Всеукраїнська рекламна коаліція. URL: <https://vrk.org.ua/ranking/> (дата звернення: 01.04.2020 р.)

References

1. Regulation (standard) of accounting 10 "Accounts receivable" as amended by the Regulation of 29.10.2019, basis z1065-19. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>. <https://vrk.org.ua/ranking/> (access date: 01.04.2020)

2. Regulation (standard) of accounting 11 "Liabilities": from 08.10.1999 № 237, edition from 18.03.2014, basis z0341-14. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/> (access date: 01.04.2020)

3. Butynets, F. F. (2009). *Organization of accounting*. Zhytomyr: PP "Ruta", 912.

4. Golov, S. F. (2007). *Accounting in Ukraine: Analysis of the state and prospects of development*. Kyiv: Center for Educational Literature, 522.

5. Izmailova, N. V. (2008). Status and trends of receivables and payables: macroeconomic aspect. *Formation of market relations in Ukraine*, 4, 12–17.

6. Vlasyuk, N. I., Saliychuk, N. F. (2017). Modern problems of assessing the financial condition of enterprises and possible ways to solve them. *Bulletin of Lviv University of Trade and Economics. Entrepreneurship and trade series*, 21, 144-147.

7. Dictionary of economic indicators Electronic resource. Retrieved from: <https://www.finalon.com/slovník-ekonomichnikh-pokaznikov> <https://vrk.org.ua/ranking/> (access date: 01.04.2020)

8. Gudzinsky, O. D., Kireitsev, G.G. & Pakhomova, T. M. (2008). Theoretical aspects of the formation of accounting and analytical mechanism of management. *Accounting and finance of agro-industrial complex*, 3, 89–93.

9. Lazaryshyna, I. D. (2005). *Economic analysis in Ukraine: history, methodology, practice*: a monograph. Rivne: NUVGP, 369.

10. Parkhomenko, O. V. (2006). *Information and analytical support of the decision-making process in the system of scientific and technical information*: author's ref. dis. for science. stu-penya cand. econ. Science: special. 08.02.02 "Economics and management of scientific and technological progress". Kyiv, 24.

11. Kozakova, M. O. (2011). Factoring in the market of financial services of Ukraine. *Magisterium. Economic studies*, 44, 41–46.

12. All-Ukrainian Advertising Coalition. Retrieved from: <https://vrk.org.ua/ranking/> (access date: 01.04.2020).

Стаття надійшла до редакції : 01.04.2020 р.

Стаття прийнята до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Ліхоносова Г. С. Удосконалення обліково-аудиторських процедур щодо дебіторсько-кредиторського забезпечення підприємств / Г. С. Ліхоносова, С. П. Богомол // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 52–59.

РЕФОРМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: НОВЫЕ РИСКИ И НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.08

Постановка проблемы. Использование комплексного подхода к проведению налоговой реформы создает возможности для достижения установленных целей и задач социально-экономического развития страны. *Цель исследования* состоит в том, чтобы оценить эффективность реформы налогообложения, рассмотреть соответствие принятых мер теоретико-методологическим основам и на этой основе разработать рекомендации по улучшению действующих налоговых инструментов. *Предметом исследования* является развитие налоговой сферы Узбекистана в условиях либерализации экономики и усиления действия рыночных механизмов. *Методы экономического исследования* – анализ и систематизация факторов налогообложения, системный анализ, научная абстракция, исторический и логический метод, классификация и группировки и др. *Гипотеза исследования* состоит в том, что проводимые реформы налоговой сферы должны учитывать научно-методологические принципы налогообложения и сложившиеся особенности национальной экономики. *Изложение основного материала.* Выявлены основные научно-методологические основы налогообложения и особенности функционирования налоговой сферы в Республике Узбекистан. *Оригинальность и практическое значение исследования* заключается в том, что в нем представлена оценка налоговых реформ, реализуемых в Узбекистане, проведена экспертиза на их соответствие научно-методологическим основам налогообложения. *Выводы исследования* состоят в том, что проведенные реформы в Узбекистане не всегда учитывали научные основы налогообложения и были направлены, преимущественно, на либерализацию социально-экономического развития страны. Предложены направления для дальнейшего развития налоговой сферы, в частности – меры по совершенствованию классификации налогов и обязательных платежей в целях создания благоприятных условий для оптимизации налоговой нагрузки и усиления их стимулирующей функции, меры по сокращению теневой деятельности в экономике за счет оптимизации налогообложения.

Ключевые слова:

научные школы, теория налогообложения, налоговое бремя, налоговая система, реформа налогообложения, концепция налоговой политики.

REFORM OF TAXATION IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN: NEW RISKS AND NEW OPPORTUNITIES

Formulation of the problem. Using an integrated approach to tax reform creates opportunities for achieving the goals and objectives of the country's socio-economic development. *The purpose of the study* is to evaluate the effectiveness of tax reform, to consider the conformity of the measures taken with the theoretical and methodological foundations, and on this basis to develop recommendations for improving existing tax instruments. *The subject of the study* is the development of the tax sphere of Uzbekistan in the context of economic liberalization and the strengthening of market mechanisms. *Methods of economic research:* analysis and systematization of tax factors, system analysis, scientific abstraction, historical and

¹ Расулев Алишер Файзійович, д-р екон. наук, професор кафедри «Фундаментальна економіка», Ташкентський державний економічний університет, м.Ташкент, Узбекистан.

Rasulev Alisher, Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of Fundamental Economic Department, Tashkent State Economic University, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0001-6702-8981

e-mail: arasulev@yandex.ru

² Воронін Сергій Олександрович, д-р екон. наук, головний фахівець, Інститут бюджетно-податкових досліджень при Міністерстві фінансів, м.Ташкент, Узбекистан.

Voronin Sergey, Doctor of Economic Sciences, Chief Specialist of the Institute for Fiscal Research under the Ministry of Finance, Tashkent, Uzbekistan.

ORCID ID: 0000-0003-2288-8365

e-mail: s.voronin63@umail.uz

logical method, classification and groupings, etc. *The hypothesis of the study* is that ongoing tax reforms should take into account the scientific and methodological principles of taxation and prevailing features national economy. *Statement of the main material.* The main scientific and methodological foundations of taxation and the features of the functioning of the tax sphere in the Republic of Uzbekistan are identified. *The originality and practical value of the study* lies in the fact that it provides an assessment of tax reforms implemented in Uzbekistan, an examination of their compliance with the scientific and methodological foundations of taxation. *The findings of the study* are that the reforms in Uzbekistan did not always take into account the scientific basis of taxation and were aimed primarily at liberalizing the country's socio-economic development. Directions for further development of the tax sphere are proposed, in particular, measures to improve the classification of taxes and mandatory payments in order to create favorable conditions for optimizing the tax burden and strengthening their stimulating function, measures to reduce shadow activity in the economy by optimizing taxation.

Key words:

scientific schools, tax theory, tax burden, tax system, tax reform, tax policy concept.

**РЕФОРМА ОПОДАТКУВАННЯ В РЕСПУБЛІЦІ УЗБЕКІСТАН:
НОВІ РИЗИКИ І НОВІ МОЖЛИВОСТІ**

Постановка проблеми. Використання комплексного підходу до проведення податкової реформи створює можливості для досягнення встановлених цілей і завдань соціально-економічного розвитку країни. Мета дослідження полягає в тому, щоб оцінити ефективність реформи оподаткування, розглянути відповідність прийнятих заходів теоретико-методологічним основам і на цій основі розробити рекомендації щодо поліпшення діючих податкових інструментів. *Предметом дослідження* є розвиток податкової сфери Узбекистану в умовах лібералізації економіки і посилення дії ринкових механізмів. *Методи, використані в дослідженні:* аналіз та систематизація факторів оподаткування, системний аналіз, наукова абстракція, історичний і логічний метод, класифікація і угруповання та ін. *Гіпотеза дослідження* полягає в тому, що реформи, які проводяться податкової сфери повинні враховувати науково-методологічні принципи оподаткування і сформовані особливості національної економіки. *Виклад основного матеріалу.* Виявлено основні науково-методологічні основи оподаткування та особливості функціонування податкової сфери в Республіці Узбекистан. *Оригінальність і практичне значення* дослідження полягає в тому, що в ньому надано оцінку податкових реформ, що реалізуються в Узбекистані, проведена експертиза на їх відповідність науково-методологічним основам оподаткування. *Висновки дослідження* полягають у тому, що проведені реформи в Узбекистані не завжди враховували наукові основи оподаткування і були спрямовані, переважно, на лібералізацію соціально-економічного розвитку країни. Запропоновано напрями для подальшого розвитку податкової сфери, зокрема - заходи щодо вдосконалення класифікації податків і обов'язкових платежів з метою створення сприятливих умов для оптимізації податкового навантаження та посилення їх стимулюючої функції, заходи по скороченню тіньової діяльності в економіці за рахунок оптимізації оподаткування.

Ключові слова:

наукові школи, теорія оподаткування, податковий тягар, податкова система, реформа оподаткування, концепція податкової політики.

Постановка проблеми. Важным направлением Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 гг., утвержденной Указом Президента от 7.02.2017 г. № УП-4947, является улучшение налогового администрирования, продолжение курса на снижение налогового бремени и упрощение системы налогообложения. Это стратегическое направление выбрано не случайно. В республике в период 2010-2018 гг. в сфере налогообложения стали нарастать проблемы системного характера, среди которых:

- значительная разница в уровне налоговой нагрузки между хозяйствующими субъектами, уплачивающими налоги по упрощенной и

общеустановленной системе налогообложения, что приводило к дроблению бизнеса и ослаблению стимулирующей роли прибыли предприятий в расширении производства;

- высокая ставка налогообложения фонда оплаты труда (ФОТ) способствовала сокрытию налогоплательщиками реальной численности работников и заработной платы, что существенно сокращало налоговый потенциал, необходимый для устойчивого формирования средств Государственного бюджета и внебюджетных целевых фондов (ГЦФ).

Необходимо отметить, что до 2018 г. национальная система налогообложения развивалась по принципу: «больше взять средств у коммерческого сектора, в частности у крупных

государственных предприятий, и использовать их для нужд государства, а также для предоставления субсидий юридическим и физическим лицам». В итоге государственные, частные и другие крупные предприятия потеряли стимулы к наращиванию прибыли, и, следовательно, к развитию и внедрению инноваций.

В то же время, индивидуальные предприниматели, микрофирмы и малые предприятия нередко получали значительные незаслуженные доходы, имея существенные налоговые льготы. Предоставляемые налогоплательщикам налоговые преференции нарушали условия конкуренции и приводили к технологическому застою во многих отраслях экономики.

В Узбекистане примерно 45-46% (к ВВП) экономической деятельности осуществлялось в теневой сфере и более 4 млн занятых работников из 12 млн трудоспособных - не оплачивали НДФЛ и страховые взносы. В связи с высоким уровнем налогообложения фонда оплаты труда работодатели часто начисляли занятым только необлагаемый налогом размер заработной платы, а остальную часть дохода выдавали в «конверте». Данная ситуация требовала принятия кардинальных мер по реформированию системы налогообложения.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ показывает, что крупных научных работ, посвященных комплексному исследованию процессов реформирования налогообложения в Республике Узбекистан пока еще нет. В отдельных диссертационных работах рассмотрены некоторые проблемы налоговой сферы, не затрагивая принципиальных вопросов, включая – соответствие новых инструментов налогообложения научно-методологическим основам налогообложения (Гадоев Э.Ф., Элмирзаев С.Э., Урмонов Ж.Ж., Тошмурадова Б.Э., Санакулова Б.Р., Ашурова Н.Б., Тошматов Ш.А., Хотамова К.Р., Ниязметова И.М., Юлдашев О.Т.) [1].

В Российской Федерации исследованию научно-методологических проблем налогообложения и реформированию налоговых систем посвящены труды Панскова В.Г., Пинской М.Р., Майбурда Е.М., Чипуренко Е.В. и др. авторов [2].

Теоретико-методологические основы налогообложения рассмотрены в трудах таких экономистов, как Смит А., Риккардо Д., Петти У., Селигмен Б., Эрхард Л., Лаффер А. [3] и др. ученых.

Изучение идей, рассматриваемых в этих трудах, показывает, что любая реформа, в том числе – налоговая, должна исходить из целей и задач развития страны на соответствующем

этапе исторического развития. При проведении налоговой реформы необходимо первоначально выявить, какие принципы и подходы обеспечивают повышение уровня жизни занятых работников, увеличение числа хозяйствующих субъектов и количества рабочих мест (в особенности – в реальном секторе экономики), создают гарантии для устойчивого формирования бюджетных средств.

Не менее важными проблемами реформы налогообложения являются также выравнивание конкурентных условий на отраслевых рынках, формирование деловой среды для окупаемости затрат в межотраслевой торговле (в базовых сферах), сокращение неравенства и бедности среди населения. Если одни авторы считают важным регулярное снижение налоговой нагрузки на экономику, то другие обосновывают целесообразность ее повышения, но с обязательным возвратом части налоговых средств определенным категориям занятых, а также – малообеспеченным гражданам.

По нашему мнению, в результате реформы налогообложения в обществе должна сформироваться солидарная ответственность занятых, бизнеса и государства за обеспечение поступательного, устойчивого социально-экономического развития страны в долгосрочной перспективе. В этой системе должны высоко цениться (в стоимостном выражении) квалифицированный, производительный труд в реальном секторе экономики и невозполнимые природные ресурсы. Должна стимулироваться инновационная деятельность, направленная на эффективное использование труда и капитала, обеспечение экологической устойчивости и широкое распространение здорового образа жизни. Создаваемые налоговые механизмы должны быть гибкими, позволяющими преодолевать добросовестным юридическим и физическим лицам, всему населению страны негативные последствия природных бедствий (например, распространение COVID-19), экологических и других катастроф.

Учитывая стратегические установки и характер решаемых в настоящее время задач, разработка и совершенствование налоговых инструментов требует использования глубоко научного подхода, имеющего системный характер и нацеленный на поддержание устойчивости экономики в долгосрочной перспективе.

Цель статьи состоит в том, чтобы оценить эффективность принятых в республике мер по реформированию налоговой сферы на их соответствие теоретическим основам налогообложения и на этой основе разработать рекомендации по улучшению и дей-

ствующих налоговых инструментов, в частности – по совершенствованию классификации налогов и обязательных платежей, их учету при определении налоговой нагрузки и рентабельности производимой продукции, снижению негативного воздействия налогообложения на цены потребительских товаров и услуг первой необходимости.

Изложение основного материала исследования. В целях устранения сложившихся недостатков 29 июня 2018 г. в республике была принята Концепция совершенствования налоговой политики [4], в соответствии с которой в сфере налогообложения произошли кардинальные изменения. Уже с 1 января 2019 г. в республике были введены следующие новшества (табл. 1):

во-первых, введена единая ставка налога на доходы физических лиц (НДФЛ) в размере 12% для всех занятых работников и отменены страховые взносы граждан во внебюджетный Пенсионный фонд (8% от фонда оплаты труда);

во-вторых, для всех предприятий отменены обязательные отчисления в государственные целевые фонды, взимаемые с оборота (выручки) юридических лиц;

в-третьих, предприятия, имеющие годовой оборот по итогам предыдущего года более 1 млрд. сум или достигших установленный порог в течение года, переведены на уплату общеустановленных налогов;

в-четвертых, для всех субъектов предпринимательства, имеющих оборот до 1 миллиарда сум, сохранилось действие единого социального платежа (ЕСП), единого налогового платежа (ЕНП) и дополнительно введены для них налог на имущество юридических лиц, земельный налог и налог за пользование водными ресурсами;

в-пятых, оптимизирован ряд налоговых льгот для юридических и физических лиц, а также введены иные меры по совершенствованию налогового администрирования и оптимизации ставок налогообложения.

Таблица 1

Динамика налоговых ставок в Узбекистане в 2015-2020 гг., в %

Показатели	2015 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020 г.
Налог на прибыль юридических лиц	7,5	7,5	14	12	15
Налог на благоустройство и развитие социальной инфраструктуры*	8	8			
Налог на доходы физических лиц (максимальная)	23	23	22,5	12	12
Налог на добавленную стоимость	20	20	20	20	15
Единый социальный платеж (для бюджетных организаций)**	25	25	25	25	25
Единый социальный платеж (для всех остальных)**	15	15	15	12	12
Единый налоговый платеж для субъектов малого и частного предпринимательства	6	5	5	4	4
Налог на имущество юридических лиц	4	5	5	2	2

* данный налог включен в состав налога на прибыль.

Источник: составлено авторами на основе данных Министерства финансов РУз.

С 1 октября 2019 г. ставка НДС была снижена с 20% до 15%, что сократило размер отвлечения оборотных средств предприятий и уменьшило налоговое давление косвенного налога на конечного потребителя.

Отличительной особенностью налоговых реформ, проведенных в 2019 г., является существенное сокращение налоговой нагрузки на крупный бизнес с одновременным ростом уровня налогообложения доходов субъектов малого бизнеса. Это относится как к хозяйствующим субъектам с небольшим годовым оборотом (выручка от реализации продукции),

так и к тем, у которых он превышает 1 млрд сумов (около 100 тыс. долл. США). В случае превышения этой суммы предприятия автоматически переходят на общеустановленный режим налогообложения, предполагающий обязательную уплату НДС и налога на прибыль.

Субъекты малого предпринимательства, у которых годовой оборот не превышает 1 млрд сум с 2019 г. стали оплачивать вместо 2 налогов (единый налоговый платеж и единый социальный платеж) уже 5 налогов и обязательных платежей: единый налоговый платеж, единый социальный налог, налоги на землю, водные

ресурсы и имущество. Индивидуальные предприниматели с годовым оборотом от 100 млн сум до 1 млрд сум также перешли на уплату единого налогового платежа (ЕНП).

В целом налоговая нагрузка на экономику незначительно снизилась с 26,5% в 2018 г. до 26,1% к ВВП - в 2019 г. (с учетом расходов государственных целевых фондов или ГЦФ). В тоже время, налоговое бремя, без учета расходов ГЦФ, наоборот, возросло за данный период с 19,4% до 21,4% к ВВП. Таким образом, в 2019 г. в результате реформы налогообложения произошло сокращение нагрузки на крупный бизнес и ее повышение – на малый и средний бизнес.

Реформа налогообложения, включая, отмена оборотных отчислений с выручки предприятий, расширение сферы применения НДС, оптимизация налоговых льгот и реализация других мер в целом обеспечили рост доходов Госбюджета с 79,1 трлн в 2018 г. до 112,2 трлн сумов – в 2019 году, или в 1,42 раза.

Основным источником формирования бюджетных средств по-прежнему остаются поступления по косвенным налогам. Несмотря на снижение за период 2018-2019 гг. их доли в структуре доходной части Госбюджета на 10,4%, поступления по косвенным налогам за 2019 г. составили 41,4% от общих доходов бюджета (Рис. 1).

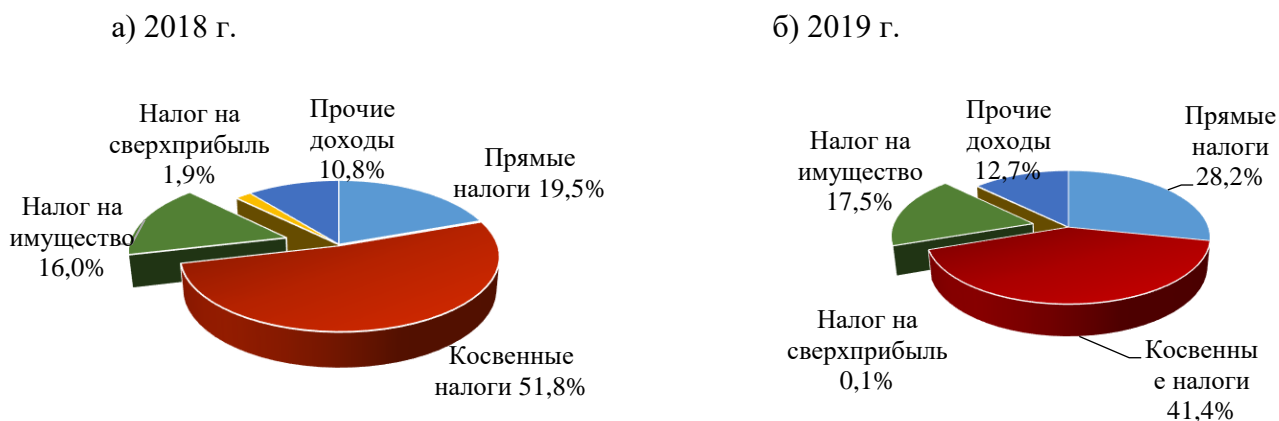

Рисунок 1 – Структура доходов Госбюджета РУз (в%)

Источник: составлено авторами на основе данных Министерства финансов РУз

Снижение доли косвенных налогов в структуре Госбюджета является результатом сокращения с 1 октября 2019 г. ставки НДС с 20% до 15%, изменения механизма взаиморасчетов между крупными государственными предприятиями и государством по НДС, снижения ставок акцизного налога и импортных пошлин на завозимую продукцию.

Увеличение удельного веса прямых налогов в структуре бюджетных доходов с 19,5% в 2018 г. до 28,2% в 2019 г. связано с реализацией положений Концепции совершенствования налоговой политики, направленной на усиление роли прямых налогов при формировании бюджетных средств (рост количества налогоплательщиков, отмена льгот и преференций).

Доля ресурсных платежей и налога на имущество в Государственном бюджете за тот же период незначительно возросла: с 16,0% до 17,5%. В 2019 г. в этой сфере налогообложения существенных реформ не проводилось (за исключением индексации налога на потребление водных ресурсов и земельного налога, сниже-

ния ставки налога на имущество юридических лиц).

Анализ влияния каждой группы налогов на динамику поступлений средств в Государственный бюджет показывает, что наибольшее воздействие оказал рост прямых налогов. За период 2018-2019 гг. значение этого фактора возросло с 13,2% до 47,1%, что связано с расширением налогооблагаемой базы налога на прибыль, ростом числа налогоплательщиков, а также действием иных факторов.

С 1 января 2020 г. в соответствии с Законом Республики Узбекистан от 30 декабря 2019 года №ЗРУ-599 в Узбекистане введен Налоговый кодекс в новой редакции [5]. В связи с его введением в действие в налоговое законодательство внесено множество изменений, в частности:

вместо ЕСП введен социальный налог, ЕНП – налог с оборота, фиксированного налога – НДФЛ в фиксированном размере;

из состава Налогового кодекса выведены разделы по государственной пошлине, сборам за право продажи отдельных видов товаров

(алкогольной продукции). Они будут регулироваться отдельным законом;

бонусы для недропользователей, которые являются специальными платежами разового характера, перенесены в закон «О недрах»;

отменены специальные налоговые режимы для рынков, сельхозпроизводителей и некоторых других сфер с переводом их на уплату общеустановленных налогов в зависимости от годового оборота;

индивидуальным предпринимателям предоставляется право выбора уплаты НДС на основе декларации, либо продолжать уплачивать налог в фиксированной сумме, которая с 2020 года в среднем снижена на 25%.

Введены существенные новшества в систему налогового администрирования, в частности введен новый порядок проведения налогового контроля, предоставляющий право налоговым органам на основе риск-анализа назначать камеральные налоговые проверки, выездные налоговые проверки и налоговый аудит. Все хозяйствующие субъекты разделяются на три сегмента – зелёная, жёлтая и красная дорожки (в зависимости от степени опасности уклонения от уплаты налогов).

Таким образом, с 2020 года в Узбекистане действует полноценная налоговая система, которая охватывает деятельность подавляющего количество хозяйствующих субъектов. При этом действующие фискальные инструменты сформированы на основе требований Концепции совершенствования налоговой политики, принятой в 2018 году.

Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев, выступая 8 января 2019 г. на видеоселекторном совещании, отметил, что главная цель налоговой реформы состоит в том, чтобы обеспечить экономическую стабильность в этом и последующих годах. Для этого необходимо поддерживать предпринимательство и поступательно наращивать доходы бюджета [6].

Внесенные за последние годы изменения в налоговом законодательстве оказывают существенное влияние как на экономику в целом, так и на деятельность юридических и физических лиц, формирование средств Государственного бюджета.

Необходимо отметить, что процесс совершенствования налоговых отношений непрерывен. Успех налоговых преобразований определяется научной обоснованностью системных преобразований. Исторический промежуток между этапами налоговых преобразований «зависит от степени соответствия экономическому базису используемой системы налогообложе-

ния на момент проведения реформы налогообложения».

На наш взгляд, методические и практические положения любой налоговой системы должны исходить из установленных научно-методологических основ и принципов налогообложения, а также целей экономической политики страны на соответствующем этапе своего развития. От выбора обоснованных методологических основ налогообложения и соответствующих налоговых механизмов во многом зависит эффективность мер по совершенствованию системы налогообложения в целом.

Развитие научных основ налогообложения показало, что за последние столетия использовались такие концепции ведущих экономистов, как «теория обмена», «теория обмена эквивалентов», «теория удовлетворения коллективных потребностей», «теория удовлетворения общественных потребностей». Их объединяло одно общее утверждение о том, что налоги – это плата налогоплательщиков за услуги государства (суммарная величина налогов должна быть эквивалентной ценности услуг государства) [7].

В то же время, в теории налогообложения сложилось и другое направление, в котором «налоги» и «государственное фискальное регулирование» – это «зло», которое должно быть максимально сокращено [8]. К этому направлению относится современная теория «экономики предложения», инструменты которой широко использовались на практике после ослабления действия кейнсианских подходов.

Перед тем, как сделать обоснованный выбор в пользу применения той или иной научной теории и соответствующих механизмов налогообложения нужно найти компромисс по такому важному, стратегическому вопросу: что страна хочет получить в результате реформы налогового-бюджетной политики – страну «тружеников» или преимущественно «иждивенцев» [9]?

На наш взгляд, выбор крайности при осуществлении любого из этих двух направлений может привести к негативным тенденциям в социально-экономическом развитии общества (либо чрезмерное доминирование рыночных отношений во всех сферах жизни, потеря взаимовыгодных отношений между поколениями людей, либо – централизованное распределение дефицитных ресурсов, что было в условиях плановой экономики).

Если мы выбираем оптимальный путь развития (высокий уровень стимулирования деятельности тружеников коммерческого сектора), то, на наш взгляд, преимущественно нужно использовать принципы и механизмы, выте-

кающие из «теории обмена» и ее более поздних направлений («теория эквивалентов» и т.д.). Ключевое утверждение этой теории состоит в том, что сумма всех налогов, оплаченных налогоплательщиками, должна быть эквивалентной суммарной ценностью услуг государства для налогоплательщиков – не вызывает сомнений [10]. При соблюдении этого принципа подавляющая часть налогоплательщиков будет работать в официальной сфере и оплачивать причитающиеся налоги и сборы.

Исследование научных основ налогообложения и их использование при проведении налоговых реформ в Узбекистане позволило обнаружить определенные закономерности, присущие различным экономическим теориям налогообложения и развития страны в целом.

Так, Селигмен Б. [11], представитель «теории обмена» в поздних ее вариантах, предлагал в начале развития экономики использовать пропорциональную систему налога на доходы физических лиц, а после этого – внедрять прогрессивную шкалу. В Узбекистане с 1 января 2019 г. осуществлен переход к плоской шкале НДФЛ при ставке 12%, что, на наш взгляд, вполне обоснованно. Преждевременное использование прогрессивной шкалы привело к росту масштабов неофициальной деятельности и потере значительных бюджетных средств.

Рикардо Д. [8], представитель классической школы, отмечал, что налогами должны облагаться в первую очередь предметы роскоши и выдвинул идею необлагаемого минимума. Между тем в Узбекистане в ходе реформы налогообложения с 1 октября 2019 г. были отменены льготы по НДС на 9 видов продовольственной продукции первой необходимости. Кроме того, с 1 января 2019 г. отменен необлагаемый минимум при исчислении НДФЛ.

Можно конечно предположить, что одномоментное повышение цен на продовольственные товары первой необходимости, имевшее место в результате реформы НДС (расширение сферы его действия), будет компенсировано снижением ставки НДФЛ до 12% и отменой страховых взносов граждан в размере 8%. Однако, на практике получилось так, что покупательная способность граждан в 2019 г., получающих более низкие доходы, в результате проведенной реформы налогообложения снизилась, что свидетельствует о явном противоречии с основополагающим принципом, сформулированным Давидом Рикардо.

На наш взгляд, налоговая система Узбекистана после введения с 1 января 2019 г. новшеств и реализации с 1 января 2020 г. требований Налогового кодекса в новой редакции в

настоящее время все еще находится на этапе трансформации. Процесс корректировки механизмов налогообложения еще продолжается. Так, 19 июня 2020 г. в Узбекистане были утверждены новые меры по упорядочению предоставления налоговых и таможенных льгот [12]. Данным нормативным документом предусматривается, что льготы, предусмотренные актами налогового законодательства по налогам, не распространяются на социальный налог, если в них прямо не указано освобождение от данного налога. Кроме того, были внесены уточнения по использованию льгот по НДС, налогообложения иностранных компаний и иностранных инвестиций, обложения участников свободных экономических зон, экспортеров и других участников производственно-хозяйственной деятельности. Как эти новшества повлияют на экономику, бизнес и граждан будет известно только по итогам 2020 года.

Современная система налогообложения, сложившаяся в республике, включает в себя элементы различных научных школ (неоклассической, кейнсианской и др.). В то же время можно увидеть, что отдельные методологические подходы и методики, используемые в Узбекистане, постепенно склоняются в сторону либерального, неоклассического направления.

В результате реализации этой стратегии по итогам 2019 г. в стране имеет место опережающий рост расходов Госбюджета над его доходами, а также – растет быстрыми темпами внешний долг. В связи с этим проводимую в последние годы в республике фискальную политику в большей степени можно охарактеризовать как экспансионистскую.

Действие фискальной политики в краткосрочной перспективе должно быть направлено на сдерживание уровня инфляции, сокращение давления на рост потребительских цен, снижение сферы теневой экономики и расширение занятости, расширение доступа занятых работников и лиц, получающих доходы из бюджета, к товарам и услугам, включенным в потребительскую корзину, медицинским и образовательным услугам (увеличиваясь поэтапно по мере роста реальных доходов населения).

Для реализации этих первоочередных задач целесообразно внести определенные корректировки в действующие инструменты налогообложения, вытекающие из научно-методологических положений и практического опыта стран, использующих социально-ориентированную концепцию развития. В частности, отдельные подходы, вытекающие из теории общественных (коллективных) потребностей (теории обмена), можно использовать

при совершенствовании классификации налоговых платежей.

До настоящего времени в налоговом законодательстве Узбекистана недостаточное внимание уделяется улучшению классификации налоговых платежей и их учету при ценообразовании, что искажает расчеты уровня налоговой нагрузки на деятельность предприятий и отраслей экономики. В Налоговом кодексе в новой редакции классификация налогов и сборов представлена слишком в обобщающем виде (представлено всего лишь две общие группы: налоги и сборы).

На наш взгляд, в целях повышения качества расчетов налоговой нагрузки на деятельность хозяйствующих субъектов большое зна-

чение имеет группировка налогов и обязательных отчислений по признакам «регулярности» выплаты налогов и «делимости» предоставляемых государством населению общественных услуг. Среди экономистов до настоящего времени пока еще нет единого мнения о том, какие налоги и платежи можно отнести к вышеперечисленным группам.

В этих целях предлагается осуществлять группировку налоговых и других обязательных платежей по следующим укрупненным группам: Налоги; Отчисления и взносы; Сборы и государственные пошлины. По каждой из этих групп следует четко определить их экономическую сущность и функции (табл. 2).

Т а б л и ц а 2

Группировка налогов и других платежей по признакам «регулярности» их уплаты и «делимости» услуг, предоставляемых государством

№ группы	Наименование	Характеристика
1	Налоги	регулярные обязательные платежи за общественные «неделимые» блага или услуги, предоставляемые государством всем гражданам страны без учета их вклада в создании национального богатства. Граждане на безвозмездной основе пользуются этими услугами либо сразу при рождении, либо по мере наступления определенных обстоятельств, установленных государством. При ценообразовании эти расходы налогоплательщиков предлагается учитывать в валовой прибыли.
2	Отчисления и взносы	регулярные платежи за использование в коммерческих и некоммерческих целях человеческих, земельно-водных и других общественных благ. При ценообразовании данные расходы налогоплательщиков предлагается учитывать в себестоимости продукции.
3	Сборы и государственные пошлины	единовременные платежи за услуги государства индивидуального характера, предоставленные физическим и юридическим лицам, уплата которых является одним из условий совершения в отношении плательщиков юридически значимых действий со стороны представителей государственных интересов в качестве компенсации за оказание данных услуг (например, платежи при оформлении документов и выдачу разрешений и др.). Расходы предприятий по этим услугам предлагается учитывать в себестоимости продукции.

Источник: разработано авторами

При этом название налога, отчисления, взноса или сбора должно четко вытекать из его специфической функции.

Учитывая, что все расходы консолидированного госбюджета в цивилизованной экономике должны осуществляться ради налогоплательщиков и установленных групп иждивенцев, т.е., для населения, то правительству следует определиться: какие расходы юридических лиц должны возмещаться за счет их доходов (прибыли), а какие - за счет себестоимости продукции, или иных источников. Это позволит со-

здать условия для оптимизации налоговой нагрузки на коммерческую деятельность хозяйствующих субъектов и тем самым, формировать для них одинаковые конкурентные условия (базовый критерий для формирования цивилизованной рыночной экономики), способствовать сокращению издержек и росту конкурентоспособности производимой продукции.

В зависимости от того, в какой группе находится соответствующий налог или обязательный платеж, должно меняться и его место при ценообразовании. По каждой из этих нало-

говых групп предлагается устанавливать предельный уровень налоговой нагрузки по виду деятельности или по отрасли экономики. В этом случае, появится возможность на практике применить идею известного экономиста А. Лаффера [3], представителя «теории экономики предложения», о необходимости установления предельно допустимого уровня налогообложения на предприятие и отрасль.

Если обязательный платеж (налог) вносится за предоставление государством «неделимых» услуг, то расходы хозяйствующего субъекта на его уплату должны возмещаться за счет валовой прибыли. Если платеж осуществляется за конкретный предоставленный налогоплательщику общественный ресурс (недра, земельно-водные ресурсы, человеческий потенциал и др.), то эти расходы должны возмещаться за счет себестоимости производимой продукции или оказываемых услуг. Расходы налогоплательщика по оплате финансовых санкций должны осуществляться только за счет его прибыли. Эти положения необходимо включить в правила ценообразования при учете оплаты услуг государства, а также в Налоговый кодекс в новой редакции, действующий с 1 января 2020 года.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Поддержание баланса интересов бизнеса и государства по уровню налоговой нагрузки позволит создать благоприятные условия для достижения целей социально-экономического развития страны (повышение энергоэффективности и сокращение материалоемкости выпускаемой продукции, снижение выбросов загрязняющих веществ в окружающую среду, улучшение климата, стимулирование инновационного развития, расширение экспорта продукции с высокой степенью обработки и др.).

В условиях действия предлагаемой классификации появится возможность использовать дифференцированные ставки налогов и обязательных платежей в зависимости от сроков их действия, что позволит повысить эффективность действующих налоговых инструментов.

Ставки налогов за предоставление налогоплательщикам неделимых услуг предлагается устанавливать на срок 10-20 лет, а ставки обязательных отчислений и взносов, сборов и государственных пошлин, а также таможенных пошлин – устанавливать ежегодно или на 3 года. При использовании данного подхода у государства появится возможность оперативно влиять на финансовое состояние тех предприятий и отраслей экономики, деятельность которых во многом зависит от динамики мировых

цен на экспортируемое сырье, импортруемые материалы и комплектующие изделия (т.е. – от действия внешних и форс-мажорных факторов).

Предлагаемая группировка налогов и обязательных платежей, а также механизм установления ставок позволит использовать плавающие инструменты налогообложения для компенсации дополнительных расходов налогоплательщиков, что важно в условиях распространения коронавирусной пандемии и ее повторных всплесков (например, корректировка ставок отчислений и взносов за использование земельно-водных ресурсов и недр).

Внедрение предлагаемой группировки налогов, обязательных отчислений, сборов и пошлин вытекает из положений «теории обмена эквивалентов» и направлена на нахождение «компромисса» между налогоплательщиками и государством в условиях рыночной экономики.

В перспективе целесообразно продолжить работу по созданию налоговых стимулов, благоприятствующих развитию коммерческой сферы экономики, в частности - реального сектора.

Реальный сектор, в частности, промышленность, транспортная сфера, сельское хозяйство - являются ядром коммерческой сферы, в которых создаются материальные основы любого общества и формируется прибавочная стоимость. В сфере промышленности наибольшую важность для экономики имеет развитие сырьевых отраслей, энергетики, химической и нефтехимической сферы. Их устойчивое развитие создает предпосылки для развития других отраслей и сфер деятельности, создающих налоговых потенциал для государственного бюджета любой страны, а также для занятости населения.

Этот сектор экономики является главным источником средств, необходимых для проведения структурных реформ в национальной экономике. В связи с этим, целесообразно ввести такие налогово-бюджетные и другие инструменты, которые бы создавали условия для активизации производственно-хозяйственной деятельности в этой сфере (независимо от формы собственности предприятия). Субъекты этого сектора, в частности, владельцы бизнеса, менеджеры и наемные работники должны стать основными заказчиками реализуемых проектов и инноваций в занимаемой сфере, а также потребителями потребительских товаров и услуг, поступающих из других отраслей экономики.

Не вызывает сомнений тот факт, что реальный сектор экономике будет динамично развиваться в том случае, если создаваемые правила «рыночной игры» будут функциониро-

вать справедливо и на солидарной основе. В формировании бюджетных и страховых ресурсов должны участвовать как владельцы бизнеса и работодатели, так и наемные работники (например, как это работает в Германии, Норвегии, Финляндии).

Субъекты реального сектора экономики в развитых странах формируют значительную часть бюджетных средств и одновременно, являются потребителями многочисленных товаров, работ и услуг (в том числе - потребительских). Они формируют вокруг себя масштабные кластеры, которые включают в себя производство комплектующих изделий, ремонт основных средств, сервисное обслуживание продукции, питание, лечение, страховка, досуг, отдых работников, консалтинговые услуги и другие сектора (включая – частные детские сады, школы, ВУЗы и т.п.). Это создает дополнительные возможности для расширения занятости, доходов населения и бюджета страны, расширение экспортной деятельности.

В этих условиях «рынок» и «рыночные» рычаги (налоги, страховые взносы, вычеты из налогов и др.) помогут изменить мышление человека, раскрыть его творческий потенциал и нацелит деятельность занятых на расширение производства качественной, конкурентоспособной продукции, бережное отношение к ресурсам и окружающей среде. В данном случае «рынок» уже не будет являться фактором нарастания неравенства, несправедливого перераспределения собственности, а будет экономическим рычагом стимулирования высокопроизводительного, качественного труда и повышения уровня жизни населения, расширения доступа всех граждан к общепринятым ценностям.

В краткосрочной перспективе в целях улучшения действия механизмов налогообложения предлагаются следующие меры:

1. Для сокращения теневой занятости необходимо создать условия для повышения стимулирующей роли оплаты труда. Это можно сделать при помощи ускорения внедрения механизма обязательного медицинского страхования (ОМС) на основе введения страховых взносов (предусматривалось ввести в 2021 году). На начальном этапе источниками средств ОМС могут являться поступления от части акцизного налога, НДФЛ и Социального налога. В дальнейшем с 2022 года целесообразно ввести специальные страховые отчисления от заработной платы занятых работников.

2. Расширить возврат части средств по НДФЛ в виде вычетов при декларировании данного налога для определенных видов расхо-

дов населения (диагностика заболеваний, лечение, протезирование, оплата некоторых коммунальных услуг и т.п.);

3. Пересмотреть порядок налогообложения имущества юридических и физических лиц в связи с переходом от кадастровой стоимости на рыночную стоимость имущества.

4. Осуществить гармонизацию ставок акцизного налога и таможенных пошлин в связи с усилением интеграционных процессов в рамках возможного вступления Узбекистана в ВТО и ЕАЭС.

5. Установить обоснованный размер годового оборота (выручки) предприятий при выборе режима налогообложения.

6. Разработать фискальные инструменты, обеспечивающие устойчивость формирования бюджетных средств и одновременно, смягчение негативного влияния коронавируса и других шоков на бизнес и население.

Принятие вышеперечисленных мер позволит создать дополнительные возможности для сокращения теневой сферы, расширения занятости в сферах малого, среднего и крупного бизнеса, противодействия внешним шокам и вызовам, поддержки уязвимых слоев населения.

В среднесрочной и долгосрочной перспективе в условиях посткоронавирусного развития национальной экономики целесообразно создавать такие условия налогообложения, которые бы способствовали масштабной «перезагрузке» производственно-хозяйственной деятельности хозяйствующих субъектов и помогли решению следующих задач:

обеспечение государственного бюджета и внебюджетных фондов средствами, необходимыми для финансирования приемлемых расходов государства;

легализация деятельности юридических и физических лиц (сокращение теневой занятости до приемлемого уровня);

обеспечение юридических лиц, осуществляющих свою деятельность в реальном секторе экономики оборотными средствами, достаточными для активизации бизнеса в условиях действия правил формирования «зеленой экономики», ресурсосбережения, экологической устойчивости и инновационного развития;

сокращение диспропорции в уровне развития регионов страны;

снижение уровня неравенства среди населения и его различных слоев, сокращение бедности и обеспечение доступа всех граждан страны к общечеловеческим базовым ценностям (на поэтапной основе).

Современная, эффективная налоговая система должна стимулировать повышение конкурентоспособности национальной экономики, создавать условия для роста покупательной способности доходов работников, занятых в реальном секторе экономики, расширения производства инновационной продукции и товаров с высокой добавленной стоимостью, стимулирования ресурсо- и энергосбережения, обеспечения экологической устойчивости, поощрения здорового образа жизни населения.

Литература

1. Элмирзаев С. Э. *Совершенствование налоговых отношений в управлении корпоративными финансами*. Автореферат диссертации канд. эконом. наук. Ташкент, 2017.
2. Пинская М. Р., Тихонова А. В. *Государственная финансовая поддержка АПК: налоговые и бюджетные инструменты*. Монография. Москва: ИНФРА-М, 2016.
3. Лаффер А., Сеймур Дж. *Экономическая теория уклонения от налогов*. Москва, 1979.
4. О Концепции совершенствования налоговой политики Республики Узбекистан. Указ Президента Республики Узбекистан от 29.06.2018 г. №УП-5468.
5. О внесении изменений и дополнений в Налоговый кодекс Республики Узбекистан. Закон Республики Узбекистан от 30.12.2019 г. №ЗРУ-599.
6. Мирзиёев Ш. Наш единственный путь – увеличивать число предпринимателей, реализовать деловой потенциал людей. URL: <https://www.gov.uz/ru/news/view/25840> (дата обращения 12.04.2020)
7. Смит А. *Исследования о природе и причинах богатства народов*. Антология экономической классики. В 2-х томах. Т.1. Москва: МП «ЭКОНОВ», 1993.
8. Рикардо Д. *Начала политической экономии и налогового обложения*. Москва: Эксмо, 2007.
9. Воронин С. Методы сокращения бедности в Узбекистане. *Общество и экономика*. 2020. №4. С.104-105.
10. Эрхард Л. *Благосостояние для всех*. Москва: Начала-Прес, 1991.

Стаття надійшла
до редакції : 01.06.2020 р.

11. Селигмен Б. *Основные течения современной экономической мысли*. Москва: Прогресс, 1968.
12. Об отмене отдельных налоговых и таможенных льгот. Указ Президента Республики Узбекистан от 19.06.2020 г. №УП-6011.

References

1. Elmirzaev, S. E. (2017). *Improving tax relations in corporate finance management*. Abstract of dissertation in economic sciences. Tashkent.
2. Pinskaya, M. R., Tikhonova, A. V. (2016). *State financial support of the agro-industrial complex: tax and budgetary instruments*: monograph. Moscow: INFRA-M.
3. Laffer, A., Seymour, J. (1979). *Economic theory of tax evasion*. Moscow.
4. On the Concept of improving the tax policy of the Republic of Uzbekistan. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated June 29, 2018 No. UP-5468
5. On introducing changes and additions to the Tax Code of the Republic of Uzbekistan. The Law of the Republic of Uzbekistan dated December 30, 2019 No. ZRU-599.
6. Mirziyoyev, Sh: Our only way is to increase the number of entrepreneurs and realize the business potential of people. Source: <https://www.gov.uz/ru/news/view/25840> (Accepted 12 April 2020)
7. Smith, A. (1993). *Research on the nature and causes of the wealth of peoples*. Anthology of economic classics. In 2 volumes. T.1. Moscow: MP "ECONOV".
8. Ricardo, D. (2007). *The beginning of political economy and taxation*. Moscow: Eksmo.
9. Voronin, S. (2020). Methods of poverty reduction in Uzbekistan. *Society and Economics*, 4, 104–105.
10. Erhard, L. (1991). *Welfare for all*. Moscow: Start-Press.
11. Seligman, B. (1968). *The main trends of modern economic thought*. Moscow: Progress.
12. On the abolition of certain tax and customs benefits. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 06/19/2020 No. UP-6011.

Стаття прийнята
до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Расулев А. Ф. Реформа налогообложения в Республике Узбекистан: новые риски и новые возможности / А. Ф. Расулев, С. А. Воронин // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 60–70.

УДК 657.633.5

JEL Classification: H83, M42

СТОЛЯРЧУК Г. В.¹, ШЕВЕЛІН М. С.²ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ В НІМЕЧЧИНІ:
ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД ТА МЕТОДОЛОГІЯ

DOI: 10.32620/cher.2020.2.09

Постановка проблеми. На сьогоднішній день досі існує дискусійне питання щодо введення у практику внутрішнього аудиту міжнародних стандартів. Як показав досвід зарубіжних країн, не всі країни підтримують застосування міжнародних стандартів, деякі, дотримуються думки, що краще використовувати національні стандарти. Однією з таких країн є Німеччина з її особливостями історичного та методологічного розвитку внутрішнього аудиту. *Метою дослідження* була розробка науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення процесу організації внутрішнього аудиту на прикладі досвіду Німеччини. *Об'єкт дослідження.* У статті увага приділяється дослідженню організації внутрішнього аудиту на підприємствах Німеччини. *Методи, використані в дослідженні* - це системний підхід, порівняння, методи індукції та дедукції. *Гіпотеза дослідження* полягає в тому, що якість організації внутрішнього аудиту на підприємстві залежить від ефективності розроблених методологічних основ та нормативно-правового регулювання аудиту у певній країні. *Виклад основного матеріалу.* У нинішніх економічних умовах важливе місце належить дослідженням ролі внутрішнього аудиту та його місця серед інших видів контрольних процедур. Від надійності результатів внутрішнього аудиту залежить ефективність функціонування підприємства, яка в свою чергу впливає на ефективність всього суспільного виробництва. У міжнародній практиці внутрішній аудит давно отримав своє визнання. Німеччина є однією з розвинутих європейських країн. Тому розглянуті питання організації в компаніях Німеччини системи внутрішнього контролю, управління ризиками, побудови служб внутрішнього аудиту, включаючи застосування стандартів внутрішнього аудиту, виходячи із законодавства ФРН і ЄС. *Оригінальність та практична значимість дослідження* полягає у розробці підходу до організації внутрішнього аудиту, що базується на урахуванні особливостей національного законодавства певної країни. *Висновки.* Результати досліджень підтверджують можливість застосування підходу до організації внутрішнього аудиту, що базується на урахуванні особливостей національного законодавства в Україні. Перспективою подальших досліджень стане подальший аналіз нормативно-правових положень організації внутрішнього аудиту Європейських країн на підприємствах різних організаційно-правових форм.

Ключові слова:

внутрішній аудит, міжнародні стандарти, методологія, контролінг, підприємства.

**EXPERIENCE OF INTERNAL AUDIT ORGANIZATION IN GERMANY:
HISTORICAL OVERVIEW AND METHODOLOGY**

Formulation of the problem. To date, there is still a debatable issue regarding the introduction of international standards in the practice of internal audit. As the experience of foreign countries has shown, not all countries support the application of international standards, some are of the opinion that it is better to use national standards. One of such countries is Germany with its peculiarities of historical and methodological development of internal audit. *The purpose of the research* was to develop scientific and practical recommendations for improving the process of organizing internal audit on the example of the experience of

¹ **Столярчук Ганна Володимирівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри «Фінанси», Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Stoliarchuk Hanna, Ph.D. in Economic, Associate Professor of Finances Department National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-5046-4298

e-mail: a.stolyarchuk@khai.edu

² **Шевелін Марія Сергіївна**, студент спеціальності 071 «Облік і оподаткування», Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна.

Shevelin Maria, student of 071 Accounting and Taxation Speciality, National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0001-7317-8115

e-mail: mashashevelin3@gmail.com

Germany. *The object of research.* The article focuses on the study of the organization of internal audit in German enterprises. *The methods used in the research* are a systematic approach, comparison, methods of induction and deduction. *The hypothesis of the research* is that the quality of the organization of internal audit at the enterprise depends on the effectiveness of the developed methodological framework and regulatory regulation of audit in a particular country. *The statement of basic materials.* In the current economic environment, an important place belongs to the study of the role of internal audit and its place among other types of control procedures. The reliability of the results of internal audit depends on the efficiency of the enterprise, which in turn affects the efficiency of all social production. In international practice, internal audit has long been recognized. Germany is one of the developed European countries. Therefore, the issues of organization of internal control systems in German companies, risk management, construction of internal audit services, including the application of internal audit standards, based on the legislation of Germany and the EU. *Originality and practical significance of the research* lies in the development of an approach to the organization of internal audit, based on the peculiarities of the national legislation of a particular country. *Conclusions and perspectives of further research.* The results of the research confirm the possibility of applying the approach to the organization of internal audit, which is based on the peculiarities of national legislation in Ukraine. The prospect of further research will be a further analysis of the legal provisions of the organization of internal audit of European countries at enterprises of various organizational and legal forms.

Key words:

internal audit, international standards, methodology, controlling, enterprises.

**ОПЫТ ОРГАНИЗАЦИИ ВНУТРЕННЕГО АУДИТА В ГЕРМАНИИ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР И МЕТОДОЛОГИЯ**

Постановка проблемы. На сегодняшний день до сих пор существует дискуссионный вопрос о введении в практику внутреннего аудита международным стандартам. Как показал опыт зарубежных стран, не все страны поддерживают применение международных стандартов, некоторые придерживаются мнения, что лучше использовать национальные стандарты. Одной из таких стран является Германия с ее особенностями исторического и методологического развития внутреннего аудита. *Целью исследования* была разработка научно-практических рекомендаций по совершенствованию процесса организации внутреннего аудита на примере опыта Германии. *Объект исследования.* В статье внимание уделяется исследованию организации внутреннего аудита на предприятиях Германии. *Методы, использованные в исследовании* - это системный подход, сравнение, методы индукции и дедукции. *Гипотеза исследования* заключается в том, что качество организации внутреннего аудита на предприятии зависит от эффективности разработанных методологических основ и нормативно-правового регулирования аудита в определенной стране. *Изложение основного материала.* В нынешних экономических условиях важное место принадлежит исследованиям роли внутреннего аудита и его места среди других видов контрольных процедур. От надежности результатов внутреннего аудита зависит эффективность функционирования предприятия, которая в свою очередь влияет на эффективность всего общественного производства. В международной практике внутренний аудит давно получил свое признание. Германия является одной из развитых европейских стран. Поэтому рассмотрены вопросы организации в компаниях Германии системы внутреннего контроля, управления рисками, построения служб внутреннего аудита, включая применение стандартов внутреннего аудита, исходя из законодательства ФРГ и ЕС. *Оригинальность и практическая значимость исследования* заключается в разработке подхода к организации внутреннего аудита, основанного на учете особенностей национального законодательства определенной страны. *Выводы и перспективы дальнейших исследований.* Результаты исследований подтверждают возможность применения подхода к организации внутреннего аудита, основанного на учете особенностей национального законодательства в Украине. Перспективой дальнейших исследований станет дальнейший анализ нормативно-правовых положений организации внутреннего аудита Европейских стран на предприятиях различных организационно-правовых форм.

Ключевые слова:

внутренний аудит, международные стандарты, методология, контроллинг, предприятия.

Постановка проблеми. Дослідження історії та методології організації внутрішнього аудиту в провідних Європейських країнах свідчать про те, що українські фахівці приділяють цій проблемі недостатньо уваги. А при

розробці міжнародних стандартів внутрішнього аудиту, як показав досвід Німеччини, не враховуються особливості національного законодавства та економічні умови розвитку

країни, що призводить до різних ускладнень у практичній діяльності аудиторів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існують результати досліджень концептуальних основ внутрішнього аудиту у Німеччині таких українських та російських вчених, як: Ф. Бутинець [1], О. Іванов [2], О. Петрик [3], В. Терехова [4] та інших. Є наукові роботи, що належать німецьким вченим таким, як: Й. Вебер [5], Е. Майер [6], Р. Манн [7], Х. Куппер [8], В. Пеймоллер [9], Т. Райхман [10], Х. Фольмут [11], Д. Хан [12], П. Хорват [13], Д. Шнайдер [14] та іншим. Однак чіткого вирішення проблеми організації внутрішнього аудиту, орієнтованого на сучасні потреби національної економіки та права певної країни не має. Тому окреслена проблема є актуальною і потребує дослідження.

Мета статті. Метою статті є запропоновання підходу до організації внутрішнього аудиту суб'єктів господарювання, що базується на урахуванні особливостей національного законодавства та економічних умов розвитку певної країни, на прикладі Німеччини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка методології внутрішнього аудиту є неможливою без вивчення досвіду попередників. Окрім аналізу вітчизняних джерел, необхідно звертати увагу на роботи іноземних теоретиків та практиків внутрішнього аудиту. Подібний обмін досвідом сприяє пришвидшенню процесу вдосконалення галузі внутрішнього аудиту та формування багажу необхідних знань та навичок, відповідно до вимог динамічного ринкового середовища.

Вивчення вітчизняних та іноземних літературних джерел [1-14], у яких розглядалися проблеми внутрішнього контролю, показало, що дане питання по різному трактується представниками різних економічних шкіл. Так, організація внутріфірмового контролю за ефективністю та результативністю радянською школою називалася внутрішньогосподарським контролем, американською — внутрішнім аудитом, європейською — контролінгом. Отже, німецькі дослідники [5-14] отожднюють внутрішньофірмовий контроль з контролінгом. Тому, звернімося до історії виникнення внутрішнього аудиту у Німеччині.

Обліково-аудиторські компанії з'явилися в Німеччині у кінці дев'ятнадцятого століття. У 1907 році аудит

почали вивчати у Лейпцигській колегії комерції [4]. Однак у комерційному законодавстві Німеччини термін «аудит» з'являється з 1931 року, коли аудит став обов'язковим для всіх великих компаній. З 01.11.1961 року у ФРН діяв закон «Про аудит», який у 1975 році було доповнено, і в такому вигляді він діє у теперішній час.

В Німеччині зареєстровано більш ніж 1150 аудиторських фірм [9]. Однак, діяльність внутрішніх аудиторів Німеччини координує Інститут внутрішніх аудиторів. Починаючи з 1995 р., Інститут внутрішніх аудиторів Німеччини активно бере участь у всесвітній координації та глобальних структурах професії завдяки членству в Міжнародному Інституті внутрішніх аудиторів. Члени Інституту внутрішніх аудиторів Німеччини беруть участь у численних комітетах Міжнародного Інституту внутрішніх аудиторів та заходах із представлення європейських та національних інтересів професії внутрішнього аудиту. Комітети Міжнародного Інституту внутрішніх аудиторів регулярно змінюються на міжнародному рівні.

Місією внутрішнього аудиту, як історично склалося, є збільшувати та зберігати вартість організації шляхом надання ризикорієнтованих та об'єктивних аудиторських послуг, консультацій та компетентних висновків.

Міжнародні основи професійної практики (IPPF) – це концептуальні основи, які організують авторитетне керівництво, оприлюднене Інститутом внутрішніх аудиторів. Інститут внутрішнього аудиту по всьому світу надає авторитетне керівництво, як обов'язкове та і рекомендоване. Обов'язковими елементами міжнародних основ професійної практики внутрішнього аудиту є:

- основні принципи професійної практики внутрішнього аудиту;
- визначення внутрішнього аудиту;
- кодекс етики;
- міжнародні стандарти для професіоналів;
- положення з практики внутрішнього аудиту (стандарти).

Основні принципи професійної практики внутрішнього аудиту наступні [9]:

- демонструвати чесність;
- демонструвати компетентність та належну професійну ретельність;

- бути об'єктивним і уникати неправомірного впливу;
- спрямовувати свою діяльність відповідно до стратегій, ризиків та цілей організації;
- мати належну підзвітність та адекватну забезпеченість ресурсами;
- демонструвати якісну роботу та постійне вдосконалення;
- ефективно надавати інформацію;
- надавати ризик-орієнтовані аудиторські послуги;
- демонструвати глибоке розуміння, проактивність та орієнтуватися на майбутнє;
- сприяти позитивним змінам в організації.

Інститут внутрішніх аудиторів Німеччини публікує результати роботи, а також подальший розвиток внутрішнього аудиту в теорії та практиці. Міжнародний Інститут внутрішніх аудиторів пропонує сертифікати в галузі внутрішнього аудиту та семінари для підготовки до іспиту. Іспити для отримання цих всесвітньо визнаних професійних кваліфікацій зараз проводяться у формі комп'ютерного тестування. Інститут Внутрішніх аудиторів Німеччини пропонує кваліфікацію внутрішнього аудитора (DIPR) з 2011 року. Кваліфікація внутрішнього аудитора являє собою професійну базову кваліфікацію без галузевого спрямування та документальних поглиблених базових знань досвідчених аудиторів. Ця подальша освіта спрямована на тих, хто хотів би продемонструвати знання важливих професійних базових знань про стандарти, методологію та процес внутрішнього аудиту. Крім того, внутрішній аудитор (DIPR) підтверджує знання у спеціальних галузях, що стосуються аудиту (таких як ІТ, шахрайство, аналітика) та важливих сферах бізнесу (фінансування, облік витрат, стратегічний контролінг та корпоративне управління). Навчання спрямоване насамперед на випускників професій, що потребують спеціальної підготовки (наприклад, банківських службовців або фахівців зі збуту на промислових підприємствах) та / або випускників університетів. Залежно від кваліфікації необхідний практичний досвід (мінімум 1 рік). Національні правові та нормативні питання враховуються як під час підготовки до іспиту на отримання сертифікату внутрішнього аудитора Німеччини, так і під час іспиту. Екзаменаційна та

підготовча література здебільшого написана німецькою мовою.

Головне завдання внутрішнього аудиту в Німеччині, яке в минулому містилося лише з перевірки та оцінювання системи внутрішнього контролю, тепер є таким, що включає у себе одночасно складові трьох галузей, а саме: управління ризиками, контролю та державного управління. Професор Волкер Х. Пеймоллер у своїй роботі [9, с.17] наголошує на тому, що внутрішній аудит є як реактивним, так і профілактичним, тобто таким, що діє на випередження: «Die interne Revision erbringt unabhängige und objektive Prüfungs- («assurance») und Beratungsdienstleistungen, welche darauf ausgerichtet sind, mehrwerte zu schaffen und die Geschäftsprozesse zu verbessern...».

Також, Пеймоллер у своїй роботі [9, с.17] акцентує увагу, що для працівників служб внутрішнього аудиту в Німеччині у край важливим є те, щоб до них не висувалися ніякі правові вимоги, за виключенням Закону «Про контроль та прозорість у підприємницькій сфері» (Gesetz zur Kontrolle und Transparenz im Unternehmensbereich - KonTraG) [15] та Циркуляру «Про мінімальні вимоги до управління ризиками» (Rundschreiben 09/2017 Mindestanforderungen an das Risikomanagement – MaRisk) [16]. Отже, ми бачимо, що окрім міжнародних стандартів у сфері внутрішнього аудиту існують й нормативно-правові акти ФРН, що також регулюють дану сферу. Саме за виконання положень вказаних вище нормативно-правових актів ФРН хочуть нести відповідальність внутрішні аудитори. І в цьому існує проблема. З одного боку міжнародні стандарти, що регулюють сферу внутрішнього аудиту, а з іншого боку національні нормативно-правові акти.

Внутрішній аудит у Німеччині також регламентований Законом «Про акціонерні товариства» (Das deutsche Aktiengesetz – AktG) [17] та Кодексом корпоративного управління (Der Deutsche Corporate Governance Kodex – DCGK) [18] як центральний елемент корпоративного управління, спрямований на формування системи внутрішнього контролю, завчасне виявлення небезпечних для компанії ризиків і управління ними.

У 2009 році в Німеччині був прийнятий Закон «Про модернізацію балансового права» (Das Gesetz zur Modernisierung des Bilanzrechts – BilMoG) [19], який теж регулює сферу внутрішнього аудиту. Поняття балансового права має європейське походження. Біля

витоків балансознавства як науки стояли юристи, що визначають баланс як основний документ, який зміг би підтвердити здатність власників розрахуватися зі своїми кредиторами і, можливий для використання в якості доказової бази при вирішенні різних питань у господарських спорах. В кінці дев'ятнадцятого – на початку двадцятого століть великі юристи Європи створили спеціалізовану галузь права – балансове право. Так, у 2009 році одним із напрямів реформи була дерегуляція та зниження витрат на користь малих та середніх компаній. З цією метою приватні підприємці звільнилися від зобов'язань із бухгалтерського обліку відповідно до комерційного законодавства, якщо вони лише мають малий бізнес. Крім того, у параграфі 267 Німецького комерційного кодексу (*Handelsgesetzbuch – HGB*), було підвищено на 20% порогові значення величини активів та виручки, за якими підприємства мають розділяти на три групи: малі, середні та великі. Групування підприємств за розміром впливає на обсяг їх інформаційних зобов'язань та на обов'язковість проведення аудиту.

Крім того, економічна система всіх рівнів у Німеччині регулюється директивами та іншими нормативними документами Євросоюзу [2]. Отже, ми бачимо, що на розвиток методології внутрішнього аудиту в Німеччині мають вплив як міжнародні стандарти, так і нормативно-правові акти ФРН та Євросоюзу.

Після дослідження німецьких літературних джерел [5-14] виявилось, що більшість німецьких економістів розуміють внутрішній аудит як контролінг. В той час українські економісти [1, 2] часто розуміють під внутрішнім аудитом внутрішньогосподарський контроль. Отже, вважаємо, що необхідно прояснити термінологічну плутанину, котра виникає внаслідок вживання слів «внутрішньогосподарський контроль» та «контролінг».

Практику контролінга було запозичено з Великої Британії як частину загальноприйнятої практики бізнесу відповідно до вимог правил «*Company Acts*» [4], що дійшли до нас із 1700-х років. Сам термін «*controlling*» зародився в Америці, в 70-ті роки поняття «контролінгу» потрапило в Західну Європу, а пізніше, на початку 90-х — у СНД [20]. Отже, «контролінг» походить від англійського «*to control*», «контролювати», «керувати», яке — у свою чергу, походить від французького

відповідника, котре перекладається як «реєстр», «документальна перевірка». Незважаючи на це, в англійських джерелах «контролінг» практично не застосовується: у Великобританії та США його замінили похідні терміни від «*management*» — «управляти» [20].

Дослідження літературних джерел [2, 3, 5-14] свідчать, що розуміння контролінгу, як підсистеми системи управління отримало найбільшого поширення у Німеччині. Подальший його розвиток носив двоякий характер устанавленні двох незалежних напрямів — англо-саксонської (американської) та європейської (німецької) моделі. Між цими підходами існують відмінності не лише концептуального, але й термінологічного характеру — в англо-саксонській практиці застосовується поняття «управлінський облік» (*management accounting*), а «контролінг» практично не застосовується, хоча фахівців, що здійснюють ведення управлінського обліку, називають контролерами [3].

Розробка ідеї контролінгу ґрунтувалася на практиці його застосування в дочірніх фінансових установах американських корпорацій [3]. У перші роки до появи німці ставилися до нього критично. Значною мірою це було пов'язано із невірним тлумаченням. Так, контролінг ототожнювали з контролем, а повноваження контролера перебільшувалися та розцінювалися як безпосередня загроза застосування штрафних санкцій для управлінців [3]. Згодом, апробувавши на практиці ідеї контролінгу, його стали сприймати позитивно, і чільним стало прагнення перенесення його ідей у практику фінансово-господарської діяльності підприємств Німеччини [3].

На сьогоднішній час у німецьких економістів не має одностайного підходу до розуміння процесу контролінгу і питання щодо його організації досі є дискусійним.

Так, Хорват П. [13], розглядаючи контролінг у розрізі цілей фінансової установи, вважає, що система контролю повинна забезпечувати керівництво інформацією та підштовхувати його до координування, реагування та адаптації до мінливих внутрішніх і зовнішніх умов для ефективної реалізації стратегічних цілей.

Райхман Т. [10], як і Ховат П., приділяє особливу увагу орієнтації контролінгу на результат (з урахуванням забезпечення ліквідності) і бачить основне завдання контролінгу в зборі та обробці інформації в процесі роз-

робки, координації та контролю виконання планів фінансової установи.

Інше бачення на розуміння контролінгу має Куппер Х.Ю [8]. Він вбачає центральну проблему контролінгу у координації системи управління фінансової установи.

Враховуючи думку Куппера Х.Ю. та Хорвата П., Вебер Й. [5] вважає, що контролінг — це в першу чергу, інструмент координації. В його інтерпретації контролінг є елементом управління соціальною системою, виконуючи свою головну функцію підтримки управлінського персоналу в процесі вирішення покладеного на нього завдання координації системи управління із акцентом, насамперед, на планування, контроль та інформування.

З точки зору Шнайдера Д. [14], завдання контролінгу, яке полягає у координації — в сенсі загальної координації управління (за Куппером й Вебером), має бути обмеженим. З одного боку, функція контролінгу повинна зводитися до розробки й координації окремих планів фінансової установи та зведення їх у

єдиний план, а з іншого боку — до внутрішнього виробничого обліку, який є більш пріоритетним для контролю, ніж процес досягнення планових показників, оскільки формує інформаційну базу для подальшого планування. Рекомендоване Шнайдером Д. обмеження функцій контролінгу властиве німецькій концепції контролінгу, у якій на перше місце ставиться комплекс завдань планування з інтегрованою системою планово-контрольних розрахунків на базі інформації внутрішнього виробничого обліку [14].

Після теоретичного аналізу сутності контролінгу, проведемо дослідження як у практичній діяльності підприємств реалізуються його функції. Розглянемо у таблиці 1, статистичну інформацію з обсягу додаткових послуг, що надаються внутрішніми аудиторами підприємств у Німеччині [21].

Середня питома вага підприємств, на яких надавалися додаткові види послуг внутрішніми аудиторами за період з 2011 по 2017 роки, подана в таблиці 1.

Т а б л и ц я 1

Питома вага підприємств, на яких внутрішніми аудиторами надавалися додаткові послуги

Додаткові види послуг з внутрішнього аудиту	Питома вага, %
Не має додаткових послуг	64,8
Відповідність стандартам чи нормам (Compliance)	11,9
Захист інформації (Datenschutz)	10,1
Управління якістю (Quality management)	2,3
Юридичні послуги (Recht)	0,8
Управління ризиками (Risikomanagement/Risikocontrolling)	10,9
Інші	13,4

Джерело: складено авторами на підставі [21]

Результати дослідження показали, що понад 95% підприємств-учасників мають власний відділ аудиту. У п'ятьох організаціях аудитор виконує функцію аудиту повністю, а в п'ятнадцяти інших організаціях аудиторську функцію виконують інші внутрішні підрозділи (наприклад, контролю, обліку, якості, управління ризиками).

У таблиці 1 показано питому вагу інших послуг внутрішнього аудиту, які виконуються на додаток до аудиту. Частка підрозділів внутрішнього аудиту чи аудиторів, які виконують лише послуги аудиту, знову незначно зросла (2011 р.: 60%; 2014 р. 63%; 2017 р. 65%). Однак послуги управління ризиками (11%), захисту даних (10%) та відповідності (12%) виконують відносно невелика кількість аудиторських підрозділів.

Знову ж таки, слід поставити під сумнів, наскільки можливі додаткові послуги внутрішнього аудиту тому, що їх виконання призводить до погіршення незалежності та об'єктивності аудиторів. У табл. 1 видно, що понад 64% опитаних підприємств не мають аудиторів або аудиторських підрозділів, що надають інші послуги. Однак якщо додаткові послуги з внутрішнього аудиту надаються, то на підприємствах слід забезпечити вживання відповідних заходів для обмеження порушень незалежності та об'єктивності працівників відділів внутрішнього аудиту.

Спектр можливих додаткових послуг з внутрішнього аудиту поза основними категоріями дуже різноманітний. Наприклад, у розділі «Інше» учасники опитування часто вказують такі послуги:

- запобігання корупції;
- налаштування структурованих кабельних систем ICS та тести ICS;
- навчання та поради раді директорів;
- безпека, захист працівників, захист рослин;
- розробка політики управління підприємством;
- безпека ІТ та управління авторизацією та діджиталізація;
- підтримка проекту.

Отже, з практичного досвіду підприємств Німеччини, ми побачили, що внутрішній аудит охоплює більш широкий спектр послуг, ніж внутрішньогосподарський контроль. Таким чином, поняття контролінгу, який включає у себе всі розглянуті вище додаткові послуги, значно ширше, ніж поняття внутрішньогосподарського контролю.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати проведеного дослідження дозволили виявити, що у практиці підприємств Німеччини немає єдиного бачення структури та завдань системи контролінгу. Розуміння необхідності проведення внутрішнього аудиту доводить усвідомлення керівництвом підприємств переваг, які досягаються завдяки впровадженню систем контролінгу, починаючи із 1974 р. Понад 90% великих європейських підприємств організували власний підрозділ контролінгу. Окрім цього, їх досвід наслідують підприємства малого та середнього бізнесу, які також намагаються підвищити власну ефективність шляхом виявлення помилок та роботи над ними. Вважаємо, що така зарубіжна практика була б корисною і для Українських підприємств. Так, напрямком подальших досліджень доцільно обрати вивчення практики застосування інструментів і методів внутрішнього аудиту на підприємствах різних розмірів та організаційно-правових форм.

Література

1. Бутинець Ф. Ф., Малюга Н. М., Петренко Н. І. *Аудит: стан та тенденції розвитку в Україні та світі*: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2004. 564 с.
2. Иванов Ю. Б. Организация внутреннего аудита в компаниях Германии. *ЭТАП*. 2013. № 5. С. 129–14.

3. Петрик О.А. *Аудит: методология и организация*: монография. Київ: КНЕУ, 2003. 260 с.
4. Терехова А. Зарубежный опыт организации аудита: краткий исторический обзор и методология. *Международный бухгалтерский учет*. 2002. № 1. С. 22–27.
5. Weber J.: *Einführung in das Controlling*, Stuttgart. Sammlung: Poeschel, Band. 1996. 133 p.
6. Mayer E., Weber J. (Hrsg.): *Handbuch Controlling*, Stuttgart, 1990. 1047 s.
7. Mann R., Mayer E. *Controlling für Einsteiger (Rezeptbuch)*, Freiburg, 1995. 182 s.
8. Küpper H. U. (Hrsg.): *Controlling*, Stuttgart, 1997. 321 s.
9. Peemöller V., Kregel J. *Grundlagen der Internen Revision: Standards, Aufbau und Führung: Handbücher der Revisionspraxis*, Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 2010, 428 s.
10. Reichmann T. *Kennzahlengestützte Controlling-Konzeption*, in: Schrm, E. / Pitsch, G. (Hrsg., 2004), S. 83-101.
11. Vollmuth Hilmar *Führungsinstrument Controlling: Planung, Kontrolle und Steuerung*, 2001, Planegg, S.11.
12. Hahn Dieter *Controlling in Deutschland – State of the Art* in: Gleich, R./ Seidenschwarz, W.(Hrsg., 1997), S.13-46.
13. Horváth, Péter *Controlling: Zeitschrift für erfolgsorientierte Unternehmenssteuerung*. München : Beck, ZDB-ID 649545-X. - Vol. 31.2019, Spezialausgabe, p. 4-9.
14. Schneider Dieter *Controlling als postmodernes Potpourri*, in: *Controlling*, 17. Jg., 2019, S. 65-69.
15. Gesetz zur Kontrolle und Transparenz im Unternehmensbereich – KonTraG. URL: <https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav>.
16. Rundschreiben 09/2017 Mindestanforderungen an das Risikomanagement MaRisk URL: <https://www.bafin.de>.
17. Das deutsche Aktiengesetz – AktG. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/>.
18. Der Deutsche Corporate Governance Kodex – DCGK. URL: <https://www.dcgk.de/en/code//foreword.html>.
19. Das Gesetz zur Modernisierung des Bilanzrechts – BilMoG. URL: <https://www.bundesgerichtshof.de/DE/Bibliothek/GesMat/WP16/B/bilmog.html>.
20. Controlling. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Controlling>.

21. Enquete 2017: Die Interne Revision in Deutschland, Österreich und der Schweiz. URL : https://www.diir.de/fileadmin_2017.

Reference

1. Butints, F., Efimova, F. F., Malyuga, N. M. and Petrenko, N.I. (2004). *Audit: state and development trends in Ukraine and the world*: monograph. Zhytomyr: ZhDTU, 564.

2. Ivanov, Yu. (2013). Organization of internal audit in German companies. *ETAP*, 5, 129–14.

3. Petrik, O. (2003). *Audit: methodology and organization*: monograph. Kyiv: KNEU, 260.

4. Terekhova, A. (2002). Foreign experience in organizing an audit: a brief historical review and methodology. *International Accounting*, 1, 22-27.

5. Weber, J. (1995). *Introduction to Controlling*, Stuttgart, Poeschel Collection, volume 133.

6. Mayer, E., Weber, J. (1990). *Handbuch Controlling*, Stuttgart, 1047.

7. Mann R., Mayer, E. (1995). *Controlling for beginners (recipe book)*. Freiburg. 1995. 182.

8. Küpper, H. (1997): *Controlling*, Stuttgart, 321.

9. Peemöller, V., Kregel, J. (2010). *Fundamentals of Internal Audit: Standards, Structure and Management*. Manuals of Revision Practice, Erich Schmidt Verlag GmbH & Co KG, 428.

10. Reichmann, T. (2004). *Key figure-based controlling concept*, 83-101.

Стаття надійшла

до редакції : 25.05.2020 р.

11. Vollmuth Hilmar (2001). *Management tool controlling: planning, control and steering*, Planegg, 11.

12. Hahn, Dietger (1997). *Controlling in Germany - State of the Art* in: Gleich, 13-46.

13. Horváth, Péter (2019). *Controlling: Magazine for success-oriented corporate management*. Munich: Beck, ZDB-ID 649545-X. - Vol. 31.2019, special edition, 4-9.

14. Schneider, Dieter (2019). *Controlling as postmodern potpourri*, in: *Controlling*, 17.Jg., 65-69.

15. *Law on Control and Transparency in Business*. Retrieved from: <https://www.bgbl.de/>.

16. Circular 09/2017 Minimum requirements for risk management – MaRisk. Retrieved from: https://www.bafin.de/SharedDocs/Veroeffentlichungen/DE/Rundschreiben/2017/rs_1709_marisk_ba.html.

17. *The German Stock Corporation Act*. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/aktg/>.

18. *The German Corporate Governance Code*. Retrieved from: <https://www.dcgk.de/en/code//foreword.html>.

19. *The law for the modernization of balance law*. Retrieved from: <https://www.bundesgerichtshof.de/DE/Bibliothek/GesMat/WP16/B/bilmog.html>.

20. *Controlling* Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Controlling>.

21. Enquete 2017: The internal audit in Germany, Austria and Switzerland. Retrieved from: https://www.diir.de/fileadmin/Enquete-Broschuere_2017

Стаття прийнята

до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Столярчук Г. В. Досвід організації внутрішнього аудиту в Німеччині: історичний огляд та методологія / Г. В. Столярчук, М. С. Шевелін // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 71 –78.

УДК 338.242:37.078

JEL Classification: C22, D60, E20

БУРЛУЦЬКА С. В.¹, БУРЛУЦЬКИЙ С. В.²

**МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСІВ В СИСТЕМІ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ІМПЕРАТИВІВ
СТАЛОГО РОЗВИТКУ БІЗНЕС СЕРЕДОВИЩА**

DOI: 10.32620/cher.2020.2.10

Постановка проблеми. У статті наводяться авторські підходи до формування системи локальних імперативів сталого зростання України як теоретичного підґрунтя створення ефективної моделі економічної діяльності, еквівалентної екологічній підсистемі та спрямованої на відновлення виробленого капіталу. *Метою статті* є формування концептуальних засад побудови дієвого механізму менеджменту ресурсів в системі локалізації імперативів сталого розвитку бізнес середовища в умовах посткризового відновлення соціально-економічної системи України. *Методологічною основою дослідження* стали положення класичної та сучасної економічної теорії, праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань забезпечення сталого розвитку, державного регулювання економіки. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення щодо необхідності обмеження та конкретизації загально світових імперативів сталого розвитку шляхом звуження їх поняття та розширення змісту відповідно до локального контексту розвитку соціально-економічної системи України. *Виклад основного матеріалу.* Результати систематизації об'єктивних обмежень реалізації загальних імперативів сталого розвитку дозволили визначити відповідні національні імперативи. Ці локальні імперативи передбачають формування: ефективної моделі економічної діяльності, еквівалентної екологічній підсистемі та спрямованої на відновлення виробленого капіталу та створення умов для переходу до постіндустріальної моделі; інституційного середовища та системи державного управління, спрямованого на забезпечення справедливого розподілу ресурсів як в межах існуючого покоління, так і між існуючим та майбутнім поколінням; виключно економічно-орієнтованої поведінки агентів та подолання екзогенної ресурсної залежності задля забезпечення ефективного розподілу ендогенних ресурсів в часі з адекватним урахуванням природного капіталу. *Оригінальність та практична значущість дослідження.* Отриманий теоретико-методологічний концепт має теоретичну значущість та може бути трансформований у відповідний прикладний інструментарій формування стратегії сталого розвитку. *Висновки.* Сформована система локалізації імперативів сталого розвитку бізнес-середовища створює підґрунтя формування національної стратегії сталого розвитку, спрямовану на забезпечення цілісності (існування) соціально-економічної системи України. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку інструментального та методичного забезпечення системи менеджменту ресурсів бізнес-середовища.

Ключові слова:

сталий розвиток, соціально-економічна система, імператив сталого розвитку, менеджмент ресурсів, ресурсна база.

**RESOURCE MANAGEMENT IN THE SYSTEM OF LOCALIZATION OF SUSTAINABLE
DEVELOPMENT IMPERATIVES OF THE BUSINESS ENVIRONMENT**

Formulation of the problem. The article presents author's approaches to the formation of the system of local imperatives of sustainable growth of Ukraine as a theoretical basis for the creation of an effective

¹ **Бурлуцький Світлана Владиславівна**, д-р екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки праці та менеджменту, Національний університет харчових технологій, м. Київ, Україна.

Burlutska Svitlana, Doctor Sciences in Economic, Associate Professor, Associate Professor of Labour Economics and Management Department, National university of food technologies, Kyiv, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0002-9497-7917

e-mail: lanavb75@gmail.com

² **Бурлуцький Сергій Віталійович**, д-р екон. наук, доцент, завідувач департаменту моніторингу, оцінки підзвітності та навчання, INGO «Save the children in Ukraine», м. Слов'янськ, Україна.

Burlutski Sergii, Doctor Sciences in Economic, Associate Professor, Head of Monitoring, accountability and training department INGO «Save the children in Ukraine», Slavyansk, Ukraine.

ORCID ID: 0000-0003-0157-2564

e-mail: magistrdr@gmail.com

model of economic activity, equivalent to the ecological subsystem and aimed at restoring the generated capital. *The aim of the article* is the formation of conceptual bases of constructing of effective mechanism of resources management in the system of localization of sustainable development imperatives of business environment in conditions of post-crisis recovery of Ukraine`s socio-economic. *The methodological basis* of the research was the positions of classical and modern economic theory, works of domestic and foreign scholars on the issues of sustainable development, government regulation of the economy. *The basic hypothesis* of the research was the assumption of the necessity to limit and concretize the general world imperatives of sustainable development by narrowing their concept and expanding their content in accordance with the local context of development of the socio-economic system of Ukraine. *Statement of the basic material*. The results of systematization of objective limitations of implementation of the general imperatives of sustainable development have made it possible to identify relevant national imperatives. These local imperatives provide for the formation of: an effective model of economic activity, equivalent to an ecological subsystem and aimed at the recovery of generated capital and the creation of conditions for the transition to a post-industrial model; an institutional environment and a system of public administration aimed at ensuring the equitable distribution of resources both within the existing generation and between existing and future generations; exclusively economically oriented behavior of agents and overcoming exogenous resource dependence to ensure efficient distribution of endogenous resources over time with adequate consideration of natural capital. *Originality and practical relevance of the research*. The obtained theoretical and methodological concept has a theoretical relevance and can be transformed into an appropriate applied toolkit for sustainable development strategy formation. *Conclusions*. The existing system of localization of the imperatives of sustainable development of business environment creates the basis for forming the national strategy of sustainable development aimed at ensuring the integrity (existence) of the socio-economic system of Ukraine. Further research will be focused on the development of instrumental and methodological support of the business environment resource management system.

Key words:

sustainable development, socio-economic system, sustainable development imperative, resource management, resource base.

МЕНЕДЖМЕНТ РЕСУРСОВ В СИСТЕМЕ ЛОКАЛІЗАЦІЇ ІМПЕРАТИВІВ УСТОЙЧИВОГО РОЗВИТТЯ БІЗНЕС СРЕДИ

Постановка проблеми. В статті приводяться авторські підходи к формуванню системи локальних імперативів устойчивого розвитку України як теоретичної основи створення ефективної моделі економічної діяльності, еквівалентної екологічеської підсистеми і направленої на відновлення виробленого капіталу. *Цілью статті* є формування концептуальних принципів побудови дієвого механізму менеджменту ресурсів в системі локалізації імперативів устойчивого розвитку бізнес середовища в умовах посткризового відновлення соціально-економічної системи України. *Методологічеською основою дослідження* стали положення класическої і сучасної економічеської теорії, роботи вітчеських і зарубіжних учених по питанням забезпечення устойчивого розвитку, державного регулювання економіки. *Основною гіпотезою* дослідження є передположення відносно необхідності обмеження і конкретизації общесвітових імперативів устойчивого розвитку шляхом звуження їх поняття і розширення змісту, згідно локальному контексту розвитку соціально-економічеської системи України. *Изложение основного материала*. Результати систематизації об'єктивних обмежень реалізації общих імперативів устойчивого розвитку дозволили визначити відповідні національні імперативи. Ці локальні імперативи передбачають формування: ефективної моделі економічеської діяльності, еквівалентної екологічеської підсистеми і направленої на відновлення виробленого капіталу і створення умов для переходу к постіндустріальної моделі; інституційного середовища і системи державного управління, направленої на забезпечення справедливого розподілу ресурсів як в межах існуючого покоління, так і між існуючим і майбутнім поколінням; виключительно економічеськи орієнтованого поведіння агентів і подолання екзогенної ресурсної залежності ради забезпечення ефективного розподілу ендогенних ресурсів во часі з адекватним урахуванням природного капіталу. *Оригинальность и практическая значимость исследования*. Отриманий теоретико-методологічеський концепт має теоретическу значимість і може бути трансформований в відповідний прикладний інструментарій формування стратегії постійного розвитку. *Выводы*. Сформульована система локалізації імперативів устойчивого розвитку бізнес середовища створює основу формування національної стратегії устойчивого розвитку, направленої на обес-

печение целостности (существования) социально-экономической системы Украины. Дальнейшие исследования будут направлены на разработку инструментального и методического обеспечения системы менеджмента ресурсов бизнес среды.

Ключевые слова:

устойчивое развитие, социально-экономическая система, императив устойчивого развития, менеджмент ресурсов, ресурсная база.

Постановка проблеми. Економісти сучасного мейнстриму небезпідставно вважають, що економічне зростання (збільшення валового національного продукту) створює підґрунтя для збільшення національного багатства, розширює можливості для розв'язання соціальних проблем, а отже, є головним орієнтиром державної економічної політики. Разом з тим непоодинока думка щодо усвідомлення економічного зростання та розширення масштабів виробничо-господарської діяльності як реальної загрози існування цивілізації. Необхідність розв'язання зазначеної дилеми, стало поштовхом для активної розробки теорії сталого зростання та її імперативів. Імперативи сталого розвитку слід розглядати як сукупність основних вимог, виконання яких забезпечує розв'язання проблем взаємодії усіх складових національної соціально-економічної системи та збереження цілісності її існування. Відштовхуючись від категоричного імперативу І. Канта в контексті сталого розвитку, слід згадати висловлювання німецько-американського філософа Г. Йонаса: «дій так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісні з підтримкою справді людського життя на Землі» [1]. Ця теза, на нашу думку, втілює в собі всі складові сталого розвитку – від необхідності забезпечення відповідального перед майбутніми поколіннями бізнес середовища до примату збереження та відновлення природного середовища. Вважаємо, що зазначена проблематика є актуальною і для економіки України. Необхідність побудови вітчизняної моделі сталого розвитку, формування вимог до побудови системи ефективного менеджменту ресурсів має стати одним з першочергових завдань економічної науки, акторів законодавчої та виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Суттєвий внесок в формування концепції «сталого розвитку» внесли дослідження в межах Римського клубу заснованого А. Печчеї ще в 1968 році. Перші напрацювання з питань зв'язку природних та економічних чинників були представлені Римському клубі американськими дослідниками

Дж. Форестером та Д. Медоузом. В дослідженні «Межі зростання» (1972 р.) Д. Медоуз та його співавтори провели аналіз п'яти глобальних процесів: швидкої індустріалізації, зростання чисельності населення, збільшення дефіциту продуктів харчування, вичерпання невідновлюваних ресурсів та деградації природного середовища [2]. Шляхом вирішення проблеми група Д. Медоуза вважала скорочення темпів економічного зростання до нульового рівня. Академік НАН України М. Хвесик зазначає, що така модель є прийнятною тільки для високорозвинутих країн, траєкторія розвитку яких передбачає перехід до переважно постіндустріального суспільства [3]. Ще одна доповідь Римському клубу М. Месаровича і Е. Пестеля з підтримкою вектору поточних обмежень для довгострокових переваг, враховувала регіональні відмінності світових соціально-економічних систем [4]. В дослідженні італійського економіста О. Джиаріні зазначалося, що для успішного розв'язання глобальних проблем людства необхідна нова концепція – синтез між економікою та екологією - нова стратегія добробуту, спрямована на досягнення еколого-економічних цінностей життя [5]. Коментуючи цю проблему, професор Барселонського університету Дж. Мартінез-Альє зазначав, що «майбутні уподобання агентів невідомі, і станом на зараз не можуть бути визначені ринком, а отже, та вартість, що потенційно еквівалента запасам непоновлюваних ресурсів, також майбутнім суспільним витратам та витратам, пов'язаним з забрудненням оточуючого середовища, визначається довільно...» [6]. Професор Б. Данилишин ідентифікує імперативи сталого розвитку як систему відносин суспільного виробництва, яка забезпечує досягнення оптимального співвідношення між економічним зростанням, зростанням матеріальних і духовних потреб населення, нормалізацією якісного стану природного середовища [7].

Визнаючи теоретичну та практичну цінність здобутків згаданих дослідників, відзначимо, що проблема формування механізму управління ресурсами в системі локалізації

імперативів сталого розвитку бізнес середовища не знайшла достатнього відображення у вітчизняних дослідників, а отже нагальною є потреба формування концептуальних засад і організаційно-методичних підходів до її вирішення.

Метою статті є формування концептуальних засад побудови дієвого механізму менеджменту ресурсів в системі локалізації імперативів сталого розвитку бізнес середовища в умовах посткризового відновлення соціально-економічної системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концептуальна схема сталого розвитку як результат горизонтального аналізу процесу еволюції фундаментальних теорій, повинна бути розглянута в площині трьох тісно пов'язаних з нею сфер:

- економічної – джерелом та драйвером сталого розвитку є економічний розвиток, отже, економічний концепт є першопричинним;

- інституційної – розроблені та впровадженні програми сталого розвитку за суттю покликані не тільки практично імплементувати вектори концепції, але й відповідати політичним трендам міжнародного співтовариства, які можуть взагалі бути не пов'язаними з мотивами національного сталого розвитку;

- моральної – сталий розвиток потрібно розглядати не як наукову модель, а в якості парадигми спрямованої на запобігання глобальній екологічній катастрофі, що є загрозою існування всього людства.

В теоретичному плані концепція сталого розвитку розглядається через взаємопов'язаність трьох блоків взаємозв'язків та взаємозалежностей, що обумовлюють цілісність існування світової та національної соціально-економічної системи [8]:

- блок векторів сталого розвитку (екологічного, соціального та економічного) та відповідних компонентів (стала якість життя, споживання, виробництво);

- блок підходів (механізмів) забезпечення сталого розвитку: дуже слабка, слабка, міцна та дуже міцна сталість (кожному підходу відповідає свій специфічний механізм використання та субституції (компліментарності) природного, виробленого та нематеріального капіталів;

- блок складових національної соціально-економічної системи: суспільно-інституційна, екологічна підсистеми та підсистема забезпечення.

Імперативи сталого розвитку як загальні дефініції потребують додаткового обмеження та конкретизації. З гносеологічної точки зору необхідна процедура звуження обсягу поняття та розширення його змісту. Ознаки обмеження відображають специфічні умови реалізації концепції сталого розвитку в вітчизняних умовах і формують конкретизовані імперативи як підлеглі до імперативів загальних. З'ясування змісту та конкретизація імперативів до національних умов (прив'язка до конкретної національної соціально-економічної системи) є підґрунтям визначення шляхів забезпечення сталого розвитку в межах техноцентризму або екоцентризму.

Зазначимо, що загальні імперативи сталого розвитку базуються на складових проблемного поля концепції сталого розвитку та спрямовані на забезпечення цілісного існування світової соціально-економічної системи. Вони можуть бути представлені у такому формулюванні:

— вимога (необхідність) підтримки масштабів економічної діяльності еквівалентних екологічній підсистемі життєзабезпечення;

— вимога (необхідність) забезпечення справедливого розподілу ресурсів як в межах існуючого покоління, так і між існуючим та майбутнім поколінням;

— вимога (необхідність) формування оптимального розподілу ресурсів в часі з адекватним урахуванням природного капіталу.

Ці імперативи (вимоги) пов'язані як з забезпеченням цілісного розвитку світової соціально-економічної системи так і з сталим розвитком її компонентів – національних економік. Дотримання зазначених вимог викликає ланцюжок пов'язаних проблем. По-перше, це співвідношення проблеми економічного зростання з постійною полемікою щодо неефективності кількісного зростання в умовах вичерпання ресурсної бази виробництва (як наслідок або, скоріш за все констатація глобалізації). Для національної економіки важливим є те, що обсяг природних ресурсів та територій обмежений тією кількістю, яка є в наявності в поточний момент, а отже, подальше екстенсивне розширення в рамках ринкового механізму відтворення стає неможливим.

По-друге, це проблема нормування обмеженого впливу на екосистему, яка являє

собою матеріальну базу виробництва. У разі неможливості розширення цієї бази, виникає необхідність введення механізмів контролю за її ефективним використанням, перш за все контролю за забрудненням (наприклад, Кіотський протокол). Ще одним варіантом може бути виявлення вже існуючих механізмів контролю у діючій національній економічній моделі.

По-третє, це безпосередня проблема вичерпності ресурсів, що ставить під загрозу взагалі функціонування суспільного виробництва. В цій площині також спостерігається диспут щодо можливостей екзогенної організації або самоорганізації в межах національної економічної системи. Фактично концепт сталого розвитку повинен займати рівновіддалене положення між цими двома полярними тезами. Розвиток не передбачає зростання, що спостерігалось раніше та характеризувало ринковий механізм відтворення. Це скоріше перехід на інший якісний стан до посткапіталістичного (постіндустріального) виробництва на підставі найефективнішого використання як виробленого капіталу так і матеріальної бази (природного середовища).

Розвинені країни в контексті сталого розвитку за рахунок дійової системи економічних та технологічних важелів, намагаються отримати додаткові доходи (ресурси) й зміцнити свій вплив в політичному та економічному просторі через надання консультативної чи технологічної допомоги країнам, що розвиваються. Країни, що розвиваються (і Україна у тому числі) прагнуть відстояти власні права на використання і розпорядження національними природними ресурсами разом з отриманням економічної допомоги від постіндустріальних держав.

Однак, в силу специфіки концепту сталого розвитку, вирішальний вплив у рамках даної програми мають розвинені країни з достатньою інноваційною технологічною базою, фінансовими ресурсами для реалізації проєктів на території інших країн. Це сприяє взаємопроникненню капіталу від країн донорів до країн реципієнтів і призводить, фактично, до монополізації екологічних ринків даними корпораціями.

Отже, країни, що розвиваються, вимушено застосовуючи еко-ефективні стандарти, з одного боку фактично відкривають свої ринки проникненню іноземного капіталу та інвестицій, що є додатковими джерелами фінансування та рефінансування в інші галузі

економіки, з іншого боку, потрапляють в залежність від розвинених країн як у сфері економіки та екології, так і у сфері управління, оскільки розробка і контроль за реалізацією національних стратегій здійснюється цілком розвиненими країнами. З іншого боку, для країн, що розвиваються, спрямованих на реалізацію концепції сталого розвитку, є значний позитивний момент – можливість провести технологічне переозброєння у сфері природоохоронних технологій і технік управління, що призведе до зниження екологічних витрат, досягнення еко-стабільності і створення екоефективної економіки. Однак економічно слабкі країни з обмеженими ресурсами частіш за все потраплять у безумовну залежність. Разом з тим, наявність багатой ресурсної бази у країн (особливо з перехідною або трансформаційною економікою) може призвести і до негативних довгострокових наслідків (аналогічно ресурсно незабезпеченим економікам).

Негативні довгострокові ефекти зростання головним чином пов'язані з нафтою і корисними копалинами — сконцентрованими ресурсами, які можуть легко стати об'єктом пошуку ренти та перерозподільної боротьби, включаючи збройний конфлікт. У випадку України більш справедливо вказувати не скільки на сконцентровані ресурси, скільки на наявність галузей з чітко вираженими відносними перевагами (перед за все це чорна металургія). Отже, при високих цінах на нафту, природні копалини та метал (перелік не вичерпний, але досить показовий) спостерігається негативний вплив на довгострокове зростання в країнах-експортерах з «деформованим» механізмом державного управління в протигагу значному позитивному впливу на зростання в країнах-експортерах з ефективним держуправлінням.

Існує декілька варіантів, при яких достаток природного ресурсу може призвести до гірших економічних показників, особливо за умов відповідного державного управління. Найрозповсюджений з них полягає у тому, що з політичних причин, країни зі слабким управлінням формують відповідну економічну політику, більш імовірно, не здатну управляти товарним бумом, сприяючи значному нераціональному безконтрольному використанню природних ресурсів. Наприклад, за політичною вмотивованістю надмірно перегромаджуються соціальні витрати з метою розширення протекціоністських мереж і по-

ліпшення можливостей перебування у владі, в той час як джерела ресурсів трансформуються з продуктивної діяльності в непродуктивну рентоорієнтовану діяльність.

По-друге, бум природного ресурсу – це складне випробування навіть для соціально-економічних систем з належним управлінням і високоефективними інститутами, а вже тим більше в економічних системах без цих переваг. Одна з цих проблем - ефект «голландської хвороби», який пов'язаний зі зміною у структурі виробництва економіки у зв'язку із сприятливою дією позитивного шоку такого, як відкриття великих копалин природного ресурсу або підвищення світових цін експортного ресурсу. Такі структурні зміни, як очікується, спричиняють скорочення або застій інших (неприродних ресурсів) ринкових секторів економіки, таких як виробничий сектор, і будуть супроводжуватися переоцінкою реального обмінного курсу країни.

Іншими макроекономічними проблемами, пов'язаними з природними ресурсами, є нестабільність цін на сировинні та похідні товари. Нестабільність у доходах від природного ресурсу може викликати нестабільність державних видатків і реального обмінного курсу, що неминуче завдасть шкоди капіталовкладенням та економічному зростанню. Іншим інструментом, за яким нестабільність товарних цін може вплинути на зростання, є надмірне кредитування. Високі товарні ціни у 1970-х стали приводом для багатьох багатих природними ресурсами країн зловживати міжнародними кредитами, фінансуючи великі інвестиційні проекти і високе суспільне споживання. В період падіння цін в 1980-х ці країни залишилися з кризами платіжного балансу і великою зовнішньою заборгованістю. Важливо зазначити, що фактичний масштаб «голландської хвороби», нестабільність і завищені розміри зовнішнього боргу будуть великою мірою залежати від державної політики, наприклад, наскільки фіскальна політика в змозі пом'якшувати тиск сукупного попиту, вирівняти нестабільність в урядових доходах і вести раціональну політику зовнішнього запозичення.

Крім того, в доповнення до проблем короткострокового економічного управління, багаті природними ресурсами країни стоять перед важливими довгостроковими питаннями щодо оптимального обсягу вичерпання ресурсів станом на зараз та подальшим його зберіганням для добробуту майбутніх поко-

лінь. Відправним пунктом в цьому питанні є стала економічна стратегія країни, яка надає достатній капітал майбутнім поколінням, щоб дозволити їм досягти, принаймні, того ж самого рівня добробуту, що і поточні покоління. З цієї точки зору природні ресурси можуть бути розглянуті як частина сукупного капіталу країни, поряд з фізичним основним капіталом (таким як обладнання і будівлі) і нематеріальним капіталом (включаючи людський капітал, соціальний капітал і якість організаційного управління). Країни з високими показниками виснаження природного ресурсу часто знаходяться на нестабільних шляхах розвитку, вони не запроваджують ефективні режими економії, щоб покрити виснаження, результатом чого є негативні скориговані темпи чистих заощаджень.

Означені об'єктивні обмеження реалізації загальних імперативів сталого розвитку дозволяють сформулювати відповідні національні імперативи, що створюють підґрунтя формування національної стратегії сталого розвитку, спрямовану на забезпечення цілісності (існування) соціально-економічної системи України (рис. 1). Ці локальні імперативи передбачають формування:

— ефективної моделі економічної діяльності, еквівалентної екологічній підсистемі та спрямованої на відновлення виробленого капіталу та створення умов для переходу до постіндустріальної моделі;

— інституційного середовища та системи державного управління, спрямованого на забезпечення справедливого розподілу ресурсів як в межах існуючого покоління, так і між існуючим та майбутнім поколінням;

— виключно економічно-орієнтованої поведінки агентів та подолання екзогенної ресурсної залежності задля забезпечення ефективного розподілу ендогенних ресурсів в часі з урахуванням природного капіталу.

Трансформація сформованих імперативів у концепцію стратегії сталого розвитку перш за все потребує об'єктної деталізації за складовими національної соціально-економічної системи. По-друге, результати проведених досліджень [8, 9] вказують, що необхідною та достатньою умовою забезпечення сталого розвитку динамічних соціально-економічних систем є процес адаптаційного розв'язання системних конфліктів, що знаходить свій прояв у пружній реакції та коливанні в межах граничної фазової траєкторії.

Рисунок 1 – Конкретизація імперативів сталого розвитку
Джерело: розроблено авторами

Адекватна оцінка параметрів пружності до різного роду шоків та потрясінь дозволить зацікавленим особам (інститутам державної влади, громадам) більш якісно розставити пріоритети у стратегії та тактиці своєї діяльності, забезпечити оптимізацію фінансових коштів, сформувати інноваційні механізми організації матеріальних і людських ресурсів. Відповідно до попередньо отриманих результатів [8], необхідно сконцентруватися на кожній з трьох ключових підсистем (суспільно-інституційна, забезпечення, екологічна) національної СЕС та їх компонентах. Ці підсистеми та компоненти були обрані, ґрунтуючись на вичерпному огляді існуючого доробку в цій області та агрегації власних теоретико-методологічних напрацювань [10, 11].

Слід зазначити, що за своєю природою ці підсистеми є взаємозалежними та функціонально пов'язаними одна з одною. Вони взаємоперекриваються, і крім того, є досить складними, навіть для локальних соціальних систем (наприклад, місцевих громад). У кінцевому рахунку, цілісна сукупність саме цих основних підсистем максимально наближена до оптимуму. Разом з цим, відокремлені підсистеми є тільки відправною точкою для аналізу, а отже, локальна специфіка національної економіки може обумовити виділення інших підсистем, які є більш важливими або показовими.

У межах кожної підсистеми доцільна ідентифікація декількох атрибутів і характеристик пружності. Доцільним є визначення надійності ресурсної бази, що формує підсистему.

Компонентами підсистеми забезпечення є інфраструктурна та складова бізнес середовища. Пружне бізнес середовище має важливе значення для зусиль по відновленню у постшоковий період. Ресурси економічної системи є надійними, якщо вони задовольняють потребу в критично необхідних товарах та послугах в різноманітних умовах. Зміни в умовах можуть відбутися швидко або за більш тривалого періоду часу, наприклад, зміна клімату або рух фірм на нові ринки. Шокове збурення потенційно може поставити багато видів економічної діяльності в групу ризику. Пружні національні економічні системи підтримують малий бізнес, гарантують громадськості безпечність кредитно-грошової системи і захищеність індивідуальних банківських рахунків.

Одним з ключових економічних аспектів пружності є характер економічного зростання та стабільність розподілу доходів серед населення. Залежність від вузького діапазону природних ресурсів (ресурсного потенціалу екологічної підсистеми) може збільшити дисперсію

доходу і, отже, зменшити його стабільність. Зазвичай це відбувається по ряду причин. По-перше, ресурсна залежність може бути ризикованою для комерційної діяльності як в силу ринкових коливань, так і під впливом технологічних інновацій, що загрожують стійкості економічної активності, особливо в епоху глобалізації. По-друге, екологічна мінливість може підвищити ризик ураження ресурсозалежних систем через частоту екстремальних явищ в природі, таких як посухи чи повіні, вплив шкідників й хвороб, наприклад, у сільськогосподарських секторах.

Незахищеність економічного добробуту, що вимірюється через дисперсію джерел доходу, помилково вважається менш важливим, ніж зростання джерел доходу, в умовах стабільної економіки. Сучасна економічна теорія все більшою мірою ґрунтується на припущенні, що економічний розвиток сам по собі залежить від інститутів і соціальної інфраструктури (суспільно-інституційної підсистеми). В свою чергу стабільність соціальної підсистеми є активним стимулом інноваційного та технологічного розвитку. Крім того сталий розвиток залежить від позитивних ефектів інвестування в людський капітал. Обидва ці джерела економічного зростання (людський капітал та технологічний розвиток) підсилюються стабільною соціальною та економічною політикою держави.

Все більше існує доказів того, що сталий економічний розвиток є також результатом справедливого суспільного розподілу активів, в силу різних економічних зв'язків. За думкою економістів кейнсіанської течії, справедливий розподіл багатства підвищує сукупний попит в економіці, а масштабна нерівність негативно впливає на продуктивність робочої сили. Інші елементи пружності на рівні суспільства можна спостерігати за такими чинниками, як зайнятість, рівень злочинності та демографічні фактори. Ці показники дозволять відслідковувати зміни у виробництві ресурсів, від яких залежить життєдіяльність суспільства взагалі. Але на індивідуальному рівні, результати вибору засобів до існування і соціальних інвестицій, швидше за все, будуть ідентифікуватися через доходи та рівень міграції, що є показниками сталості на рівні домогосподарств.

Таким чином, ресурсна надійність економічної підсистеми у загальному випадку буде включати продуктивність, різноманітність, достатність в межах ринку праці та ринку капіталу, землі та інших природних ресурсів щодо даного співтовариства. На думку деяких економістів така оцінка цих ресурсів означає потенційні можливості для адсорбації шоку [18, 21,

32]. Для оцінки ресурсів у межах економічної підсистеми додатковими індикаторами можуть стати стан ринку праці, умови розвитку бізнесу та ін.

Адаптивний потенціал економічної підсистеми може оцінюватися за потенційною наявністю умов та фактичною здатністю формувати та втілювати у життя ефективні стратегії розвитку бізнесу, регіональні та місцеві стратегії, спрямовані на створення сприятливих умов кредитування, інвестування, торгівлі та ні. Такі заходи збільшують спроможність протидії шоку і підсилюють здатність економічної підсистеми до сприйняття інновацій і нових форм знань. Важливим для оцінки адаптивного потенціалу в економічній підсистемі є фінансовий стан соціально-економічної системи – стійкі фінансові позиції повинні дозволити знижати податки або підвищувати витрати задля нейтралізації небезпечних наслідків шоку. Ретельна увага також повинна приділятися демонополізації ринку та можливості коригування ринкових відносин. Ринку праці повинен мати високу мобільність учасників та забезпечувати умови для перекваліфікації або додаткового навчання.

Інфраструктурна підсистема є найбільш неоднозначним компонентом національної СЕС. До інфраструктури відносяться основні фонди, що забезпечують доставку товарів і послуг. Вона включає транспортну інфраструктуру, систему комунального життєзабезпечення (водопостачання, тепlopостачання, електропостачання та ін.) засоби зв'язку і комунікаційні системи. Деякі дослідники відносять людський капітал, пов'язаний з експлуатацією цієї інфраструктури, до складу цієї ж підсистеми.

Оцінка надійності ресурсної бази в межах підсистеми інфраструктури національної СЕС потребують окремого обліку кожного інфраструктурного сектору з перерахованих вище, що обумовлено значними відмінностями у параметрах пружності цих секторів. Національна або регіональна соціально-економічна система може мати ефективну транспортну систему, але абсолютно неоптимальну систему водопостачання. Крім того, слід враховувати різний ступень контролю за складними інфраструктурними мережами, що формують територіальний устрій. Наприклад, всі економічні агенти використовують живлення від національної електричної мережі (незалежно від споживчої або виробничої цілеспрямованості). Але на локальному рівні (рівні окремої громади), агенти не можуть вплинути на її продуктивність та ефективність, тому що управління та регулювання здійснюється на більш високому рівні (регіональному та національному).

Громада може вимагати більш високого рівня інфраструктурного регулювання, включаючи відповідні заходи спрямовані на більш прискорене та невитратне відновлення від шокowego збурення. Разом з тим, інфраструктурне відновлення – це безумовно витратні заходи, які скоріш за все будуть компенсовані за рахунок споживачів в межах тарифної політики. Це є прикладом певних компромісів (між споживачами та виробниками інфраструктурних послуг), що повинні бути вирішені в інтересах підвищення інфраструктурної пружності в дошоквий період (за рахунок пролонгованих додаткових витрат) і скороченням відповідних значних втрат у короткостроковій постшоківій перспективі.

Як вже зазначалося, оцінка адаптивного потенціалу окремого сектору інфраструктури залежить від його характеру та специфіки. У деяких компонентах автоматичні адаптаційні спроможності закладені ще на етапі проектування. Інтернет, наприклад, автоматично перенаправляє інформацію повз пошкоджених ділянок мережі. Інші компоненти, які складаються з матеріальних основних фондів, таких, наприклад, як транспортна інфраструктура, може в короткостроковій перспективі адаптуватися тільки за рахунок управлінських дій користувачів інфраструктури або менеджерів, що перенаправляють трафік повз пошкоджених ділянок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результати систематизації об'єктивних обмежень реалізації загальних імперативів сталого розвитку дозволили визначити відповідні національні імперативи, що створюють підґрунтя формування національної стратегії сталого розвитку, спрямовану на забезпечення цілісності (існування) соціально-економічної системи України. Ці локальні імперативи передбачають формування: ефективної моделі економічної діяльності, еквівалентної екологічній підсистемі та спрямованої на відновлення виробленого капіталу та створення умов для переходу до постіндустріальної моделі; інституційного середовища та системи державного управління, спрямованого на забезпечення справедливого розподілу ресурсів як в межах існуючого покоління, так і між існуючим та майбутнім поколінням; виключно економічно-орієнтованої поведінки агентів та подолання екзогенної ресурсної залежності задля забезпечення ефективного розподілу ендогенних ресурсів в часі з адекватним урахуванням природного капіталу. Доведено, що в контексті формування стратегії сталого розвитку адаптивний потенціал підсистеми бізнес середовища може оцінюватися за потенційною наявністю

умов та фактичною здатністю формувати та втілювати у життя ефективні стратегії розвитку бізнесу, регіональні та місцеві стратегії, спрямовані на створення сприятливих умов кредитування, інвестування, торгівлі та ін. Такі заходи збільшують спроможність протидії шоку і підсилюють здатність економічної підсистеми до сприйняття інновацій і нових форм знань.

Література

1. Йонас Г. *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. Київ: Лібра, 2001. 400 с.
2. Meadows D.H., Meadows D.L. *The Limits to growth*. New York: Universe Books. 2005. 210 p.
3. Хвесик М.А., Обиход Г.О. Природно-ресурсна сфера України: стан та шляхи збереження. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 7. С. 36-44.
4. Mesarovic M., Pestel E. *Mankind at the Turning Poin*. Moscow. 1974.
5. Giarini, O. *Dialogue about wealth and welfare*. Pergamon Press, Oxford. 1980.
6. Martinez-Alier J. Ecological economics and eco-socialism. *Capitalism Nature Socializm*. 1998. №2, vol.1. P.109-122.
7. Данилишин Б. М. Тактика еволюціонізму в сучасному економічному розвитку світу (в аспекті третьої та четвертої промислової революцій). *Економіка України*. 2016. №8. С. 44–61.
8. Бурлуцька С. В. *Стратегія забезпечення пружності сталого розвитку національної економіки: теорія та практика*: монографія. Дніпро: Середняк Т. К., 2016. 320 с.
9. Бурлуцька С. В. Менеджмент природних ресурсів в концепції сталого розвитку. *Часопис економічних реформ*. 2017. № 3(27). С. 88-93.
10. Burlutskiy S. V., Burlutskii Sv. V., Margasova V. G. The relationship between short-term fluctuations and stages of economic cycle: the case of Ukraine. *Revista ESPACIOS*. – 2019. Vol. 40 (N° 10).
11. Burlutska, Sv., Burlutski, S., Berezianko T. The export determinant of socio-economic resili-

Стаття надійшла до редакції : 20.05.2020 р.

ence in foreign economic activity sustainable economic development *Economic Development. Journal of Life Economics*. Vol.6. Issue 4. 2019. P. 413–420.

References

1. Jonas, G. (2001). The principle of responsibility. *In search of ethics for technological civilization*. Kiev: Libra, 400.
2. Meadows, D. H., Meadows D. L. (2005) .*The Limits to growth* / D.H. Meadows. – New York: Universe Books, 210.
3. Khvesik, M. A. Obikhod G. O. Natural-resource sphere of Ukraine: state and ways of preservation. *Visnik of National Academy of Sciences of Ukraine*. 2019. № 7. С. 36-44.
4. Mesarovic, M., Pestel E. (1974). *Mankind at the Turning Point*. Moscow.
5. Giarini, O. (1980). *Dialogue about wealth and welfare*. Pergamon Press, Oxford.
6. Martinez-Alier, J. (1998). Ecological economics and eco-socialism. *Capitalism Nature Socializm*,2, vol.1, 109-122.
7. Danylyshyn, B. M. (2016). The tactics of evolutionism in the modern economic development of the world (in the aspect of the third and fourth industrial revolutions). *Economy of Ukraine*, 8, 44-61.
8. Burlutska, S.V. (2016). *The Strategy of Ensuring the Resilience of the Sustainable Development of the National economy: theory and practice*: monograph. Dnipropetrovsk: Serednjak T.K., 320.
9. Burlutska, S. Burlutskiy, S. (2007). Natural resources management in the context of the sustainable development concept. *Time Description of Economic Reforms*, 3(27), 88-93.
10. Burlutskiy, S. V., Burlutskii, Sv. V. and Margasova, V. G. (2019). The relationship between short-term fluctuations and stages of economic cycle: the case of Ukraine. *Revista ESPACIOS*. Vol. 40 (N° 10).
11. Burlutska, Sv., Burlutski, S., and Berezianko T. (2019). The export determinant of socio-economic resilience in foreign economic activity sustainable economic development *Economic Development. Journal of Life Economics*. Vol.6. Is. 4, 413-420.

Стаття прийнята до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Бурлуцька С. В. Менеджмент ресурсів в системі локалізації імперативів сталого розвитку бізнес середовища / С. В. Бурлуцька, С. В. Бурлуцький // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 79–88.

УДК 314:37-053.9:33(470.13)
 JEL Classification: H75, O15

ПОПОВА Л. А.¹, ЗОРИНА Е. Н.²

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПОЖИЛЫХ ЛЮДЕЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ³

DOI: 10.32620/cher.2020.2.11

Постановка проблемы. В условиях ускорения демографического старения России и повышения в стране пенсионного возраста значительно актуализируются вопросы активного долголетия и реализации ресурсного потенциала пожилых людей в разных сферах. *Целью статьи* является оценка реализации активного долголетия в сфере образования. *Объектом исследования* является население пенсионного возраста Республики Коми. *Использованные в исследовании методы.* В исследовании были использованы методы системного, статистического анализа, сравнения, индукции и финансово-экономического анализа. *Основной гипотезой исследования* стало предположение, что использование ресурсного потенциала пожилых людей позволит улучшить качество сферы образования с целью устойчивого развития экономики государства. *Изложение основного материала.* Исследование выполнено на основе данных официальной статистики и результатов социологических обследований населения старше 55 лет, проведенных в 2013 и 2018 гг. В статье рассматривается динамика уровня профессионального образования населения старше трудоспособного возраста в России и Республике Коми, оценивается отношение пожилых людей к получению новых знаний и их реальная готовность к обучению как важнейшие составляющие ресурсного потенциала старших поколений. *Оригинальность и практическое значение исследования.* Установлено, что почти половина российских пенсионеров являются высококвалифицированными специалистами со средним и высшим профессиональным образованием, в Коми их образовательный уровень несколько сдвинут в пользу среднего профессионального образования, что обусловлено особенностями отраслевой структуры экономики. Уровень образования пожилых людей продолжает расти и постепенно приближается к уровню, характерному для трудоспособного возраста. При этом старшее поколение обладает значительным когнитивным потенциалом, для которого характерен рост. Более 60% опрошенных в 2018 г. пожилых людей считают, что люди старшего возраста способны получать новые знания и навыки, а 40% сами готовы к переобучению. *Выводы.* В условиях усиления экономических вызовов демографического старения необходимо расширять возможности реализации ресурсного потенциала населения старшего возраста не только в сфере занятости, но и в сфере образования.

Ключевые слова:

демографическое старение, население старшего возраста, активное долголетие, уровень образования, отношение к получению новых знаний, Республика Коми.

¹ **Попова Лариса Олексіївна**, д-р екон. наук, доцент, заступник директору з наукової роботи, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення Російської академії наук Федеральної державної бюджетної установи науки Федерального дослідного центру «Комі науковий центр Уральського відділення Російської академії наук», м. Сиктивкар, Республіка Коми, Росія.

Popova Larissa, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Deputy Research Director, Institute for Socio-Economic & Energy Problems of the North, Komi Science Centre of the Ural Branch of the RAS, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0003-0549-361X

e-mail: popova@iespn.komisc.ru

² **Зорина Елена Николаевна**, науковий співробітник, Інститут соціально-економічних та енергетичних проблем Півночі Комі наукового центру Уральського відділення Російської академії наук Федеральної державної бюджетної установи науки Федерального дослідного центру «Комі науковий центр Уральського відділення Російської академії наук», м. Сиктивкар, Республіка Коми, Росія.

Zorina Elena, Researcher, Institute for Socio-Economic & Energy Problems of the North, Komi Science Centre of the Ural Branch of the RAS, Syktyvkar, Komi, Russia.

ORCID ID: 0000-0004-1439-5733

e-mail: zorina@iespn.komisc.ru

³ Стаття підготовлена в рамках Комплексної програми фундаментальних наукових досліджень УрО РАН, проєкт № 18-6-7-24 «Демографическое старение России: региональные особенности, последствия, государственная социальная политика»

ISSUES OF RESOURCE POTENTIAL IMPLEMENTATION ELDERLY PEOPLE IN EDUCATION

Formulation of the problem. In the context of accelerating the demographic aging of Russia and raising the retirement age in the country, the issues of active longevity and the realization of the resource potential of older people in various fields are significantly updated. *The purpose of the article* is to assess the implementation of active longevity in the field of education. The object of the study is the population of the retirement age of the Komi Republic. *Methods used in the study.* The study used methods of systemic, statistical analysis, comparison, induction and financial and economic analysis. *The main hypothesis* of the study was the assumption that the use of the resource potential of older people will improve the quality of education with a view to the sustainable development of the state economy. *Statement of the main material.* The study was carried out on the basis of official statistics and the results of sociological surveys of the population over 55 years old, conducted in 2013 and 2018. The article discusses the dynamics of the level of professional education of the population over working age in Russia and the Komi Republic, assesses the attitude of older people to new knowledge and their real willingness to learn as the most important components of the resource potential of older generations. *The originality and practical value of the study.* It was established that almost half of Russian pensioners are highly qualified specialists with secondary and higher professional education, in Komi their educational level is somewhat shifted in favor of secondary professional education, which is due to the characteristics of the sectoral structure of the economy. The level of education of older people continues to grow and is gradually approaching the level characteristic of working age. At the same time, the older generation has significant cognitive potential, which is characterized by growth. More than 60% of older people surveyed in 2018 believe that older people are able to acquire new knowledge and skills, and 40% are ready to retrain themselves. *Conclusions.* In the context of the growing economic challenges of demographic aging, it is necessary to expand the possibilities of realizing the resource potential of the older population, not only in employment, but also in education.

Key words:

demographic aging, older people, active longevity, level of education, attitude to new knowledge, Komi Republic.

AIRPORT DEVELOPMENT POLICY: INSTITUTIONAL ASPECTS

Постановка проблеми. В умовах прискорення демографічного старіння Росії і підвищення в країні пенсійного віку значно актуалізуються питання активного довголіття і реалізації ресурсного потенціалу літніх людей в різних сферах. *Метою статті* є оцінка реалізації активного довголіття в сфері освіти. *Об'єктом дослідження* є населення пенсійного віку Республіки Комі. Використані в дослідженні методи. У дослідженні були використані методи системного, статистичного аналізу, порівняння, індукції і фінансово-економічного аналізу. *Основною гіпотезою дослідження* стало припущення, що використання ресурсного потенціалу літніх людей дозволить поліпшити якість сфери освіти з метою сталого розвитку економіки держави. *Виклад основного матеріалу.* Дослідження виконано на основі даних офіційної статистики та результатів соціологічних обстежень населення старше 55 років, проведених в 2013 р. та 2018 р. У статті розглядається динаміка рівня професійної освіти населення старше працездатного віку в Росії та Республіці Комі, оцінюється ставлення людей похилого віку до отримання нових знань і їх реальна готовність до навчання як найважливіші складові ресурсного потенціалу старших поколінь. *Оригіальність і практичне значення дослідження.* Встановлено, що майже половина російських пенсіонерів є висококваліфікованими фахівцями з середньою і вищою професійною освітою, в Комі їх освітній рівень кілька зростає на користь середньої професійної освіти, що обумовлено особливостями галузевої структури економіки. Рівень освіти літніх людей продовжує зростати і поступово наближається до рівня, характерного для працездатного віку. При цьому старше покоління має значний когнітивним потенціалом, для якого характерне зростання. Більше 60% опитаних в 2018 р літніх людей вважають, що люди старшого віку здатні отримувати нові знання і навички, а 40% самі готові до перенавчання. *Висновки.* В умовах посилення економічних викликів демографічного старіння необхідно розширювати можливості реалізації ресурсного потенціалу населення старшого віку не тільки в сфері зайнятості, а й у сфері освіти.

Ключовые слова:

демографічне старіння, населення старшого віку, активне довголіття, рівень освіти, ставлення до отримання нових знань, Республіка Комі.

Постановка проблемы. Ускорение демографического старения России в условиях роста продолжительности жизни населения и повышение пенсионного возраста значительно актуализируют вопросы активного долголетия и реализации ресурсного потенциала населения старшего возраста, которые основываются на признании равноценности старости с другими возрастами и наличия у этого этапа жизни человека своих достоинств и преимуществ [1, 6, 7, 10, 11, 12, 13]. Европейской экономической комиссией ООН активное старение определяется как ситуация, когда люди, старея, продолжают быть формально занятыми на рынке труда или участвуют в других неоплачиваемых производительных деятельности (забота о членах семьи и волонтерство), живут здоровой, независимой и безопасной жизнью. При мониторинге активного долголетия Комиссией рассматриваются следующие направления: занятость (уровни занятости в разных пожилых возрастных группах); участие в сообществе (волонтерство, забота о детях и внуках, забота о других взрослых, политическое участие); независимость, здоровье и безопасность жизни (физическая активность, доступ к здравоохранению, независимость проживания, экономическая безопасность, физическая безопасность); возможности и благоприятные условия для активного старения (ожидаемая продолжительность жизни в 55 лет, доля здоровой жизни в ожидаемой продолжительности жизни в 55 лет, ментальное здоровье, использование информационно-коммуникационных технологий, социальные связи, образовательные ресурсы) [9].

Анализ последних исследований и публикаций. Ранее в контексте активного долголетия мы рассмотрели вопросы занятости [2] и здоровья населения третьего возраста [3, 5]. Данная статья посвящена уровню образования пожилых людей и оценке их отношения к получению новых знаний и собственной готовности к обучению. Исследование выполнено на основе официальной статистики и результатов социологических обследований населения старше 55 лет, проведенных в Республике Коми в 2013 г. (результаты и выборка описаны в [4]) и в 2018 г. (выборка описана в [3]). При разных объемах выборочных совокупностей (в 2013 г. нами было опрошено 932 человека, в 2018 г. 1521 человек) их основные характеристики (по полу, возрасту, типу поселения, уровню образо-

вания, семейному статусу) являются почти идентичными, что позволяет сравнивать результаты двух исследований. Кроме гендерного распределения, характеристики выборок практически соответствуют совокупности населения старше 55 лет. Заметное превышение доли женщин (в обеих выборках 75% женщин по сравнению с 63% в генеральной совокупности) объясняется частым отказом мужчин от участия в опросах.

Целью статьи является оценка реализации активного долголетия в сфере образования.

Изложение основного материала исследования. Динамика уровня профессионального образования населения старше трудоспособного возраста. Современные российские пенсионеры характеризуются достаточно высоким уровнем профессионального образования. Пока он несколько ниже, чем уровень образования у населения в рабочих возрастах. По данным последней российской переписи, проведенной в 2010 г., доля высококвалифицированных специалистов с послевузовским, высшим, незаконченным высшим и средним профессиональным образованием среди лиц старше трудоспособного возраста составила в России 48,4% по сравнению с 64,1% среди населения в трудоспособном возрасте, т.е. ниже на четверть (табл. 1). Однако разница сокращается: в 2002 г. доля профессионалов высокого класса среди пенсионеров была более чем на треть ниже, чем среди населения в трудоспособном возрасте (соответственно, 33,0% и 51,9%), в 1989 г. – более чем наполовину (16,6% и 40,1%). Как видим, в 2010 г. уровень профессионального образования населения старше трудоспособного возраста лишь незначительно уступает образовательному уровню трудоспособного в 2002 г.

Уровень профессионального образования в Российской Федерации, % от числа лиц соответствующей возрастной группы, указавших уровень образования, по данным переписей приведен в табл. 1.

В Республике Коми уровень профессионального образования пенсионеров несколько сдвинут, по сравнению со средним по стране, в сторону специалистов со средним профессиональным образованием, что обусловлено особенностями отраслевой структуры экономики региона с преобладанием занятости в добывающих и инфраструктурных отраслях.

Уровень профессионального образования в Российской Федерации, %

Годы	Послевузовское	Высшее профессиональное	Незаконченное высшее	Среднее специальное
Население старше трудоспособного возраста				
1989	...	6,2	0,7	9,7
2002	0,3	12,8	0,9	19,0
2010	0,3	18,1	0,9	29,1
Население трудоспособного возраста				
1989*	...	14,6	1,3	24,2
2002	0,3	17,1	3,9	30,6
2010	0,7	24,9	6,0	32,5

* занятое население

Источник: [14]

В 2002 г. в Коми 11,4% населения старше трудоспособного возраста характеризовались послевузовским, высшим и незаконченным высшим образованием, 22,1% – средним специальным (табл. 2). Всего специалистов высокого уровня квалификации в начале 2000-х годов в республике было 33,5%. В целом по стране соответствующие цифры составляли 14,0%, 19,0% и 33,0%. Перепись 2010 г. зафиксировала среди населения пенсионного возраста республики, указавших уровень образования, 16,0% специалистов с послевузовским, высшим и незакон-

ченным высшим образованием, 33,8% – со средним специальным образованием. Таким образом, в 2010 г. высококвалифицированных специалистов в составе населения старше трудоспособного возраста в Республике Коми, как и в 2002 г., было больше, чем в среднем по России (49,8% против 48,4%).

Уровень профессионального образования населения старше трудоспособного возраста в Республике Коми, % от числа лиц старше трудоспособного возраста, указавших уровень образования, по данным переписей приведена в табл. 2.

Т а б л и ц а 2

Уровень профессионального образования населения старше трудоспособного возраста в Республике Коми, %

Годы	Послевузовское	Высшее профессиональное	Незаконченное высшее	Среднее специальное
2002	0,2	10,3	0,9	22,1
2010	0,3	14,9	0,8	33,8

Источник : [15]

Рост образовательного уровня пенсионных контингентов происходит в России очень существенными темпами. С учетом среднего профессионального образования они превосходят темпы роста в трудоспособном возрасте. При этом уровень образования пожилых людей будет расти и дальше: в настоящее время пенсионного возраста, который с 2019 г. постепенно увеличивается на пять лет [16], достигают мужчины, родившиеся в конце 1950-х годов, и женщины, родившиеся в первой половине 1960-х. В перспективе на пенсию будут выходить все более образованные когорты населения. Наличие и высокий уровень профессионального образования способствуют усилению трудовой мотивации, желанию эффективней и дольше использовать опыт, приобретенный в

процессе обучения и работы по специальности, т.е. содействуют активному долголетию.

Исследование отношения пожилых людей к получению новых знаний и их реальной готовности к обучению. В 2018 г. во исполнение майского указа Президента был разработан национальный проект «Демография» на 2019-2024 гг., включающий в составе пяти федеральных проектов проект «Старшее поколение», который посвящен главным образом вопросам здоровья пожилых людей, но в перечне целевых показателей есть показатель «Численность граждан предпенсионного возраста, прошедших профессиональное обучение и дополнительное профессиональное образование». А при осуществлении мониторинга результатов реализации проекта, включающих мероприятия по увеличению перио-

да активного долголетия и продолжительности здоровой жизни, предполагается оценка не только состояния здоровья граждан старше трудоспособного возраста, но и количество граждан старшего поколения, занимающихся физической культурой и спортом на вновь созданных объектах, а также прошедших переподготовку и подготовку на специально организованных курсах, в том числе по вопросам компьютерной грамотности.

Отношение к получению новых знаний, реальная готовность к обучению, безусловно, представляет собой один из базовых показателей, отражающих творческий подход человека к труду. Постоянное обновление образования способствует развитию личности, удовлетворению индивидуальных потребностей и интересов, формированию квалификаций и ключевых компетентностей, позволяющих взрослому человеку быть востребованным на рынке труда, справляться с личностными и профессиональными проблемами [8]. Ускорение демографического старения требует обеспечения условий для более полного использования интеллектуального потенциала взрослого населения, в том числе и пожилых людей. На основе результатов наших исследований, используя методику, предложенную

в [6], мы оценили отношение населения старше 55 лет к получению новых знаний и изменения, которые произошли в когнитивных способностях старших поколений за 5 лет между обследованиями.

Участникам опросов были предложены два вопроса, затрагивающих тему образования пожилых людей. Общий вопрос «По Вашему мнению, если говорить в целом, способны или неспособны люди старшего возраста учиться, получать новые знания?» и частный вопрос «А Вы лично хотели бы пройти обучение, получить новые знания, навыки?», отражающий личные настроения респондента относительно переобучения, повышения квалификации, овладения новыми знаниями и умениями.

На вопрос о способности людей старшего возраста к обучению почти две трети опрошенных в 2018 г. (63,4%) ответили утвердительно, примерно четверть (24,5%) затруднились дать ответ, и лишь 12,2% отметили, что пожилые люди неспособны учиться и получать новые знания (табл. 3). В 2018 г., как и в 2013 г., утвердительный ответ на этот вопрос является самым распространенным, и по сравнению с 2013 г. процент положительных ответов заметно вырос.

Т а б л и ц а 3

Распределение ответов на вопросы об отношении к образованию в старших возрастах, %

Вопросы	Да	Нет	Затрудняюсь ответить	Итого
По Вашему мнению, если говорить в целом, способны или неспособны люди старшего возраста учиться, получать новые знания?				
по данным обследования 2013 г.	54,9	12,8	32,3	100
по данным обследования 2018 г.	63,4	12,2	24,5	100
А Вы лично хотели бы пройти обучение, получить новые знания, навыки?				
по данным обследования 2013 г.	35,3	41,5	23,2	100
по данным обследования 2018 г.	40,2	39,8	20,1	100

Источник: разработано автором

Как и в 2013 г., ответы на этот вопрос тесно коррелируют с возрастом и уровнем образования. Но если в 2013 г. большая часть респондентов давала утвердительные ответы лишь в возрастах моложе 70 лет, то в 2018 г. даже в группе 75-79 лет свыше половины участников опроса считают, что люди старшего возраста способны учиться и получать новые знания. Положительно оценивают в 2018 г. способность пожилых людей к обучению почти 77% респондентов с высшим об-

разованием, 64% со средним специальным, 49% с начальным профессиональным образованием и 36% пенсионеров, не имеющих профессионального образования. В 2013 г. доля положительных ответов также уменьшалась со снижением уровня образования более чем в два раза.

Рассматривая ранее результаты обследования 2018 г. вопросы реализации активного долголетия в трудовой сфере, мы получили вывод о значительной активности женщин

старшего возраста и пожилых сельских жителей республики [2]. Отношение к вопросу о способности лиц старшего возраста к обучению также отразило этот факт. Разница между женщинами и мужчинами в положительной оценке креативности пожилых людей незначительна, но по сравнению с 2013 г. она несколько увеличилась. В 2018 г. 65% женщин и 60% мужчин утвердительно ответили на вопрос о способности людей старшего возраста учиться, в 2013 г. аналогичные цифры составляли 56% и 52%. Как и в 2013 г., у женщин несколько больший процент также и отрицательных ответов на этот вопрос, т.е. они в целом более уверенно определяют со своей позицией к когнитивным способностям пожилых людей. В 2018 г. оптимистичнее настроены сельские пенсионеры: среди них 67% положительно оценивают способности людей старшего возраста к получению новых знаний против 62% среди опрошенных горожан. В 2013 г. ситуация была обратной: 58% положительных ответов в городской местности против 49% в сельской.

Если на общий вопрос о когнитивных способностях населения старшего возраста в обоих обследованиях большинство респондентов ответили положительно, то на вопрос «А Вы лично хотели бы пройти обучение, получить новые знания, навыки?», который касается непосредственно опрашиваемых, в 2013 г. наиболее распространенным ответом был отрицательный (41,5%). О своей готовности к обучению тогда заявили только 35,3% участников опроса. В 2018 г. преобладающим в этом вопросе является положительный ответ: 40,2% против 39,8% отрицательных (табл. 3). Разница, конечно, небольшая, статистически незначимая, но произошедшая перегруппировка распространенности этих основных вариантов ответа, свидетельствующая об усилении личного желания людей старше 55 лет пройти переобучение, повышение квалификации, овладеть новыми знаниями и умениями в условиях повышения в России пенсионного возраста представляется достаточно важным фактом.

В распределении ответов на этот вопрос прослеживаются те же закономерности, что и в ответах на общий вопрос о способности людей старшего возраста к обучению: тесная обратная связь с возрастом и прямая с уровнем образования, больший процент положительных ответов у женщин (43% против 31% у мужчин) и среди сельских жителей (45% против 39% среди горожан). Причем обращает на себя внимание, что если в ответах на общий вопрос гендерные различия, несмотря на некоторый рост за 2013-2018 гг., не очень существенны, то на

вопрос о личном желании пройти обучение процент положительных ответов по результатам обоих исследований у женщин намного значительней, чем у мужчин, и различия за пять лет также увеличились. Т.е. женщины более восприимчивы к получению новых знаний и лучше сохраняют свои когнитивные способности с возрастом.

По мнению исследователей, значительная разница в количестве положительных ответов на общий вопрос о когнитивных способностях пожилых людей (63,4%) и вопрос о личном желании переобучиться, получить новые знания (40,2%) указывают на существенный разрыв между устоявшимися социально одобряемыми представлениями о возможностях пожилых людей и личными ожиданиями и текущими обыденными практиками [6]. Поэтому интерес представляет взаимосвязь этих вопросов между собой, которая позволяет построить типологию отношения пожилых людей к обучению (рис. 1).

Сочетание положительных ответов на оба вопроса дает группу гибких, восприимчивых к новому людей, не только позитивно смотрящих на мир, но и заявляющих о своем намерении поучаствовать в его обновлении. Автор применяемой нами методики назвал группу таких людей глиной – эластичным материалом, способным принимать любые формы, впитывающим в себя все новое и прогрессивное [6]. В массиве обследованных в 2018 г. таких восприимчивых ко всему новому людей оказалось 36,5% по сравнению с 30,4% в 2013 г. [4]. Как и в 2013 г., чаще всего это женщины в возрасте до 70 лет с высшим или средним специальным образованием (табл. 4). Но если в 2013 г. процент наиболее креативных респондентов был выше в городской местности, то в 2018 г. сельские жители показали себя более настроенными на обновление и развитие.

Те, кто верит в способности людей старшего возраста к обучению, но отказывает в этом себе, определены автором методики как керамика.

Это устойчивые, полностью сформировавшиеся личности, понимающие окружающий мир и свое место в нем. Отказ от обучения для них мотивирован, скорее, не апатией и невозможностью узнать что-то новое, а отсутствием необходимости в этом, востребованностью уже приобретенных навыков и умений [6]. В 2018 г. таких людей оказалось 17,5%, что также больше, чем по результатам обследования 2013 г. (13,4%).

А Вы лично хотели бы пройти обучение,
получить новые знания, навыки?

		да	нет	затрудняюсь ответить
По Вашему мнению, если говорить в целом, способны или неспособны люди старшего возраста учиться, получать новые знания?	да	глина 36,5%	керамика 17,5%	9,4%
	нет	вода 0,5%	песок 11,2%	0,5%
	затрудняюсь ответить	3,2%	11,1%	10,1%

Рисунок 1 – Отношение к обучению среди людей старшего возраста,
по данным обследования 2018 г.

Источник : разработано автором

Как и в 2013 г., социальный портрет этой группы характеризует прежде всего мужчина с начальным профессиональным образованием старше 70 лет, чаще проживающий в сельской местности. По сути, это квалифицированные

работчие, имеющие в руках хорошую востребованную профессию.

Социально-демографические характеристики людей старшего возраста, сгруппированных по отношению к обучению, по данным обследования 2018 г. приведены в табл. 4.

Т а б л и ц а 4

Социально-демографические характеристики людей старшего возраста, 2018 г.

Показатели	Распределение по группам, % по строке				Количество ответивших, человек
	глина	керамика	вода	песок	
1	2	3	4	5	6
Пол					
Женский	39,2	15,8	0,5	11,2	771
Мужской	27,9	22,7	0,3	11,2	227
<i>Всего</i>	<i>36,5</i>	<i>17,5</i>	<i>0,5</i>	<i>11,2</i>	<i>998</i>
Возраст					
55-59 лет	45,0	18,0	0,5	7,9	309
60-64 лет	42,1	15,5	0,8	5,6	227
65-69 лет	38,4	14,7	0,3	9,9	211
70-74 лет	29,8	19,3	0,6	13,5	108
75-79 лет	19,0	21,9	0,0	17,1	61
80-84 лет	10,8	19,3	0,0	32,5	52
85-89 лет	8,3	37,5	0,0	33,3	19
90 лет и старше	5,6	16,7	0,0	38,9	11
<i>Всего</i>	<i>36,5</i>	<i>17,5</i>	<i>0,5</i>	<i>11,2</i>	<i>998</i>
Место жительства					
Городская местность	34,9	17,1	0,5	12,9	716
Сельская местность	40,5	18,6	0,5	6,8	282
<i>Всего</i>	<i>36,5</i>	<i>17,5</i>	<i>0,5</i>	<i>11,2</i>	<i>998</i>
Образование					
Высшее профессиональное	46,9	19,4	0,0	8,3	350
Среднее специальное	37,4	17,3	0,8	10,4	476

1	2	3	4	5	6
Начальное профессиональное	22,3	16,1	0,5	14,5	103
Профессионального образования нет	15,9	13,8	0,0	20,3	69
<i>Всего</i>	<i>36,5</i>	<i>17,5</i>	<i>0,5</i>	<i>11,2</i>	<i>998</i>

Источник: разработано автором

Заявляющие о своем желании учиться, но не верящие в возможности других пожилых людей пройти обучение и получить новые знания сродни воде, которая способна заполнять новые места, но течет лишь в заданном направлении. Этим людям часто присущи нереализованные высокие личные амбиции, задавшие дальнейшую жизненную траекторию. В обследованной в 2018 г. совокупности таких респондентов оказалось всего 0,5% (в 2013 г. 1,2%). Среди них совсем нет людей старше 75 лет и специалистов с высшим образованием.

И, наконец, отказывающиеся в обучении и приобретении новых знаний и себе, и другим похожи по словам Д.М. Рогозина на песок, рассыпанный в пространстве, пожухлый на солнце [6]. Таких потерявших интерес к жизни людей в обоих опросах около 11%. Это лица без профессионального образования старше 80 лет.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Таким образом, за 1989-2010 гг. уровень профессионального образования населения старше трудоспособного возраста увеличился в России почти в три раза. В настоящее время почти половина российских пенсионеров являются высококвалифицированными специалистами со средним и высшим профессиональным образованием. Образовательный уровень пожилых людей растет быстрыми темпами и постепенно приближается к уровню, характерному для трудоспособного возраста.

При этом старшее поколение обладает значительным когнитивным потенциалом. 63% опрошенных в 2018 г. людей старше 55 лет считают, что пожилые люди способны получать новые знания, а 40% сами желают приобрести новые знания и навыки. Эти цифры заметно выше, чем в 2013 г. Почти 37% респондентов не только верят в способность людей в возрасте учиться и получать новые знания, но и лично хотели бы пройти переобучение. Еще 18% опрошенных – это профессионалы, которым переобучение не требуется, поскольку их навыки и умения и так востребованы в экономике, но которые признают когнитивные способности пожилых людей в целом. С ростом образовательного уровня населения старшего возраста эти цифры будут увеличиваться.

В условиях усиления экономических вызовов демографического старения общество должно избавляться от негативных стереотипов относительно возможностей реализации ресурсного потенциала старшего возраста в сфере образования. Пожилым человеком не должен восприниматься обществом как доживающий свой век, получающий гарантированную пенсию и кое-как коротающий свой досуг. Он должен рассматриваться в качестве активного участника экономической и социальной жизни. Возраст не должен быть препятствием не только для продолжения работы на прежнем месте, но и для трудоустройства на новом и для переобучения и получения нового профессионального образования, если у пожилого человека есть желание и нет других ограничений. Это требует изучения существующих возможностей в этой сфере для разработки рекомендаций с целью их расширения.

Литература

1. Елютина М. Э., Чеканова Э. Е. *Социальная геронтология*. Москва, 2010. 157 с.
2. Попова Л.А., Зорина Е.Н. Проблемы реализации активного долголетия в трудовой сфере (на примере Республики Коми). *Экономические и социальные перемены: факты, тенденции, прогноз*. Сыктывкар, 2010, Т. 13, С. 2.
3. Попова Л.А., Зорина Е.Н. Состояние здоровья населения старшего возраста в регионе как фактор увеличения продолжительности жизни. Россия: тенденции и перспективы развития. *Ежегодник*. Вып. 14. Ч. 2. Москва: РАН. ИНИОН, 2019. С. 700–705.
4. Попова Л.А., Зорина Е.Н. *Экономические и социальные аспекты старения населения в северных регионах России*. Сыктывкар, 2014. 122 с.
5. Попова Л.А., Тараненко Н.Н. Оценка состояния здоровья пожилых людей в условиях новой кампании диспансеризации населения (на примере Республики Коми). *Социальное пространство*, 2019. С. 5.
6. Рогозин Д.М. Либерализация старения, или труд, знания и здоровье в старшем возрасте. *Социологический журнал*. 2012. №4. С. 62-93.

7. Рогозин Д.М. Трудные жизненные ситуации в представлениях старшего поколения россиян. *Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены*. 2019. № 5(117). С. 32–51.

8. Сафина З.Н. *Инновационные тенденции в становлении региональной системы образования взрослых*: автореф. дис. докт. пед. наук: 13.00.08. Великий Новгород, 2005. 52 с.

9. Active Ageing Index 2014: Analytical Report. (2015). UNECE/European Commission.

10. Collard F. Age groups and the measure of population aging. *Demographic Research*. 2019. Vol. 29, Article 23. P. 617–640.

11. Isopahkala-Bouret, U. Graduation at age 50+: Contested efforts to construct “third age” identities and negotiate cultural age stereotypes. *Journal of Aging Studies*. 2015. Vol. 35, P. 1–9.

12. Skinner B. F., Vaughan M.E. *Enjoy old age: A practical guide*. New York: W.W. Norton & Company, 1997.

13. Vincent J. *Old age*. London: Routledge. 2003, 208 p.

14. Официальный сайт Росстата. URL: <http://www.gks.ru/> (дата обращения 16.03.2020).

15. Состояние в браке, образование. Итоги Всероссийской переписи населения 2010 года. Республика Коми. Том 2. Сыктывкар: Комистат. 2012. С. 62–75.

16. Федеральный закон № 350-ФЗ от 3.10.2018 г. «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации по вопросам назначения и выплаты пенсий». URL: <http://pensiya.molodaja-semja.ru/wp-content/uploads/2018/10/zakon-o-povyshenii-pensionnogo-vozrasta-ot-03-10-2018-350-fz.pdf> (дата обращения 16.03.2020).

References

1. Elyutina, M. E. & Chekanova, E. E. (2010). *Social gerontology*. Moscow, 157.

2. Popova, L. A., Zorina, E. N. (2010). Problems of realizing active longevity in the labor sphere (on the example of the Komi Republic). *Economic and social changes: facts, trends, forecast*. Syktyvkar, 13, 2.

3. Popova, L. A. & Zorina, E. N. (2019). The health status of the older population in the region as a factor in increasing life expectancy. *Rus-*

sia: trends and development prospects. Yearbook. Vol. 14. H. 2. Moscow: RAS. INION, 700–705.

4. Popova, L. A. & Zorina, E. N. (2014). *Economic and social aspects of population aging in the northern regions of Russia*. Syktyvkar, 122.

5. Popova, L. A. & Taranenko, N. N. (2019). Evaluation of the health status of older people in the context of a new medical examination campaign (for example, the Komi Republic). *Social space*, 5.

6. Rogozin, D. M. (2012). The liberalization of aging, or labor, knowledge and health at an older age. *Sociological Journal*, 4, 62–93.

7. Rogozin, D. M. (2019). Difficult life situations in the ideas of the older generation of Russians. *Public Opinion Monitoring: Economic and Social Change*, 5(117), 32–51.

8. Safina, Z. N. (2005). Innovative tendencies in the formation of a regional adult education system: author. dis. Doct. ped Sciences: 13.00.08. Veliky Novgorod, 52.

9. Active Ageing Index 2014: Analytical Report. (2015). UNECE/European Commission.

10. Collard, F. (2013). Age groups and the measure of population aging. *Demographic Research*, Vol. 29, Article 23, 617–640.

11. Isopahkala-Bouret, U. (2015). Graduation at age 50+: Contested efforts to construct “third age” identities and negotiate cultural age stereotypes. *Journal of Aging Studies*, Vol. 35, 1–9.

12. Skinner, B. F., Vaughan, M. E. (1997). *Enjoy old age: A practical guide*. New York: W.W. Norton & Company.

13. Vincent, J. (2003). *Old age*. London: Routledge, 208.

14. The official website of the Federal State Statistics Service. URL: <http://www.gks.ru/> (accessed March 16, 2020).

15. Marital status, education. (2012). Results of the 2010 All-Russian Population Census. Komi Republic. Vol. 2. Syktyvkar, 62–75.

16. Federal Law No. 350-FZ of October 3, 2018, “On Amending Certain Legislative Acts of the Russian Federation on the Issue and Payment of Pensions”. URL: <http://pensiya.molodaja-semja.ru/wp-content/uploads/2018/10/zakon-o-povyshenii-pensionnogo-vozrasta-ot-03-10-2018-350-fz.pdf> (accessed date 03/16/2020).

Стаття надійшла

до редакції : 15.04.2020 р.

Стаття прийнята

до друку: 26.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування :

Попова Л. А. Вопросы реализации ресурсного потенциала пожилых людей в сфере образования / Л. А. Попова, Е. Н. Зорина // Часопис економічних реформ. – 2020. – № 2 (38). – С. 89–97.

ОСОБЛИВОСТІ ВСТУПНОЇ КАМПАНІЇ – 2020 р.*

Пандемія Covid19 поставила перед суспільством нові виклики. Одним із них стало питання, як буде відбуватись вступна кампанія у 2020 році як для дітей з підконтрольної частини України, так і для дітей з тимчасово окупованих територій.

Зараз однією з найбільш обговорюваних та емоційних тем стала заява Президента України В. Зеленського щодо вступу для дітей з окупованих територій без ЗНО. Навколо цієї новини спостерігається багато маніпуляцій та банального нерозуміння.

В 2020 р. для дітей з тимчасово окупованих територій буде можливість вступати за спрощеною системою до будь-якого закладу вищої освіти (ЗВО) України. Спрощена система для дітей з ТОТ існує не перший рік, але за цією системою можливий був вступ лише у визначений перелік ЗВО.

Під час вступу за спрощеною системою, а саме через освітні центри «Крим Україна» та «Донбас Україна», дитина складає два іспити (українську мову та історію України), після чого отримує документ про базову та повну загальну освіту. Після цього дитина складає профільний іспит в обраному закладі вищої освіти. Під час вступу за цією системою дитина може подати документи лише в один заклад вищої освіти на одну спеціальність. Отже, абітурієнту з тимчасово окупованих територій потрібно скласти три іспити, і вони мають можливість подати документи тільки до одного навчального закладу.

Пільги, які втравдажуються з 2020 р. – це «Квота 2», яка існувала для дітей з тимчасово окупованих територій, Криму та міста Севастополь і якої не було для дітей з окупованих Донецької та Луганської областей. Квота 2 – це 20% від державного замовлення, і для кримчан конкурс на бюджетне місце проходив у межах цієї квоти. І якщо кількість заяв у межах цієї Квоти більше, ніж кількість бюджетних місць, то відбувається конкурс між ними.

Діти з тимчасово окупованих територій вже шість років навчаються в зовсім іншому освітньому полі. Вони не вивчають у школах українську мову, літературу, історію України, у них навіть відрізняється система викладання математики. У них обмежений доступ до української середньої освіти, на відміну від дітей, які мають можливість фізично ходити в українські школи.

У зв'язку з цим у них є два шляхи. Перший – це навчатись дистанційно чи закінчувати екстерном українські школи. У зв'язку з карантинном суспільство наочно побачило, як працює система дистанційної освіти. Тільки тут важливо додати, що всього цього обсягу онлайн уроків, які записали під час карантину, за шість років не записали для дітей з окупованих територій. І якість дистанційного навчання для них всі ці роки була набагато гірша, ніж якість цього ж дистанційного навчання під час карантину для мешканців підконтрольної частини України.

Окрім дистанційного навчання діти з тимчасово окупованих територій продовжують паралельно навчатись у школах на окупованих територіях, тобто в них подвійне навантаження.

Також наявні проблеми з інтернетом, не завжди добре працюють відповідні програмні продукти, учителі не завжди вчасно виходять на зв'язок тощо.

Крім того, може бути небезпечно афішувати, що ти навчаєшся дистанційно в Україні і збираєшся вступати до українського закладу вищої освіти. Також досить важко на місці знайти репетиторів з української мови та історії України.

У підсумку під час дистанційного навчання потрібно скласти все за минулі ро-

*За матеріалами: mon.gov.ua ; osvita.ua

ки, а це понад 50 контрольних та ДПА за всі предмети 11 класу або екстернат, що передбачає понад 20 іспитів у формі ДПА за 9 та 11 класи.

І попри це все, діти йдуть цим шляхом, проходять ці кола пекла та вступають через ЗНО. Бо, і це важливо, при вступі через ЗНО для них був ширший вибір закладів вищої освіти (наприклад, довгий час при вступі за спрощеною системою були недоступні медичні навчальні заклади та навчальні заклади, які підпорядковуються Міністерству культури.

Другий шлях – якщо майбутній абітурієнт не закінчив дистанційно українську школу та не отримав документи про базову та повну загальну освіту. У цьому випадку доступний варіант вступу за спрощеною системою. Під час такого вступу для дітей наявні обмеження, зазначені вище.

Як приклад, у 2019 році з Криму цією системою скористалось лише 264 дитини (у попередні роки цифра була ще меншою).

Основна причина чому держава приймає рішення розширити спрощену систему полягає в тому, що діти з тимчасовано окупованих територій не можуть виїхати, щоб скласти ЗНО.

Донедавна діти з тимчасовано окупованих територій повинні були проходити двотижневу обсервацію (пізніше були внесені зміни, і діти, які їдуть на ЗНО, не повинні проходити обсервацію згідно із Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 2020 р. №424.

Але є ще окупаційна сторона, у якій свої правила щодо перетину кордону. І діти, які в умовах окупації готувались до вступу, можуть втратити цю можливість. Залишитись ще на рік на окупованій території, жити ще рік в умовах жорсткої пропаганди, розчаровані, що їх підготовка до ЗНО виявилась нікому не потрібною і з відчуттям, що держава їх знову кинула.

Саме тому рішення на цей рік дати можливість вступати за спрощеною системою до широкого кола університетів — це адекватне рішення, якщо держава хочемо показати, що ми їх не кинули та не забули.

Можна часто почути й прочитати у соцмережах гнівні коментарії на кшталт «Нащо нам за них боротись?», «Всі, хто хотів виїхати, вже виїхали, і там «наших» не лишилось». Але ж багатьом не було куди виїжджати, тож вони залишились жити там, де є дах над головою, і це не означає, що вони зрадники. І на окупованих територіях є люди, які чекають повернення України.

Щодо дітей, то вони шість років живуть в умовах жорсткої пропаганди і мілітаризації. На момент окупації та початку війни їм було по 11-12 років. Вони дорослішали в окупації і при цьому вирішують готуватись та вступати до українського університету.

Їх треба в цьому підтримувати та працювати з ними тут. Бо саме вони - зв'язок між підконтрольною територією України і окупованою територією. Бо в них там лишаються друзі, родичі, яким вони будуть розповідати те, що дізнаються тут.

Якщо ми хочемо, щоб Україна знову була цілісна, то треба зберігати зв'язки, працювати над знищенням міфів, які поширюються, та формувати підґрунття якісних змін, спрямованих на єднання думок та цілей розвитку.

Нагадаємо вступна кампанія 2020 р. в Україні має такий календар:

01 серпня – реєстрація електронних кабінетів абітурієнтів;

13 – 22 серпня - прийом документів від осіб, які вступають тільки за результатами ЗНО; проведення творчих конкурсів і вступних іспитів на контракт.

Терміни прийому заяв на заочну, вечірню та дистанційну форми навчання, а також отримання ОКР магістра встановлюється кожним навчальним закладом і вказується в Правилах прийому 2020 на навчальний заклад.

27 серпня - оприлюднення рейтингового списку вступників, які вступають на підставі ЗНО, творчих конкурсів та іспитів (включаючи квоту-1, квоту-3, квоту-4)

31 серпня - подача документів на зарахування на бюджет.

до 5 вересня - зарахування абітурієнтів на бюджет;

до 30 вересня - зарахування абітурієнтів на контракт.

Маринчак Є. С. Фінансово-правовий зв'язок фізичної особи з державою: монографія. Київ : Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка, 2019. 345 с.

Монографія присвячена взаємозв'язку фізичної особи з суверенним політико-правовим утворенням через її участь у публічних фінансових відносинах, що виникають з приводу мобілізації, розподілу та використання централізованих фондів коштів. Актуальність проблематики фінансово-правового зв'язку зумовлена не лише малодослідженістю змістовної складової, а й новими світовими трендами ХХІ століття, як-от функціонування наддержавних утворень – економічних союзів або навпаки, наділення певної окремої території держави власною податковою юрисдикцією – оффшорні зони.

Досліджуються причини та етапи трансформації політико-правового зв'язку в фінансово-правовий зв'язок. Робляться авторські висновки про правову природу фінансового зв'язку особи з податковою юрисдикцією та надається йому визначення, що це ступінь соціально-економічної прив'язаності особи до певного рівня фіскальної юрисдикції суверенного утворення, що характеризується відповідним обсягом податкових обов'язків перед ним, межа розподілення податкової юрисдикції двох різних суверенних утворень.

Кричевська Т. О. Довіра у грошово-кредитній сфері: логіко-історичне дослідження: монографія. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2020. 245 с.

У монографії розкрито логіко-історичний процес розвитку інституту довіри у грошово-кредитній сфері. Розглянуто довіру в історичних формах обміну (від синкретичного обміну до грошових систем і систем криптовалют). Показано логічну обумовленість і конкретно-історичні форми інституціоналізації кредитних функцій, фінансування промислового розвитку, національних моделей банківських систем як фінансової основи суспільної інтеграції, особливості виникнення і розвитку функцій центральних банків, інститутів монетарного стандарту і монетарного режиму.

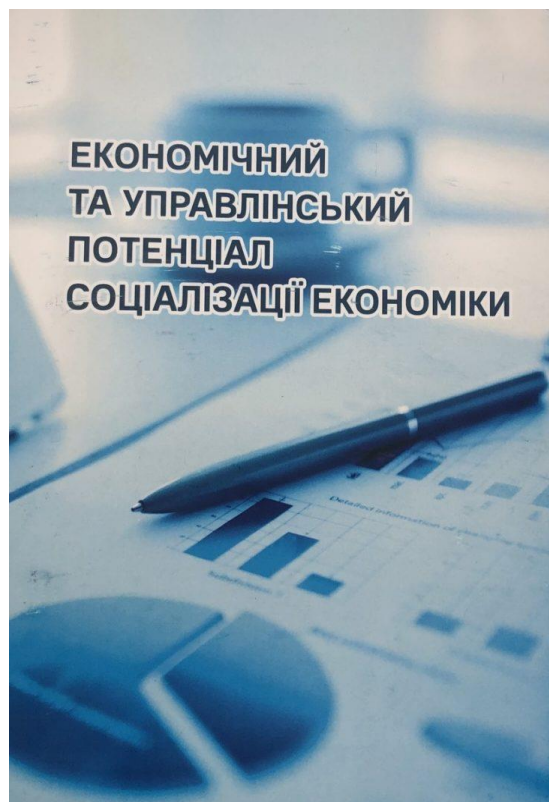
Виділено етапи розвитку інституційних форм забезпечення довіри до грошової одиниці і банківської системи. З'ясовано, що в умовах глобалізації і фінансової лібералізації інститути грошово-кредитної сфери мають тенденцію до універсалізації, що може мати як позитивні, так і негативні наслідки у різних інституційних умовах. Знайти оптимальні рішення можна лише за цілеспрямованої державної політики, яка спирається на знання логіки та конкретно-історичної специфіки розвитку грошово-кредитної сфери.

Небрат В. В., Супрун Н. А. Підприємництво в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія. Київ: НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України», 2019. 532 с.

Монографія представляє результати комплексного історико-економічного дослідження процесу зародження, становлення, розвитку та трансформації підприємницької діяльності на українських теренах від XI ст. до сьогодення. Виявлено історичні закономірності та національні особливості еволюції підприємництва як цілісного інституційного комплексу, що став рушієм економічного розвитку та ринкових перетворень господарства. На основі застосування якісно нового в українській науковій літературі історико-інституційного методологічного підходу до вивчення еволюції господарського середовища обґрунтовано положення про деформацію інституту підприємництва у вітчизняній економіці як наслідок попередньої траєкторії її розвитку. Розглянуто історичні форми підприємницької діяльності та узагальнено провідні тенденції та істотні бар'єри розвитку підприємництва в Україні на сучасному етапі.

Економічний та управлінський потенціал соціалізації економіки: монографія. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича, 2019. 248 с.

До Дня науки вийшла з друку монографія, присвячена 75-річчю створення кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича.

Монографія є результатом виконання кафедрою 5-річної наукової теми та професійної співпраці багатьох науковців – представників економічного факультету ЧНУ та навчальних закладів і наукових установ міст Дніпра, Житомира, Києва, Львова.

Наукове партнерство співавторів склалося у результаті професійної співпраці при підготовці та проведенні Шумпетерівського форуму, низки міжнародних науково-практичних конференцій, Круглих столів, наукового стажування в закордонних університетах.

Перелік рецензентів поточного номеру журналу

- Большаков М. М.** – доктор економічних наук, професор, почесний президент Сиктивкарського лісового інституту, Санкт-Петербурзький державний лісотехнічний університет, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: bolshakov@sfi.komi.com
- Васильєв А. Й.** – доктор економічних наук, професор, Президент інженерної академії України, заступник директора з науково-технічної діяльності Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного, м. Харків, Україна.
e-mail: eau.7788982@gmail.com
- Давидюк Т. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економічний аналіз та облік», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: ekon.analiz@gmail.com
- Дороніна М. С.** – доктор економічних наук, професор, професор, головний науковий співробітник, Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, м. Харків, Україна.
e-mail: doroninams@ukr.net
- Дружиніна В. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Бізнес адміністрування, маркетингу і туризму», Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, Україна.
e-mail: drughinina.vd@gmail.com
- Заблодська І. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу міжрегіонального співробітництва Луганської філії Інституту економіко-правових досліджень НАН України, м. Київ, Україна.
e-mail: zablodin@yandex.ua
- Клюс Ю. І.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Облік і оподаткування», Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля, м. Северодонецьк, Україна.
e-mail: docentklus@gmail.com
- Кравченко О. О.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Фінанси і кредит», Державний університет інфраструктури і технологій МОН України, м. Київ, Україна.
e-mail: duit.kyiv@ukr.net
- Криворотько Ю. В.** – доктор економічних наук, завідувач кафедри «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит», БІП – Інститут правознавства, м. Мінськ, Республіка Білорусь.
e-mail: Chair2011@mail.ru
- Кучерова Г. Ю.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка», Класичний приватний університет, м. Запоріжжя, Україна.
e-mail: kucherovahanna@gmail.com
- Маргасова В. Г.** – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи, Чернігівський національний технологічний університет, м. Чернігів, Україна.
e-mail: viktoriya.margasova@gmail.com
- Мінакова С. М.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Міжнародний бізнес та фінанси», Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, Україна.
e-mail: smmnkv@gmail.com
- Момот Т. В.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Фінансово-економічна безпека, облік і аудит», Харківська національна академія міського господарства ім. О. М. Беке-това, м. Харків, Україна.
e-mail: tvmomot@gmail.com
- Найдьонов М. Д.** – доктор економічних наук, професор, керівник напрямку розвитку мономіст Президіуму Комі Республіканської Асоціації незалежних експертів, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: ND.Naidenov@mail.ru
- Нусратуллин В. К.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Загальна економічна теорія», Башкірський державний університет, м. Уфа, Російська Федерація.
e-mail: nvk-ufa@rambler.ru

- Павлов К. В.** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри «Економіка та управління», Іжевська філія Російського університету кооперації, м. Іжевськ, Російська Федерація.
e-mail: kvr_ruk@mail.ru
- Савицька Н. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри «Маркетинг», Харківський державний університет харчування та торгівлі, м. Харків, Україна.
e-mail: natalisavitska2010@gmail.com
- Чернова О. А.** – доктор економічних наук, професор кафедри «Інформаційна економіка» Південного федерального університету, м. Ростов-на-Дону, Російська Федерація.
e-mail: chernova.olga71@yandex.ru
- Чужмарова С. І.** – доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри «Банківська справа» Сиктивкарський державний університет імені Питирима Сорокіна, м. Сиктивкар, Росія.
e-mail: swetlana_ch@bk.ru
- Шульц С. Л.** – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Київ, Україна.
e-mail: swetshul@i.ua

Шановні колеги, пропонуємо Вашій увазі
ВИМОГИ
щодо змісту та оформлення статей для подання в науково-виробничий журнал
«ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ»

Сфера розповсюдження науково-виробничого журналу «Часопис економічних реформ»: загальнодержавна, зарубіжна.

Наукові спеціальності, за якими можуть бути опубліковані статті:

- 051 Економіка;
- 071 Облік і оподаткування;
- 072 Фінанси, банківська справа та страхування;
- 073 Менеджмент;
- 075 Маркетинг;
- 076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність;
- 232 Соціальне забезпечення;
- 241 Готельно-ресторанна справа;
- 281 Публічне управління та адміністрування.

Програмні цілі науково-виробничого журналу
«Часопис економічних реформ»:

- висвітлення проблем соціально-економічного розвитку країни;
- поглиблене вивчення методологічних та прикладних проблем сучасної економіки;
- оприлюднення результатів досліджень у галузі економіки, менеджменту, організації виробництва та підприємництва;
- поширення досвіду реформувань у всіх сферах економічної діяльності;
- надання інформаційної підтримки аспірантам, докторантам та молодим вченим.

Рукописи статей, що будуть направлятися до журналу повинні бути набрані у текстовому редакторі Microsoft Word (файл повинний мати розширення *.doc або *.rtf), написані українською мовою (або російською, чи англійською – для громадян інших країн).

Обсяг статті – від 10 сторінок формату А4 (210x297 мм). Шрифт Times New Roman Суг № 14; Міжрядковий інтервал 1,5. Поля сторінок: усі – 20 мм (без колонтитів).

Структура статті повинна відповідати Постанові Президії ВАК України № 7-05/1 від 15.01.2003 р. ("Бюлетень ВАК України" № 1/2003) та мати такі **елементи**:

- *JEL classification codes* (за Системою класифікації Американської Економічної Асоціації (АЕА). Керівництво щодо обрання коду наведене в <https://www.aeaweb.org/>)
- *Постановка проблеми* в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
- *Аналіз останніх досліджень і публікацій*, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які спирається автор;
 - *Формулювання мети статті.*
 - *Виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
 - *Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень* у цьому напрямі.

ДО РУКОПISУ ДОДАЮТЬСЯ

- **зовнішня рецензія від доктора економічних наук** (НЕ з місця працевлаштування/навчання автора), завірена відповідним чином;
- **довідка про автора (трьома мовами)**, в якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, зазначається посада й організація (повна назва структурного підрозділу), де працює автор, контактний телефон, електронна адреса, ORCID ID, назва статті та обрана тематична рубрика;
- **довідка про зовнішнього рецензента (трьома мовами)**, у якій вказуються прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь і вчене звання, посада й організація, де працює ре-

цензент, його контактний телефон та **обов'язково** електронна адреса;

- **витяг із протоколу** засідання кафедри, факультету або Вченої ради установи з рекомендацією статті до друку;
- **угода про передачу авторських прав** (за наявності співавторів – спільна, за підписами усіх) про те, що стаття є власною розробкою автора (авторів), ніде раніше не друкувалася і не знаходиться на розгляді в інших виданнях (зразок розміщено на <https://chasopys.jimdo.com>);
- **переклад повного тексту статті англійською мовою** (відповідно п. 2.9 Наказу Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України № 1111 від 17.10.2012 р.).

Пристатейний список літератури англійською мовою (References) повинен бути оформлений згідно APA (the American Psychological Association), приклад надається!

Окремою сторінкою наводять **анотації (вимоги до структури анотації наведені нижче), ключові слова, назва статті, прізвище, ім'я авторів трьома мовами** (українська, російська та англійська).

Формули подають у форматі *Microsoft Equation 2.0, 3.0 (4.0)*, вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю.

Рисунки підписують і нумерують під рисунком по центру тексту.

Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі *Word* з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, нумерація таблиць — по правому краю сторінки.

У текст статті можуть бути внесені редакційні правки без узгодження з автором.

Вимоги щодо анотації до статті:

Анотація повинна мати обсяг 1800-2000 знаків та має бути структурована українською (або мовою статті) та англійською мовами (Times New Roman, 11 пт.); Анотація повинна містити стисле формулювання змісту статті, не повторювати назву статті. Загальна структура анотації повинна містити:

- Постановка проблеми (*Formulation of the problem*);
- Мета дослідження (*The purpose of the research*);
- Об'єкт дослідження (*The object of the research*);
- Методи, використані в дослідженні (*The methods of the research*);
- Гіпотеза дослідження (*The hypothesis of the research*);
- Виклад основного матеріалу (стисло) (*The statement of basic materials*);
- Оригінальність та практична значимість дослідження (*The originality and practical significance of the research*);
- Висновки та перспективи подальших досліджень (*Conclusions and perspectives of further research*).

Приклади оформлення переліку літератури в статті англійською мовою (References):
Standard for references conforms to requirements **APA (the American Psychological Association)** :
<http://www.apastyle.org/>.

Journal articles with DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages. doi.
e.g. Monasturnyi, E.A. (2006). Innovative cluster. Innovations, 2, 38-43. doi:10.1037/0278-6133.24.2.225.

Journal articles without DOI:

Author, A. A. (Year of publication). Article Title. Journal Title, vol. (no.), pages.
e.g. Monasturnyi, E.A., & Kulik, J.A. (2005). Social and economic development. Economy of Region, 3, 39-52.
Monasturnyi, E. A. & Kulik, J.A. & Nulif, K.L. (2008). Social and economic development. Economy, 3, 52-67.

Books:

Author, A. A. (Year of publication). Title of book (Edition). Location: Publisher, pages.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. Moscow: Nauka, 267.
Duncan, G. J., & Brooks-Gunn, J. (Eds.). (1997). Consequences of growing up poor. New York, NY: RussellSage Foundation, 350.
Plath, S. (2000). The unabridged journals. K. V. Kukil (Ed.). New York, NY: Anchor, 680.

Chapter in a book:

Author, A. A., & Author, B. B. (Year of publication). Title of chapter. In A. A. Editor & B. B. Editor (Eds.), Title of book (pages of chapter). Location: Publisher.
e.g. Monasturnyi, E. A. (2006). Innovative cluster. In J. A. Kulik (Ed.), Innovations (pp. 12-21). Moscow: Nauka.

Electronic sources (Web publications):

Author, A. A., & Author, B. B. (Date of publication). Title of article. Title of Online Periodical, volume number (issue number if available). Retrieved from <http://www.someaddress.com/full/url/>.
e.g. Tatarin A. I. (2013). Self-development of regional socioeconomic systems as the need for Russia's federal development. Economy of Region, 4. Retrieved from <http://economyofregion.com/archive/2013/47/2164/pdf/>.

Кожна стаття, представлена в редакцію, за наявності переліченого пакету документів, позитивної зовнішньої рецензії, друкується згідно розкладу тиражування журналу, а саме чотири рази на рік (щокварталу).

Поточний номер журналу	1	2	3	4
Термін тиражування номеру журналу та опублікування в мережі Internet	31.03	30.06	30.09	31.12
Підсумковий строк надання статті до відповідного номеру журналу	20.02	20.05	20.08	20.11
Шановні автори, будь ласка, не затримуйте строк надання матеріалів. Це стане підґрунтям якісної та швидкої публікації Вашої наукової праці!				

Головний редактор

доктор економічних наук, професор Калінеску Тетяна Василівна

Відповідальний редактор

доктор економічних наук, доцент Ліхоносова Ганна Сергіївна

Статті подаються поштою за адресою:
Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
вул. Чкалова, 17, м. Харків, Україна, 61000 або надсилаються на e-mail:

a.likhonosova@gmail.com; tetyana.calinescu@gmail.com

<http://nti.khai.edu/ojs/index.php/cher>

<http://chasopys.jimdo.com>

Сподіваємося на плідну співпрацю!

ЧАСОПИС ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ

науково-виробничий журнал

№ 2 (38), 2020

Відповідальний за випуск

Л. А. Костирко

Оригінал-макет

Г. С. Ліхоносова

Підписано до друку 26.06.2020р.
Формат 60x84 1/8. Гарнітура Times New Roman.
Умов. друк. арк. 12,1 Обл. вид. арк. 13,0
Наклад 50 пр. Замовлення № 118. Ціна вільна.

Видавці:

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля
93406, м. Сєвєродонецьк, Луганська обл., пр. Центральний, 59а
Телефон / факс (06452) 4-03-42
E-mail: uni.snu.edu@gmail.com
http://snu.edu.ua

Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
Телефон / факс (057) 788-48-14
E-mail: khai@khai.edu
http://khai.edu.ua

Виготовлювач:

Видавничий центр Національного аерокосмічного університету
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»
61070, м. Харків, вул. Чкалова, 17
izdat@khai.edu

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 391 від 30.03.2001 р.